पहिलो परिच्छेद
शोध परिचय

१.१ विषय परिचय

रुकुम जिल्ला नेपालको पाँच विकास क्षेत्र मध्ये राप्ती अञ्चलको एक विकट पहाडी तथा हिमाली जिल्ला हो । विकट भएर पनि लोकसाहित्यको विविध विधाहरूले भरिपूर्ण गाउँखानेकथाको स्थान पनि महत्त्वपूर्ण नै छ । रुकुमको प्रत्येक व्यक्ति तथा समाज गाउँखाने कथाको प्रचलनले रुकुमेली परम्परालाई जीवन्त पार्न त्यसले ठूलो मद्दत पुऱ्याएको छ । यहाँका केटाकेटी, तरुनी, तन्नेरी, बुढाबुढी सबैमा गाउँखाने कथाको निकै लोकप्रियता छ ।

रुकुम जिल्ला लोकसाहित्यको दृष्टिले धनी भए तापनि भौगोलिक विकटता, सञ्चार एवम् यातायातको कठिनाई तथा अन्य कतिपय कारणले गर्दा अध्येताहरू रुकुमेली लोकसाहित्यको अध्ययनमा अझै प्रवेश गरेका छैनन् । अतः रुकुम जिल्लामा प्रचलित नेपाली गाउँखाने कथाको सङ्कलन, वर्गीकरण र विश्लषण गरेर यहाँको लोकसाहित्यको अध्ययनमा केही पाइला अघि सार्ने प्रयत्न प्रस्तुत शोधपत्रमा गरिएको छ । यस शोधपत्रमा रुकुम जिल्लाको नामगत पहिचानका साथै भौगोलिक, सांस्कृतिक, शैक्षिक, आर्थिक आदि पक्षका विभिन्न सन्दर्भका साथै रुकुम जिल्लाको जनजिब्रोमा प्रचलनमा प्रचलित गाउँखाने कथाको सङ्कलन, वर्गीकरण र विश्लेषण प्रस्तुत गरिएको छ । रुकुम जिल्लाको लोकसाहित्यिक स्थितिका बारेमा कसैले अध्ययन नगरेको अवस्थामा प्रस्तुत शोध कार्य तयार पारिएको छ ।

१.२ समस्याकथन

रुकुम जिल्लामा प्रचलित गाउँखाने कथाको अध्ययन हालसम्म नहुने प्रस्तुत शोधपत्रको प्रमुख समस्या हो । यस मूल समस्याभित्र केन्द्रित रही निम्न लिखित समस्याहरूलाई समेटेर प्रस्तुत अध्ययन सम्पन्न गरिएको छ ।

क) रुकुम जिल्लाको परिचय के कस्तो छ ?

ख) रुकुम जिल्लामा प्रचलित गाउँखाने कथालाई के कसरी वर्गीकरण गर्न सकिन्छ ?

ग) रुकुम जिल्लामा प्रचलित गाउँखाने कथाको विश्लेषण के कसरी गर्न सकिन्छ ?

१.३ शोधकार्यका उद्देश्यहरू

रुकुमेली गाउँखाने कथाको अध्ययन शीर्षकको यस शोधकार्यमा प्रमुख उद्देश्य निम्न प्रकारका रहेका छन् :

क) रुकुम जिल्लाको संक्षिप्त परिचय प्रस्तुत गर्ने,

ख) रुकुम जिल्लामा रहेका गाउँखाने कथाको सङ्कलन गर्ने,

ग) सङ्कलित गाउँखाने कथाको वर्गीकरण र विश्लेषण गर्ने ।

१.४ पूर्वकार्यको समीक्षा

नेपाली लोकसाहित्यका अध्येताहरूबाट राष्ट्रिय स्तरमा लेखिएका केही पुस्तकहरूमा तथा लेखहरूमा रुकुम जिल्लामा प्रचलित केही गाउँखाने कथाहरू सङ्कलित भए तापनि रुकुममा मात्रै केन्द्रित भएर यहाँको गाउँखाने कथामा अध्ययन भएको छैन । नेपाली गाउँखाने कथाका निम्न लिखित अध्ययन प्रस्तुत अध्ययनसँग सम्बन्धित छन् ।

कृष्णप्रसाद पराजुलीको **नेपाली उखान र गाउँखाने कथा** (२०३९) नामक कृति नेपाली गाउँखाने कथाको अध्ययन अनुसन्धानका क्षेत्रमा महत्त्वपूर्ण कृति मानिन्छ । त्यसमा नेपाल भरीकै गाउँखाने कथाको समग्र रूपमा परिचय, विशेषता,

विश्लेषणात्मक वर्गीकरण एवम् वर्णानुक्रमिक सङ्कलन गरी प्रकाशित भएको पाइन्छ । यस अध्ययन प्रस्तुत केही गाउँखाने कथाका रूपमा चर्चा भए पनि रुकुमका गाउँखाने रूपमा चर्चा भएको छैन ।

लोकसाहित्यका अध्येता धर्मराज थापा र हंसपुरे सुवेदीको **नेपाली लोकसाहित्यको विवेचना** (२०४१) नामक ग्रन्थ प्रकाशित भएको पाइन्छ । यस पुस्तकमा मेचीदेखि महाकालीसम्मका लोकसाहित्यका विभिन्न विधाको वर्गीकरण र विवेचना गरिएको पाइन्छ तापनि रुकुमेली गाउँखाने परम्पराका छुट्टै अनुसन्धान भएको पाइदैन ।

चूडामणि बन्धुले **कुञ्जिनी** (२०५४) नामक साहित्यिक समालोचना विशेषाङ्कमा 'पहेली' शीर्षकमा गाउँखाने कथाको चर्चा गरेका छन् । यस लेखमा पहाडी जिल्लामा प्रचलनमा रहेका गाउँखाने कथाको नमुना आएका छन् । सानो लेखमा जिल्ला-जिल्लाको लोकसाहित्यको अध्ययन गर्न कठिन हुने हुँदा रुकुम जिल्लाका गाउँखाने कथाको चर्चा हुन सकेन ।

लोकसाहित्यका अध्येता जीवन्द्रदेव गिरीले **लोकसाहित्यको अवलोकन** (२०५७) भन्ने कृति प्रकाशन गरेका छन् । उक्त कृतिमा उनले भेरी र राप्ती अञ्चलमा प्रचलित लोकसाहित्यको विविध सामग्रीको चर्चा गर्दै गाउँखाने कथाको पनि चर्चा गरेका छन् । जिल्लागत रूपमा गाउँखाने कथाको अध्ययन भने भएको देखिदैन ।

गोकुलराम जोशीले एम.ए. शोधपत्र **बझाङ जिल्लाका गाउँखाने कथाको अध्ययन** (२०५९) मा बझाङ जिल्लाका गाउँखाने कथाको अध्ययन गर्ने क्रममा कतिपय अन्य जिल्लामा प्रचलित गाउँखाने कथाको समेत उल्लखे गरे तापनि रुकुममा चलन चल्तीमा रहेका गाउँखाने कथाको चर्चा गरेका छैन ।

शिवप्रसाद पौड्यालको **नेपाली गाउँखाने कथा कोश** (२०६१) नामक पुस्तकमा नेपाली गाउँखाने कथाको सविस्तार अध्ययन भएको छ । तापनि जिल्लागत गाउँखाने कथाहरूको अध्ययनको भने त्यसमा पनि अभाव नै छ । त्यसैले रुकुम जिल्लामा प्रचलनमा रहेका गाउँखाने कथाको प्रसङ्ग त्यसम नउठनु स्वाभाविकै छ ।

अमरसिंह बुढाले एम.ए. शोधपत्र **रोल्पा जिल्लामा प्रचलित गाउँखाने कथाको अध्ययन** (२०६४) मा रोल्पामा प्रचलित गाउँखाने कथाको अध्ययन गरेका छन् । उनको अध्ययन रोल्पा जिल्लामा मात्र केन्द्रित रहेको हुँदा रुकुममा प्रचलनमा रहेका गाउँखाने कथाको अध्ययन हुने कुरै भएन ।

कविलदेव लामिछानेले, **नेपाली गाउँखानेको सङ्कलन र विश्लेषण** (२०६६), नेपाली विषयको विद्यावारिधि अध्ययन गर्ने क्रममा नेपाल भरिकै गाउँखाने कथा सङ्कलन र विश्लेषण गरेका छन् । लामिछानेले उक्त शोधप्रबन्धमा गाउँ खाने कथाको व्यापक अध्ययन गरेका छन् । हालसम्म नेपाली गाउँखाने कथाको अध्ययन उनी बराबर कसैले अध्ययन गर्न सकेका छैन । उक्त शोध प्रबन्धमा परिभाषा, तत्त्व, अर्थ प्रयोजन, महत्त्व विश्वदृष्टि, हालसम्म नेपाली गाँखाने कथाको इतिहासमा भए गरेका अध्ययनको चरण विभाजन गर्दै एक नयाँ आयाम थपेका छन् । उनको अध्ययन बढी मात्रामा नेपालको पश्चिमी भागमा केन्द्रित जस्तो देखिन्छ नेपालको अन्य भागमा पुगेर अध्ययन गरे जस्तो देखिदैन, त्यसकारण उनी नेपालको मध्यपश्चिमाञ्चलमा पर्ने विकट पहाडी तथा हिमाली जिल्ला रुकुममा अध्ययन गरेको देखिदैन । त्यसकारण रुकुमका गाउँखाने कथाको अध्ययन हुन सकेको छैन ।

उपर्युक्त पूर्व कार्यहरू प्रस्तुत अध्ययनका सन्दर्भमा महत्त्वपूर्ण हुँदाहुँदै पनि तिनले रुकुम जिल्लामा प्रचलित गाउँखाने कथालाई समेट्न नसक्ने स्थिति छ । त्यसैले रुकुम जिल्लामा प्रचलित गाउँखाने कथाको अध्ययन सङ्कनल र वर्गीकरण खड्कँदो अभावको परिपूर्तितर्फ उद्यत छ ।

१.५ शोध कार्यको औचित्य, महत्त्व र उपयोगिता

प्रस्तुत शोधकार्य रुकुम जिल्लामा प्रचलित नेपाली गाउँखाने कथाको सङ्कलन वर्गीकरण र विश्लेषण गर्नु हो । यो काम प्राज्ञिक एवम् अनुसन्धानात्मक दृष्टिले औचित्यपूर्ण छ । पुर्खौदेखि परम्परागत रूपमा मौलिएको लोककला र लोकसंस्कृति लोपोन्मुख हुन थालेकाले तिनको खोज अनुसन्धान हुनु नितान्त आवश्यक छ । तिनै मध्येको रुकुम जिल्लाका विभिन्न गाउँ-गाउँमा फैलिएर रहेको गाउँखाने कथालाई एकै ठाउँमा समायोजन गरी व्यवस्थित रूपमा विभिन्न दृष्टिकोणबाट वर्गीकरण र विश्लेषण गर्ने उद्देश्य लिएको प्रस्तुत शोधकार्य महत्त्वपूर्ण छ । यस विषयमा हालसम्म कुनै कार्य नभएकाले यसको महत्त्व र औचित्य स्वतः स्पष्ट छ । रुकुम जिल्लामा प्रचलनमा रहेका गाउँखाने कथाका सम्बन्धमा अध्ययन गर्ने र जानकारी लिन जिज्ञासा राख्ने पाठक वर्गका लागि प्रस्तुत शोधकार्य बढी लाभदायक हुने देखिन्छ । यसका साथै यस शोधकार्यले गाउँखाने कथा पढ्न रुचाउने र त्यसका बारेमा अनुसन्धान गर्ने सबैलाई लाभ पुऱ्याउने हुनाले यसका औचित्य तथा महत्त्व सावित हुन्छ ।

१.६ शोधकार्यको सीमाङ्कन

प्रस्तुत शोधपत्र नेपालका पचहत्तर जिल्ला मध्ये रुकुम जिल्लाको भौगोलिक सीमाभित्र रहेर नै तयार पारिएको छ । यस क्रममा रुकुम जिल्लाका विभिन्न भेगमा नेपाली भाषामा प्रचलित गाउँखाने कथालाई मात्र यसमा समावेश गरिएको छ । रुकुम जिल्लाको सामान्य परिचय र लोकसाहित्यको परिचयका साथै रुकुम जिल्लामा प्रचलित गाउँखाने कथाको सङ्कलन वर्गीकरण र विश्लेषणमा प्रस्तुत शोधकार्यको सीमित छ ।

१.७ शोधविधि

यस शोधकार्यको अध्ययनमा गाउँखाने कथाहरूका सङ्कलनका निम्ति क्षेत्रीय अध्ययन विधि अँगालिएको छ । यस क्रममा रुकुम जिल्लाका निर्वाचन क्षेत्र एक र दुईका विभिन्न क्षेत्रको प्रतिनिधित्व गर्ने गरी मुख्य–मुख्य स्थानमा पुगेर स्थानीय सूचकहरूबाट गाउँखाने कथा बटुलिएको छ । रुकुम जिल्लालाई परिचय दिने क्रममा

कतिपय तथ्यङ्कहरू जि.वि.स., जि.शि.का., जि.प्र.का., र रुकुमकोट गा.वि.स.बाट सङ्कलन गरिएको छ । केही सूचनाहरू पुस्तकालयीय स्रोतबाट पनि लिइएको छ । सामग्री सङ्कलनकै क्रममा विभिन्न भू–भागको स्थलगत भ्रमण, अन्तरवार्ता, प्रश्नावली फोनवार्ता प्रत्यक्ष कुराकानी र सोधपुछ जस्ता प्रविधिहरूको प्रयोग गरिएको छ ।

१.८ शोधपत्रको रूपरेखा

प्रस्तुत शोधपत्रलाई व्यवस्थित रूपमा सम्पन्न गर्न पाँच परिच्छेदमा विभाजन गरिने छ । सबै परिच्छेदका विभिन्न शीर्षक उपशीर्षकहरूलाई दशमलव प्रणाली अनुसार व्यवस्थित गरिएको छ । शोधपत्रको रूपरेखा निम्न प्रकारको रहेको छ ।

पहिलो परिच्छेद : शोध परिचय

दोस्रो परिच्छेद : रुकुम जिल्लाको सामान्य परिचय

तेस्रो परिच्छेद : लोकसाहित्यको एक विधाका रूपमा गाउँखाने कथा

चौथो परिच्छेद : रुकुम जिल्लामा प्रचलित गाउँखाने कथाको वर्गीकरण र विश्लेषण

पाँचौ परिच्छेद : उपसंहार तथा निष्कर्ष

परिशिष्टः

१) रुकुम जिल्लामा सङ्कलित गाउँखाने कथाको वर्णानुक्रमिक विवरण

२) सामग्री सङ्कलनमा सहयोग पुऱ्याउने महानुभावहरूको नाम र ठेगाना

३) पत्राचारको नमुना

४) रुकुम जिल्लाको नक्सा

दोस्रो परिच्छेद

रुकुम जिल्लाको सामान्य परिचय

२.१ नामकरण

नेपाल अधिराज्यको मध्यपश्चिमाञ्चल विकास क्षेत्र अन्तर्गत पर्ने रुकुम जिल्ला एक पहाडी तथा हिमाली विकट जिल्ला हो । यस जिल्लाको नामकरणका सन्दर्भमा विभिन्न तथ्यपूर्ण कुराहरू छन् । पाँच हजार चार सय वर्ष अगाडि पौराणिक नाम सर्पकोटले रुकुमकोट परिचित रहेको बुझिन्छ । चन्द्रबंशी राजा रक्म नाम गरेकाले राज्य गरेका उनकै नामबाट सर्पकोटलाई रुकुमकोट भन्ने गरेको पाइन्छ । बाउन्न पोखरी त्रिपन्न टाकुरीमा अझै पनि थुप्रै सर्प देखिने, भेटिने गरेको आधारमा रुकुमकोट नाम सर्पकोट नै भएको अनुमान थुप्रै विद्वत् वर्गले गरेको पाइन्छ । पछि खनिज पदार्थ पत्ता लगाउँदा तामा, फलाम, गन्ध, सिसा खानी आदि भेटियो र संस्कृत भाषामा रुकुम भन्नाले खनिज पदार्थलाई बुझाउने हुँदा रुक्मबाट रुकुम हुन सक्ने भनाइ पाइन्छ ।[१]

२.२ ऐतिहासिक परिचय

राप्ती अञ्चलको उत्तर भागमा अवस्थित रुकुम जिल्ला मध्यकालीन बाइसे राज्यहरू मध्ये रुकुमकोट, बाँफिकोट, गोतामकोट र जहारीकोट पर्दथे । रुकुमकोटमा रुक्मेणी नाम गरेकी देवीको मन्दिर छ । उनैको नामबाट रुकुमकोट नामकरण भएको र यसैबाट अपभ्रंश भई रुकुम नाम रहन गएको छ भन्ने भनाई छ । ऐतिहासिक अभिलेखको आधारमा जुम्लाका राजा मेदनी वर्माले आफ्ना माइला भाइ पिताम्बरलाई रुकुम राज्य दिएका थिए । केही राज्यहरू स-साना नामका मात्र थिए । ती स-साना रजौटाहरूको अधिनमा थोरै जनसंख्या भएको गाउँहरू हुन्थे । राज्यको आम्दानी पनि थोरै हुन्थ्यो । उनीहरूलाई आफ्नो अस्तित्व जोगाउन कठिन थियो । शक्तिशाली राज्यहरूको इशारामा चल्नुपर्ने बाध्यात्मक स्थिति र बृहत् नेपालको सृजना दृढ

[१] मनिराम शर्मा, **पितृकोटलाई फर्केर हेरौं,** श्वेता अफसेट प्रेस २०६२ पृष्ठ ५ ।

संकल्पका साथ गोरखाका पृथ्वीनारायण शाहले आफ्नो एकीककरणको अभियान पुर्वतिर चलाई राखेका थिए । उनको मृत्युपछि राजा प्रतापसिंह शाहले बाबुको सपना साकार पार्न कविलासपुरमा हमला गरी बिजय प्राप्त गरे । उनको अल्पआयु मै निधन भएपछि राजमाता राज्यलक्ष्मीको नायबीकाल (रणबहादुर शाहको राज्यकाल) मा बृहत् नेपालको सृजना गर्ने महान् अभियानलाई जारी राख्दै चौबिसे राज्यहरू लमजुङ्ग, तनहुँ, नुवाकोट, भिर्कोट, कास्की, रिसिङ्ग, घिसिङ्ग माथि बिजय प्राप्त गरी राजमाताको देहान्त पछि बहादुर शाह (रणबहादुर शाहको राज्यकाल) ले पिता पृथ्वीनारायण शाहको नेपाल एकिकरणको अभियान सफल पार्ने योजना बनाए । पश्चिमबाट बहादुर शाहले पाल्पा बाहेक सबै राज्यहरू विजय गरे । सल्यानले नेपाल राज्यलाई सहयोग गरेको देखेर दाङ, जाजरकोट, रुकुम राज्यले सल्यानमा सामूहिक हमला गर्ने मिलेमतो गरे तर काजी दामोदर पाण्डेको नेतृत्वमा नेपाली सेनाले दाङमाथि विजय गरी सल्यानलाई सुम्पेको देखिन्छ । सरदार अमरसिंह थापाको नेतृत्वमा उपल्लो खसीको बाटो गरी जहारीटार पुगी जाजरकोटसँग सिढी सन्धि गरे पछि रुकुमकोट, मुसीकोट, बाँफिकोट, जहारीकोट, आठबीसकोट, गोतामकोट जस्ता साना राज्यहरू रणबहादुर शाहको राज्यकालमा नेपाल राज्यमा बिलय भएको पाइन्छ । यसरी नेपाल एकिकरण भएको देखि सल्यानको अधिनमा रुकुम रहेको देखिन्छ ।[२]

जिल्ला वि.सं. २०१८ सालमा देशको राजनैतिक विभाजनको क्रममा सल्यान, जाजरकोट र रोल्पा जिल्लाहरूबाट केही भाग निकाली छुट्टै जिल्लाको रूपमा रहेको पाइन्छ । त्यसको प्रशासनिक केन्द्र रुकुमकोट रहेको देखिन्छ र त्यो भन्दा पहिला सल्यानबाट प्रशासनिक कामकाज गरेको बुढापाका मानिसहरू अचेल बताउँछन् । वि.सं. २०३० सालमा रुकुम जिल्लाको सदरमुकाम रुकुमकोटबाट मुसीकोटमा किनबेचको क्रममा सारियो भन्ने कुरा पनि बुढापाका सहमत छन् । हाल रुकुम जिल्लाको सदरमुकाम जुम्ली खलंगा मुसीकोटमा छ ।

---

[२] दिनेश खड्का, **पर्यटकीय रुकुम**, जिल्ला पर्यटन विकास समिति रुकुम २०६८, पृष्ठ १ ।

२.३ भौगोलिक-प्राकृतिक परिचय

नेपाल अधिराज्यको मानचित्रमा हेर्दा रुकुम २५°२९’ अक्षांशदेखि २९°००’ अक्षांश ८२°१२’ देशान्तरदेखि ८२°५३’ पूर्वी देशान्तरसम्म फैलिएको छ । यस जिल्लाको पूर्वमा बाग्लुङ्ग र म्याग्दी पश्चिममा जाजरकोट, उत्तरमा डोल्पा र दक्षिण सल्यान र रोल्पा जिल्ला पर्दछ । जिल्लाको कुल क्षेत्रफल २,८७,७०० हेक्टर मध्ये वेशी, पहाड, लेक, हिमाल, नदीनालामा विभक्त भएर समुद्र सतहदेखि ७५४ मिटरमा पर्ने चौरजहारीको समथर भू-भागबाट उठ्दै ६,००० मीटरको पुथा हिमालसम्म फैलिएको छ । यस जिल्लालाई भौगोलिक हिसाबले चार भागमा विभाजन गर्न सकिन्छ ।

क) हिमाली भाग

जिल्लाको उत्तरी क्षेत्रमा पर्ने यो भू-भाग करीब ४,८७८ मीटरदेखि ६,००० मीटरसम्मको उचाईमा छ । यस जिल्लाको मनमोहक सुन्दर सिस्ने हिमाल, हिमचुली, लालपाटन, चित्रीपाटन, बुकीपाटन, डोल्पा जाने दवारी भञ्ज्याङ्ग यही भागमा पर्दछ । वन्यजन्तुमा यस भेगमा च्याकुल, पंक्षीहरूमा गर्मी समयमा करङ्गकुरुङ्ग (पागजोडा) यही रमाउने गर्दछन् । वर्षा याममा बुकीफुल फुलेर यस भू–भागलाई रमणीय तुल्याएको छ । महत्त्वपूर्ण जडीबुटीको रूपमा चिनिने जीवनबुटी (यार्सागुम्बा) पनि यही पाइन्छ ।

ख) लेकाली भाग

करीब २५०० मीटरदेखि ४८७८ मीटर उचाईमा रहेको महाभारत पर्वत श्रृंखलासँग जोडिएको अग्लो क्षेत्र यस भू–भागमा पर्दछ । जाडो याममा हिउँ पर्ने भएकाले मानव वस्ती न्यून छ । रमणीय फाँटहरू भएकोले यस क्षेत्रलाई बुकी लेक पनि भनिन्छ । जाङ्गेथला, लालपाटन, ढोरपाटनसँग जोडिएको पशिचमी भाग निसिलेक, चित्रिपाठनको तल्लो भाग हिर्नेश फाँटहरू यसमा पर्दछन् । यहाँ कस्तुरी, व्यासो, हरिण, थार जस्ता वन्यजन्तु पाइन्छन् भने पंक्षीहरूमा डाँफे, मुनाल, पाइन्छन् । औषधीको रूपमा प्रयोग हुने विभिन्न जडिबुटीहरू जस्तै पाँचऔंले सतुवा, पदमचाल्नो बीग्मा आदि यस भू–भागमा पाइन्छन् ।[३]

---

[३] रुकुमकोट गा.वि.स. को **वस्तुगत विवरण**, २०६९ पृष्ठ ५ ।

ग) पहाडी भाग

समुन्द्र सतहदेखि करिब ९०० मीटर देखि २,५०० मीटरसम्मको क्षेत्र यस भू–भागमा पर्दछ । धेरैजसो मानव वस्तीहरू यस भू–भागमा पर्दछन् । नदीनाला, तालतलाऊ खोला झर्नाले यस क्षेत्रलाई ओगटेको छ । यहाँ मगर, गुरुङ्ग, थकाली, छन्त्याल कामी, दमाई अन्य जातिको भन्दा बढी देखिन्छ भने ब्राह्मण, नेवार, ठकुरी, क्षेत्रीको पनि बसोबास पाइन्छ । यो भागमा नेपाल अधिराज्यको पहाडी भागमा पाइने वनस्पति, वन्यजन्तु, फलफुल सबै पाइन्छ । यस भागमा रुकुम जिल्लाको सदरमुकाम र नेपालमै प्रख्यात बाउन्न पोखरी र त्रिपन्न टाकुरीले चिन्ने रुकुमकोट र कमल ताल यही पाइन्छ ।

घ) बेसी र टार

समुन्द्र सतहदेखि करीब ७५४ मीटरदेखि ९०० मीटरसम्मको भू–भाग यस भागमा पर्दछ । ठूली भेरी र सानी भेरीका साथै यिनका शाखा नदीहरूका किनारमा रहेका समथर भू–भाग चौरजहारी, खोलागाउँ, सिम्ली, राडिज्युयला, सोलावाङ्ग, अनाह्ज्यूला, बाँकेज्युल, साखज्युला, माछीमी जस्ता उर्वर बेसी यस भागमा पर्दछन् । यहाँ प्रशस्त तकारी, धानबाली, गहुँ र तोरीको उत्पादन हुन्छ ।[४]

२.४ राजनैतिक तथा प्रशासनिक विभाजन

राजनैतिक रूपमा रुकुम जिल्लालाई दुईवटा निर्वाचन क्षेत्रमा विभाजन गरेको पाइन्छ । प्रशासनिक रूपमा एघार वटा इलाका र त्रिचालिस गा.वि.स.मा बाँडेको पाइन्छ । यो जिल्लाको १ देखि ६ सम्मको इलाकाहरू निर्वाचन क्षेत्र र बाँकी सबै इलाकाहरू क्षेत्र नं. २ मा पर्दछन् । इलाका नं. १ मा खलंगा, भलाक्चा, रुघा र खारा, २ मा स्यालापखा, सांख, चौखावाङ्ग र रुकुमकोट ३ मा पिपल, प्वाङ, पोखरा, सिस्ने, ४ मा जाङ, हुकाम रम्मामैकोट, ५ मा तकसेरा, कोल, राङसी र काक्री र ६ मा मोरावाङ

---

[४] रुकुमकोट गा.वि.स.को **वस्तुगत विवरण**, २०६८ पृष्ठ ६ ।

काँडा महत र चुनवाङ गरी २३ वटा गा.वि.स. हरू पर्दछन् । त्यस्तैगरी इलाका नं. ७ मा मुरु, पेउघा, अर्मा, छिवाङ्ग, ८ मा बिजयश्वरी, खोलागाउा, कोटजहारी र नुवाकोट, ९ मा घेत्मा, गरायला, सिम्ली र पूर्तिमकाडा, १० मा आठवीसकोट, आठबीसडाँडागाउँ, गोतामकोट र स्यालाखदी र ११ मा दूली, भग्मा, भुला र बाकीकोट गरी २० वटा गा.वि.स.हरू पर्दछन् ।[५]

२.५ जाति, भाषा, धर्मको आधारमा जनसंख्या

रुकुम जिल्लामा वि.सं. २०४८ को तथ्याङ्क अनुसार ३८.१४ प्रतिशत हिस्सा क्षेत्री जातिले ओगटेको छ भने २९.५८ प्रतिशत मगर, १५.३९ प्रतिशत कामी, ठकुरी ५ प्रतिशत, दाई ४.४८ प्रतिशत, ब्राह्मण ३४.१ प्रतिशत, सार्की १ प्रतिशत र अन्य जातिहरू, ३.६६ प्रतिशत रहेकोमा वि.सं. २०५८ को जनगणना अनुसार हेर्दा क्षेत्रीको जनसंख्या अत्यधिक मात्रामा बढेको देखिन्छ भने कामीको जनसंख्या अति नै घटेको देखिन्छ । यस सम्बन्धी विस्तृत विवरण तलको तालिकामा दिएको छ ।

तालिका नं. १

जातिको आधारमा जनसंख्याको विवरण

जाति	संख्या	प्रतिशत	जाति	संख्या	प्रतिशत
क्षेत्री	११००७५	५७.४	तेली	११२	०.१
ब्राह्मण	६४७३	३४.१	सन्यासी	३१३५	१.७
मगर	४६२१	२३.१	सुनार	३४०	०.२
कामी	७५०५	४.०	मुस्लिम	१४१	०.१
दमाइ	२०३४	१.१	नेवार	५३१	०.३
गुरुङ्ग	६६८	०.४	वादी	४५	०.०
ठकुरी	९५७४	५.१	घर्ती	२२३	०.१
सार्की	१०३७	०.६	अन्य	२९२४	१.६

स्रोतः जिल्ला विकास समितिको रुकुमको वस्तुगत विवरण, २०६८ ।

[५] जिल्ला विकास समितिको रुकुमको वस्तुगत विवरण २०६८ ।

भाषाको आधारमा हेर्दा रुकुमका ९७.७४ प्रतिशत जनताहरू नेपाली भाषा बोल्दछन् भने करीब ७.१६ प्रतिशत जति मगरहरू आफ्नै मातृभाषा (खाम भाषा) बोल्दछन् । यो जिल्लाको भाषागत क्षेत्रमा विद्यमान अर्को विशेषता भनेको स्थान विशेषको आधारमा प्रयोग हुने स्थानीय शब्दहरूको प्रचलन पनि एक हो । भाषाको आधारमा जनसंख्याको विस्तृत तालिका तल दिइएको छ ।

तालिका नं. २

भाषाको आधारमा जनसंख्या

बोलिने भाषा	जनसंख्या	प्रतिशत
नेपाली	१७४७५२	९२.७४
मगर (खाम)	१३४९६	७.१६
अन्य	१९०	०.१०
जम्मा	१८८४३८	१००

स्रोतः जिल्ला विकास समितिको रुकुमको वस्तुगत विवरण, २०६८ ।

राष्ट्रिय जनगणना २०४८ अनुसार हेर्दा यस जिल्लामा अधिकांश मानिसहरू (९८.२८%) मानिसहरू हिन्दू धर्म नै मान्ने गर्दछन् । त्यसबाहेक ०.९४ प्रतिशत मानिसहरू बौद्ध धर्म, ०.२२ प्रतिशत मानिसहरू क्रिश्चियन धर्म, ०.०७ प्रतिशत मानिसहरू ईस्लाम धर्म र अन्य धर्म मान्नेहरू ०.४९ प्रतिशत रहेका छन् । धर्मको आधारमा जनसंख्याको वर्गीकरण गरिएको छ ।

तालिका नं. ३

धर्मको आधारमा जनसंख्या

क.सं.	धर्म	जनसंख्या	प्रतिशत
१	हिन्दू	१८५२१३	९८.२८
२	बौद्ध	१७५२	०.९४
३	क्रिश्चियन	४०७	०.२२
४	इस्लाम	१४१	०.०७
५	अन्य	९२५	०.४९

स्रोतः जिल्ला विकास समितिको रुकुमको वस्तुगत विवरण, २०६८ ।

रुकुम जिल्लामा शिक्षाको अवस्था निम्नानुसार रहेको छ :

तालिका नं. ४

रुकुम जिल्लामा शिक्षाको अवस्था

क.सं.	विवरण	प्रतिशत/संख्या
१	कुल साक्षरता प्रतिशत	७५%
२	महिला साक्षरता प्रतिशत	३८%
३	पुरुष साक्षरता प्रतिशत	७८%
४	प्राथमिक विद्यालयको संख्या	३९४
५	माध्यमिक विद्यालयको संख्या	७३
६	उच्च मा.वि. संख्या	३०
७	नि.मा.वि. संख्या	७
८	खुल्ला विद्यालय संख्या	१
९	प्रारम्भिक बालविकास केन्द्र	२८७
१०	निजी विद्यालय	२०
११	क्याम्पस संख्या	५
१२	विशेष शिक्षाबाट संचालित विद्यालय	३

स्रोतः जिल्ला शिक्षा कार्यलयको वस्तुगत विवरण, २०६८ ।

२.६ भू-उपयोगिता

तालिका नं. ५

रुकुम जिल्लामा भू-उपयोगिता

क.सं.	विवरण	हेक्टर	प्रतिशत
१	कुल क्षेत्रफल	२,८७,७००	१००
२	कृषि योग्य जमीन	२९,४७४	१०.२६
३	वन जंगल	१,७१,१९४	५९.५०
४	चरण क्षेत्र	६१,९५२	२१.५३
५	अन्य	२५,०८०	८.७१

स्रोतः जिल्ला कृषि विकास कार्यलय, २०६८ ।

२.७ हावापानी, वर्षा र तापक्रम

रुकुम जिल्ला समुन्द्र सतहदेखि ७५४ मिटरदेखि ६००० मीटर सम्मका उचाईमा अवस्थित तापक्रम अर्धउष्ण, समसितोष्ण र सितोष्ण गरी तीन भागमा बाँड्न सकिन्छ । यहाँको अधिकतम तापक्रम ४३.४० सेल्सियस र न्यूनतम तापक्रम ०.४० सेल्सियस सम्म हुन्छ । वार्षिक औषत वर्षा १, ६०० देखि २४०० मिलिमिटर छ ।[६]

२.८ बाटो, वनस्पति र मुख्य जडिबुटी

रुकुम जिल्ला विविध भू–प्राकृतिक संरचनाबाट बनेको छे । कतै नरम पत्रेय चट्टान, कडा आगन्य युक्त माटो पाइन्छ भने कतै चिम्टाइलो रातोमाटो पाँगो माटो र बलौटे माटो पाइन्छ । माटो अनुसार विभिन्न स्थानमा फलफूल, अन्नबाली बोटबिरुवा, वनस्पति, जडीबुटी उपयुक्त मानिन्छ । वर्षा याममा अतिवृष्टि भइ पहाडी भिरालो खेतबारीबाट प्रशस्त मात्रामा माटो बगिरहन्छ । भू–क्षय संरक्षण गरी वातावरण सन्तुलन ल्याउन जिल्ला भूसंरक्षण कार्यालयबाट विभिन्न कार्य भइरहेका छन् ।[७]

[६] जिल्ला सिचाई कार्यलय रुकुमको **वस्तुगत विवरण**, २०६८ पृष्ठ ६ ।

[७] जिल्ला बन कार्यलय रुकुमको **वस्तुगत विवरण**, २०६८ पृष्ठ १० ।

रुकुम जिल्लाको लेक र हिमाली भू–भागमा अनमोलट जडिबुटी पाइन्छन् । एकीन सूचनाको अभावमा कुन कति जातका जडिबुटी पाइन्छ भन्ने अनुमान गर्न नसकिएता पनि सुगन्धवाल, दालचिनी, यार्सागुम्बा, पाँचेऔले, कुरिलो, तिते, टिमुर, पाँगर, बादपाते, बोझ्रो, हर्रो, अमला, मदमचाल, रतुवा, हलहले, चिराइतो, भुत्ले, सिलाजित आदि पाइन्छ ।

२.९ भेषभूषा

रुकुम जिल्लामा भौगोलिक धरातल तथा जातिका आधारमा यहाँ आ-आफ्नै खाले भेषभूषा छ । मगर समुदायमा पुरुषले ऐठे, मखमली भोटो, स्टकोट, कालो टोपी लगाउँछन् भने स्वास्नी मानिसले चोली, गुन्यु गादो, घाँटमिा सिक्काका माला, तिलहरी, पोते, हातमा चाँदीका बाला, नाकमा फूली-मुन्द्री कानमा ढुंग्री लगाउँछन् । आजभोलीका नयाँ युवा युवतीहरूले यो भेषभुषा छाड्दै गएको पाइन्छ । अन्य समुदायका पुरुषले दौरा, सुरुवाल, कोट, कछाड, टोपीइ, युवाहरूले पाइन्ट, सर्ट, सुट लगाउने गर्दछन् । स्वास्नी मानिसहरू गुन्यु, चोली, सारी, ब्लाउज, नाकमा फुली, गलामा तिलहरी, हातमा चुरा र युवतीहरूमा कुर्ता, सुरूवाल, म्याक्सी, फाक र मिड्डी लगाउन । अचेलका आधुनिक युवतीहरू पश्चिमेली पारामा भट्किलो अवस्थामा पनि रहेको देखिन्छ ।[८]

२.१० रुकुममा शहरीकरण

रुकुम जिल्लाको निर्वाचन क्षेत्र नं. १ मा पर्ने मुसिकोट, सांख, स्यालापाखा, रुकुमकोट, चुनवाङ र खारा गा.वि.स. मा छरिएर रहेको घना वस्तीहरू छन् भने क्षेत्र नं. २ को विजयश्वरी, कोटजहारी, छिवाङ, दुली, बाँफीकोट, घेत्मा गाविसका वस्तीहरू अन्य गाविसको तुलनामा वस्ती संख्याहरू बढी देखिन्छन् । क्षेत्र नं. १ का मगर जातिको बसोबास रहेका गाविसहरूमा ३ देखि ५ वडा सम्मका एउटै बस्ती पनि रहेको

[८] रुकुमकोट गा.वि.स. को **वस्तुगत विवरण**, २०६८ पृष्ठ ५ ।

छ । ती स्थानहरूमा जनसंख्याको बृद्धिका कारण विस्तारै वस्तीहरूको विस्तार हुँदै गएका छन् । सेवा र सुविधाको हिसाबले सम्पन्न देखिएको सदरमुकाम मुसीकोट बाहेक विस्तारै बजारको रूपमा विकसित हुँदै गएको रुकुमकोट, चौरजहारी, आठबीसकोट, बाँफीकोट, सिम्रुतु, सिमली, नायगड, तकसेरा जस्ता स्थानहरूमा अन्य स्थान/गाविसको तुलनामा विस्तारै बस्ती विकास हुँदै गरेको मान्न सकिन्छ तर यी भनिएका स्थानहरूमा मात्र होइन सदरमुकाम समेत पनि व्यवस्थित वस्ती विकासको योजना भने बन्न सकेको छैन । यसो भएतापनि सदरमुकाम खलंगा र विजयश्वरीको चौरजहारीमा केही मात्रामा नगर विकास समितिले वस्ती विकासको आधारहरू तयार गर्दैछ ।

यसको साथै जिल्लाको पूर्वी उत्तर भेगका महत, राङसी, कोल, तकसेरा, काँक्री, पिपल, पोखरा जस्ता गाविसमा वस्तीहरू एकत्रित रूपमा रहेका छन् । यी गाविसका वस्तीहरूमा विभिन्न खालका सेवा सुविधा पुऱ्याउन सके एउटै आयोजना (सेवा) बाट धेरै मानिसहरू लाभान्वित हुन सक्ने देखिन्छ ।

तालिका नं. ६

सदरमुकाम खलंगादेखि विभिन्न गा.वि.स.हरूको दुरी (कोषमा)

गा.वि.स.	दूरी	गा.वि.स.	दूरी	गा.वि.स.	दूरी	गा.वि.स.	दूरी
छिवाङ्ग	२	मुरु	६	चुनवाङ्ग	१२	राङसी	२०
भलाक्चा	३	पेउघा	६	काँडा	१४	कोल	२३
साँख	३	भुला	६	घेत्मा	१४	स्यालाखदी	२४
रुघा	५	मग्मा	६	महत	१५	जाङ्ग	२६
खारा	५	पिपल	७	कोटजहारी	१५	तकसेरा	२६
स्यालापाखा	५	नुवाकोट	८	आठबीस डाँडागाउँ	१५	सिस्ने	२८
चौखावाङ्ग	५	पोखरा	९	मोरावाङ्ग	१६	गोतामकोट	२९
अर्मा	५	रुकुमकोट	१०	विजयश्वरी	१६	हुकाम	३७
सिम्ली	५	पुर्तिमकाँडा	१०	आठविसकोट	१७	रन्मामैकोट	४०
गरायला	५	दुली	१०	काँक्री	१८		
बाँफीकोट	५	खोलागाउँ	११	प्वाङ्ग	१९		

स्रोतः जिल्ला विकास समितिको कार्यालय, रुकुम ।

२.११ पर्यटन विकास

बाँफीकोट गा.वि.स. मा पर्ने स्यार्पूताल, रुकुमकोट गा.वि.स. मा पर्ने कमलदह पर्यटकीय दृष्टिकोणले धेरै नै महत्त्वपूर्ण मानिएका छन् । त्रिकोणात्मक आकारमा २.६ वर्ग कि.मी. क्षेत्रफलमा फैलिएको स्यार्पूदह र १.९५ वर्ग कि.मी. क्षेत्रफलमा फैलिएको कमलदह, काञ्जिरोवा हिमश्रृंखला अन्तर्गत उत्तरी सिमानामा अवस्थित ५,८४१ मिटर अग्लो सिस्ने हिमाल (मुर्काटे हिमाल) र सोही हिमालको फेदीमा अवस्थित गुप्तदह, त्यस्तै सम्पेदह, पुपालदह, सुनदह जस्ता दहहरूले जिल्लामा पर्यटन विकासको सम्भावनालाई बोकेको छ । त्यस्तै बाँफीकोट गा.वि.स. मा पर्ने स्यार्पूताल नजिकैको १०७ मी. को उचाईबाट झर्ने सिमैछरी झरना र रन्मामैकोट गा.वि.स. को स्वर्गद्वारी लेकको २०० मि. को उचाईबाट नौ वटा मुहान बनाई बगेको नौधारीझरना पनि पर्यटकीय दृष्टिकोणले महत्त्वपूर्ण मानिन्छन् । ढोरपाटन वन्यजन्तु आरक्षणको कूल क्षेत्रफल २६२५ वर्ग कि.मी. मध्ये १७४१ वर्ग कि.मी. अर्थाते ६५.२९ प्रतिशत भू–भाग पनि रुकुम जिल्लामा नै पर्दछ । त्यस्तै ठूली भरी नदीको विभिन्न विन्दुहरूबाट जाजरकोट, सुर्खेतसम्म र्‍याफ्टिङ गर्न सकिन्छ । यहाँका स्थानीय बासिन्दाहरूले जोगाई राखेका धर्मसंस्कृति, परम्परागत संस्कार, भेषभुषा, मेलाजात्रा, गीत, नृत्य, चाडपर्वहरू, खलंगा स्थित डिगै भगवती र कालीका मन्दिर, रुकुमकोट स्थित बराह मन्दिर, शिव मन्दिर र कालिका मन्दिर, बिजेश्वरी स्थित बिजयश्वरी देवीको मन्दिर जस्ता धार्मिक तथा तिर्थस्थलहरूले रुकुम जिल्लामा आन्तरिक तथा बाह्य पर्यटन विकासको सम्भावनालाई अरू बढाएको छ । जिल्लामा रहेका पर्यटकीय दृष्टिले महत्वपूर्ण अन्य स्थलहरू तालिकामा पनि दिइएको छ ।

तालिका नं. ७

जिल्लामा रहेका पर्यटकीय दृष्टिले महत्त्वपूर्ण स्थलहरू

क्र.सं.	ठाउँको नाम	रहेको गायिवस र दुरी (कोषमा)
१	डिग्रेभगवती मन्दिर, थर्पु	खलंगा - (०)
२	शिवजी मन्दिर, रुकुमकोट	रुकुमकोट (१०)
३	कमलपोखरी	रुकुमकोट
४	देउराली गुफा	रुकुमकोट
५	स्यार्पुताल	बाँफीकोट (५)
६	सिमेछरी झरना बाँफीकोट	बाँफीकोट (५)
७	सिस्नेहिमाल, सिस्ने	सिस्ने (२८)
८	गुप्तादह, सिस्ने	सिस्ने (२८)
९	गुज्जाझरना, मैकोट	मैकोट (४०)
१०	लालपाटन, चित्रीपाटन	मैकोट (४०)
११	सुनदह, पुपालदह	रन्मामैकोट (४०)
१२	ढोरपाटन वन्यजन्तु आरषण क्षेत्र	रन्मामैकोट, काँक्री, तकसेरा, कोल
१३	सम्पेताल, गोतामकोट	गोतामकोट (२९)
१४	तकसेराबस्ती	तकसेरा (२६)
१५	नौधारीझरना	मैकोट (४०)

स्रोतः जि.वि.स. सूचना केन्द्र, रुकुम ।

यी कुराहरूको आधारमा रुकुमको आर्थिक विकासमा पर्यटन एउटा महत्त्वपूर्ण क्षेत्र हुन सक्ने प्रष्टै छ । तर पनि आवश्यक भौतिक पूर्वाधारहरूको विकास हुन नसकेको कारण जिल्लामा पर्यटन क्षेत्रको विकास हुन सकेको छैन । जिल्लाको सदरमुकाम खलंगा र बजार र पतुवाखोलामा गरी जम्म ९ वटा होटलहरूलाई होटल व्यवसायी संघले ठूला होटल भनि वर्गीकरण गरेको छ । तर ती पनि पर्यटकहरूको

स्तर अनुसार सेवा पुऱ्याउन सक्ने अवस्थामा छैनन् । अरु मध्यस्तरका २५ वटा होटलहरू छन् । ती ठूला तथा साना सबै होटलहरू सदरमुकाम खलंगा बजार र आसपासका क्षेत्रमा मात्रै केन्द्रित भएको कारण ग्रमीण भेगहरूमा पर्यटकहरूको लागि बस्नकै पनि समस्या छ ।

२.१२ रुकुममा हवाई यातायात

रुकुमको यातायातको हालको माध्यम भनेको हवाई यातायात नै एक हो जुन ग्रामीण जनताको पहुँच भन्दा बाहिर रहेको छ । त्यस माथि पनि पहाडी क्षेत्रको उडान जोखिमपूर्ण हुने भएकोले मौसमको सामान्य गडबढी भएको समयमा पनि उडान भर्ने, उडान रद्द गर्ने जस्ता समस्याहरू आउँदा हवाई यातायातमा खर्च गर्न सक्नेहरूलाई पनि यो त्यति भरपर्दो हुन सकेको छैन भने अर्कोतिर कृषकहरूले उत्पादन गरेको कृषिजन्य तथा पशुजन्य उत्पादनहरको बिक्री वितरणको लागि हवाई सेवाको उपयोग गरी ढुवानी गर्ने कुरा धेरे नै खर्चिलो हुन जाँदा बाहिरी बजारमा प्रतिस्पर्धा गर्न सक्ने परिस्थिति नै हुँदैन । यस्तो परिस्थितिमा रुकुमेली जनताको आर्थिकस्तरमा सुधार ल्याउन र जनजीवनमा सुविधा ल्याउनको लागि पनि यातायातको एक मात्र भरपर्दो माध्यम भनेको सडक यातायात नै हुन पुगेको छ । अर्थात् सडक यातायातको आवश्यकता टड्कारो रूपमा देखा परेको छ । त्यसैले निर्माणाधीन सडकहरू जति सक्यो छिटो निर्माण कार्य सम्पन्न गर्न जरुरी छ ।[९]

क) चौरजहारी हवाई सेवा

सदरमुकाम देखि पश्चिमतर्फ १६.५ कोष टाढाको दूरी चौरजहारीमा समुद्र सतहदेखि ७५.४ मिटरको उचाईमा जाजरकोट जिल्लालाई समेत सेवा पुऱ्याउने उद्देश्यले २०२९ सालमा यस हवाई सेवाको स्थापना भएको हो ।

---

[९] जिल्ला नागरिक उडयन कार्यलय, रुकुम ।

ख) सल्ले हवाई सेवा

सदरमुकाम खलंगा नजिक समुद्र सतह देखि १४४८ मिटर उचाईमा सल्ले विमान स्थल अवस्थित छ । २०५२ साल फाल्गुन ७ गते औपचारिक रूपमा उद्घाटन भै नियमित रूपमा जिल्लाबासीलाई हवाई विमानस्थलसम्म नेपाल वायुसेवा नियमले हप्ताको दुई उडान राखेको छ भने नेपालगञ्ज देखि रुकुम सल्लेसम्म प्राइभेट एयरलाइन्सका विमानहरू पनि उडान भर्ने गर्छ । यो नै जिल्लामा यातायातको एक मात्र केन्द्र बन्न पुगेको छ ।

२.१३ जिल्ला स्थित मुख्य मार्गहरू

१. मुसीकोट बजारबाट चापा र पिपलनेटा दुवै तिरबाट बैरागी ठाटी सिम्रतु हुँदै खोलाछेर्नासम्म
२. मुसीकोट बजारबाट झलखेत चुन्वाङ हुँदै दोमईसम्म
३. मुसीकोट बजार-स्यालापाखा-बालुवा-सिमलचौर-कोल हुँदै तकसेरासम्म
४. मुसीकोट बजार-डिग्रे-सांख-स्यालापाखा हुँदै रुकुमकोटसम्म
५. छिनखेत-कुनाखेत-पोखरा-नायगाड-जाङहुँदै रन्मामैकोट
६. नायगाड-सिस्ने-तोरीद्वारी लेकसम्म
७. सिमलचौरबाट हुकाम रन्मामैकोट
८. रुकुमकोटदेखि चुनवाङसम्म
९. रुकुमकोट धाउनेवगरबाट रुकुमकोट-दोमै हुँदै धरमशालासम्म
१०. बालुवा-धौलापहिरा-रतुवामारे-काक्री लुकुम हुँदै भलकोटसम्म
११. मुसीकोट सल्ले फामेगौडा हुँदै स्यार्पूदह
१२. मुसीकोट गाराबाट मग्मा हुँदै आठबीसकोट राडिज्यूलासम्म
१३. चौरजहारी रिम्ना भल्मा आठविसको राडिज्यूला हुँदै गोतामकोटसम्म
१४. छिवाङ चौतारा बागखोर तिमीले गुण्डलेखोला मा.वि. चौफा सर्केनासम्म
१५. बैरागीठाटी-पेउघा पेदीखेत नुवाकोट हुँदै मा.वि. चौफासम्म
१६. सिम्लीदेखि पूर्तिमकांडा हुँदै च्यानवगरबाट चौरजहारीसम्म

१७. गाराघाटबाट झुला ठाडी हुँदै गरायला चौरजहारीसम्म

१८. गाराघाटबाट झुला ठाटी हुँदै गरायला रिम्नमसम्म

१९. मोरावाङ्ग, ६, ७ देखि काँडासम्म

२०. खाराखोला छेर्ना - कालीमाटी-जिवाङ्ग चौतारासम्म

२१. बैरागीठाटी-गाराघाट-बाँफीकोट-स्यालखदी हुँदै गोतामकोटसम्म

२२. चैरजहारी बांसखोला देखि मटेला पुलसम्म

२३. बैरागीठाटी देखि छिवाङ्ग चौतारासम्म

२४. मुसीकोट-पिपलनेटा-छेरा-छोटके हुँदै मुरुसम्म

२५. सिम्रतु-मुरु हुँदै छाप्रेकटेरीसम्म

२६. सिम्रतुबाट डलसिङ्गेसम्म

२७. खलंगा-५ पिपलनेटाबाट सल्ले विमानस्थलसम्म

२८. कच्ची सडक - ३८ कि.मी. वाङ्गेलाखुरीदेखि मुसीकोट खलंगा सम्म

२९. आवश्यक पूलको संख्या १५ वटा

३०. निर्माणाधिन सडक - मुसीकोट, चौरजहारी, मोटरबाटो, मुसीकोट रुकुमकोट, मोटरबाटो

३१. निर्माणाधिन सडक पूल, वसपार्क-मा.वि. खोलागाउँ झो.पू. जिल्लास्तरीय योजना लगानी रु. ३१५५११७.१४ को चालु अवस्थामा भएको ।[१०]

२.१४. निष्कर्ष

रुकुम जिल्ला पहाडी तथा हिमाली जिल्ला हो । यस जिल्लामा विकास निर्माणका कामहरू हुन सकेका छैन् तापनि ऐतिहासिक, धार्मिक, सांस्कृतिक र पौराणिक दृष्टिले यस जिल्लालाई महत्त्वपूर्ण रूपमा हेरिन्छ । विभिन्न अभाव तनाव र छटपटीमा बाँच्नु परेको वर्तमान अवस्थामा पनि लोकसाहित्यको माध्यमबाट यहाँका जनताले आफ्ना मनभित्र गुम्सेका तीतामीठा अनुभूतिहरूलाई आवश्यक पर्दा सुसेल्ने काम भइरहेको छ । यस्ता सुसेलीहरूको समयमै संरक्षण र संवर्द्धन गर्नुपर्ने हुन्छ साथै यस्ता विविध विषयवस्तुलाई समेटेर वर्गीकरण गर्नु र विश्लेषण गर्न जरुरी पनि देखिन्छ ।

---

[१०] जिल्ला विकास समिति रुकुमको **वस्तुगत विवरण**, २०६८ पृष्ठ ७ ।

तेस्रो परिच्छेद

लोकसाहित्यको एक विधाका रूपमा गाउँखाने कथा

समाजमा प्राचीन कालदेखि चल्दै आएको र मौखिक परम्परामा आधारित लोक साहित्य हो । 'लोक' भन्नाले दुनियाँ वा समाज र 'साहित्य' भन्नाले लिखित वा अलिखित जुनसुकै अवस्थामा रहे तापनि मानव हृदयमा कहिल्यै नमेटिने गरी बसेको भाव भन्ने बुझिन्छ । लोकसाहित्य समाजको दर्पण हो । लोकसाहित्यको क्षेत्र प्रायः गरी गाउँले समाज हुन्छ ।

प्रश्नात्मक उक्तिबाट उत्तरात्मक उक्तिबाटै जित्नेले गाउँ लिने र हार्नेले गाउँ दिने अलिखित लोकसाहित्यको एक विधाका रूपमा गाउँखाने कथालाई लिन सकिन्छ । गाउँखाने कथाको अंग्रेजी समानान्तर शब्द 'रिडल्स' हो । हिन्दीमा 'पहेली' संस्कृतमा 'प्रहेलिका' भनिन्छ । हाम्रो देशको पूर्वी भागमा 'अड्को' वा 'अत्तो' भन्ने गरिन्छ । पश्चिमतिर साइतर 'साइतर' भन्ने गरिन्छ । नेपालको सुदूरपश्चिमतिर झिट्टा र घाउटा भन्ने गरिन्छ ।[११] मध्यपश्चिमाञ्चलको रुकुममा 'नेम्ना' र 'सास्तर' दुवै नामले चिन्ने र बुझ्ने गरिन्छ । गाउँखाने कथा केटाकेटीदेखि बुढाबुढी, पठितदेखि अपठित, गाउँदेखि शहर सबैलाई मनपर्ने लोकसाहित्यको एक विधा हो ।

गाउँखाने कथा लोक साहित्यको यस्तो विधा हो, जसलाई सोझै बुझ्न कठिन हुन्छ । कामले लखतरान परी साँझ घर फर्केका ग्रामीण नरनारी अगेनाको डिलमा, आँगन जहाँ केही मानिसहरू जम्मा हुन्छन्, त्यही गाउँखाने कथा शुरु हुन्छ । एउटाले समस्या राख्छ, अर्काले फुकाउने प्रयास गर्छ । फुकाउन नसके गाउँ दिन्छ र गाउँखाने कथा भन्नेले गाउँ पाउँछ र उत्तर भनिदिन्छ । यस्तो कार्य गाउँमा मात्र होइन अचेल शहर बजारमा पनि हुन थालेको छ । पहाड तथा तराईमा पनि हुन्छ । विद्यालयहरूमा गाउँखाने कथा सम्बन्धी प्रतियोगिता हुन्छ । संचारका साधनहरू विकास हुने क्रममा

[११] कपिलदेव लामिछाने, **नेपाली गाउँखाने कथाको सङ्कलन र वर्गीकरण,** त्रि.वि. मा प्रस्तुत, शोधप्रबन्ध २०६६ पृष्ठ १९ ।

अचेल रेडियो, एफ.एम. तथा टि.भी.बाट पनि गाउँखाने कथा सम्बन्धी कार्यक्रम सञ्चालन हुन थालेको छ । यसबाट गाउँखाने कथा हाल्ने प्रचलन अगेनाको डिलबाट रेडियो तथा टि.भी. स्टेसनसम्म पुगेको छ । त्यसैले गाउँखाने कथा प्राचीन भइकन पनि निरन्तर क्रियाशील छ ।

गाउँखाने कथाको स्रष्टा, प्रयोक्ता र संवाहक लोकसमुदाय नै हो । प्रश्न वा समस्याका रूपमा केन्द्रित रहने यसको प्रवृत्ति नै रहस्यात्मक हुन्छ । गाउँखाने कथा नबुभ्कदासम्म कठिन र समस्यामूलक हुन्छ । बुझेपछि हर्ष र आनन्द हुन्छ । मानव सभ्यताको विकाससँगै गाउँखाने कथाले मनोरञ्जन मात्र प्रदान गरेन वरु बुद्धि परीक्षण शिक्षा वा ज्ञानार्जन गर्ने काम गरेको पनि पाइन्छ । अचेल गाउँखाने कथा कवि लेखक, काव्यशास्त्री दार्शनिक-चिन्तकहरूदेखि उच्चशिक्षा आर्जन गरेका आधुनिक शिक्षाविद्हरू समेतको चासो र चिन्तनको विषय भएको छ ।

गाउँखाने कथाको उत्तरलाई लुकाएर स्रोतालाई अलमल पार्ने प्रश्नोत्तरात्मक लोक रचना हो । यसमा उत्तरलाई लुकाएको हुन्छ । त्यही लुकाएको उत्तर स्रोताले जान्नुपर्ने हुन्छ ।

३.१ लोकसाहित्यका विधाहरू

लोकसाहित्य लोकजीवनको ऐना हो । यो जनसाधारणका हृदयको भावोद्गार हो । जनसाधारणले भोगेको जीवन र जगत्को अनुभव र अनुभूति यसमा पाइन्छ । जीवन भोगाइका क्रममा खुसी र हाँसो पनि यसमा पोखिएको हुन्छ र पिडा, व्यथा तथा जलन र तड्पन पनि हुन्छ । परम्परादेखि लोकजीवनमा चल्दै आएको लोक साहित्यका विभिन्न विधा छ । लोकसाहित्यका विधाका सम्बन्धमा विद्वान्हरू बीचमा एकमत छैन । यहाँ मोतिलाल पराजुलीद्वारा लोकसाहित्यका विधा वर्गीकरण गरिएको प्रस्तुत गरिएको छ ।

## १)		लोकगीत

लोकसाहित्यको सबैभन्दा प्रमुख र लोकप्रिय विधा लोकगीत हो । लोक जीवनका सुख, दुःख आदिका उद्गारहरूको गीति अभिव्यक्ति हुँदै संगीतात्मकता विशेषता रहेको हुन्छ । बहुसंख्यक अशिक्षित ग्रामीण समाजका व्यक्तिहरू लोकगीतको स्रष्टा हुन् । लेक, बेसी, तराई, वन, पाखा, चौर जहाँसुकै घन्कने यी लोकगीतहरूले जीवनलाई सरस तुल्याउँछ । यस विधामा झ्याउरे, सङ्गिनी, देउडा, करुवा, वालुन, भजन, सिङगारु टप्पा, असारे, देउसी, भैलो, सवाई आदि विभिन्न प्रकारका संस्कार गीत, ऋतुगीत बाह्रमास आदि पर्दछन ।

## २)		लोककथा

लोककथामा विभिन्न अवसरमा घटित घटनाहरूको नाटकीय ढङ्गबाट चित्रण, वर्णन गरिएको हुन्छ । आफ्ना अनुभवहरू सुन्ने र सुनाउने क्रममा विकसित भएका लोककथामा वक्ता र स्रोत दुवैको आवश्यकता पर्दछ । भाषा गद्यात्मक हुन्छ र शैली वर्णनात्मक हुन्छ । लोककथा प्रायः काल्पनिक, अतिरिञ्जनात्मक, धार्मिक, औपदेशिक प्रवृत्तिका हुन्छन् । नेपाली लोककथाको शुरुवात एकादेशमा ...... बाट हुन्छ र अन्त्यमा ‘सुन्नेलाई सुनको माला, भन्नेलाई फूलको माला, यो कथा बैकुण्ठ जाला भन्ने बेला सुटुक्क आउला’ भनेर टुङ्ग्याइन्छ । लोककथा भूतप्रेत, धामी, झाँक्री, बोक्सी, टुना, जादू, आदिका हुन्छन् । लोककथामा आदिम मानवका कल्पनात्मक भाव विन्यास मात्र नभएर वनस्पति, पशु, पंक्षी र प्रकृति आदि सबै पात्रका रूपमा पनि रहेका हुन्छन् । लोककथाबाट स्रोताले साहस, वीरता, उत्साह भाव प्राप्त गर्दछ । साथै मनोरञ्जन र शैक्षिक ज्ञान पनि प्राप्त गर्दछ ।

३) लोकगाथा

गीतिशैलीमा रचिएको लोककथा नै लोकगाथाका रूपमा बुझ्नुपर्ने हुन्छ । यो कुनै देवदेवी र बीरपुरुषका वीरतापूर्ण कार्य वा कुनै उल्लेखनीय सामाजिक घटनायुक्त कथानकमा आधारित हुन्छ । यो लोकसाहित्यको प्राचीन विधा हो । नेपाली साहित्यमा भोटको लडाइँको सवाई, राजा रति राउटको भारत, संगिनी आदि सामाजिक गाथा, वीरगाथा तथा देवगाथाहरू प्रशस्त पाइन्छन् । यी गाथाहरू कथातत्व वा आख्यानका दृष्टिले लोक गीतका नजिक देखिन्छन् । यसमा गीत र नृत्यको प्रयोग गरिन्छ । यसबाट मनोरञ्जन र तत्कालीन समाजको यथार्थ प्राप्त गर्न सकिन्छ ।

४) लोकनाटक

लोकजीवनको मनोरञ्जनका लागि गीत, संगीत र नृत्य तीन तत्व समावेश भएको लोकसाहित्यको एक विधालाई लोकनाटक भनिन्छ । यसमा नृत्य, गीत र सम्भावित सानातिना घटना, संवादमुक्त कथावस्तु पनि पर्दछन् नेपाली समाजमा यसप्रकारका अभिनेयात्मक कथा, गीत अर्थात् गीत, संगीत र नृत्य सहितको विधाका रूपमा घाटु, धामी नाच, चाँचरी, गाईजात्र, इन्द्रजात्रा, मारुनी, बालु आदि लोकनाटकहरू प्रचलित छन् । यसका अतिरिक्त मालसिरी, भैलो, जुहारी आदिलाई पनि लोकनाटकको रूपमा लिएको पाइन्छ ।

५) उखान टुक्का

उखानको स्रोत उपाख्यान हो भनिएको पाइन्छ तर आज उखान उपाख्यान भन्दा लोकको भनाई (लोकोक्ति) का निकट देखिन्छ । लोकले मान्यता दिएका ठूलाबडाका अनुभवले खारिएका लोकका विचारवान नै उखान टुक्का हुन । पुरानो समयदेखि ज्ञान र अनुभवले खारिएका छोटा, मिठा, मार्मिक एवम् सर्वप्रिय भई निर्माण भएका हुन्छन् । यस्ता अनुभवजनय ज्ञानराशी यी लोकोक्ति पुस्तापुस्ताबाट हस्तान्तरित हुँदै जान्छ । पुर्ख्यौली सम्पत्तिका रूपमा भाषाका यो अलङ्काराभूषण गहनाहरूले भनाइलाई रसिलो चोटिलो र प्रभावकारी बनाउँछ ।

६) गाउँखाने कथा

कुनै प्रश्नात्मक उक्तिबाट उत्तरात्मक उक्तिको अपेक्षा गरिने विधि अनुरूप नेपालीमा प्रचलित जित्नेले गाउँ लिन र हार्नेले गाउँ दिने परम्परामा हुर्केको कथालाई गाउँखाने कथा सरल रूपमा भन्ने हो भने दुई व्यक्ति वा समूहबीच हुने सवाल-जवाफ, ज्ञानवर्धक प्रश्न र उत्तर नै गाउँखाने कथा हो । यो कथा भन्ने शैली, ढाँचा गाउँ लिने र दिने काल्पनिक कुरा कथावाचक र स्रोताबीच भएकोले यो गाउँखाने कथाका नामले प्रचलित छ ।

३.२ गाउँखाने कथाका परिभाषा

लोकसाहित्यको एक प्रमुख विधा गाउँखाने कथा प्राचीन कालदेखि नै लोक समुदायिमा लोकप्रिय रहिआएको छ । गाउँखाने कथाको परिभाषा गर्ने काम पनि पहिलेदेखि नै भएको पाइन्छ । यसको अध्ययन अनुसन्धान गर्ने धेरै विद्वान्हरूले विभिन्न समय र सन्दर्भमा आ-आफ्नै तरिकाबाट परिभाषा गर्ने गरेको पाइन्छ । गाउँखाने कथाको परिभाषा गर्नेहरूमा संस्कृत काव्य शास्त्रीहरू पश्चिमी विद्वान्हरू र नेपाली लोकसाहित्य विद् रहेका छन् । तिनीहरूका परिभाषा तल दिइन्छ ।

संस्कृत काव्य शास्त्रीहरू

संस्कृत वाङमयको प्राचीन ग्रन्थ **अग्निपुराण** (इ.पु. दोस्रो शताब्दी) का अनुसार गोष्ठी (जमघट, बैठक) मा भनिएको कौतुकीहरू भनाइको घुमाउरो अड्को, जाल, जालरूप शब्द-गुम्फन नै एक किसिमको चित्र हो, जो नाना अर्थको प्रकृतिले गर्दा प्रश्न पहेलिका गुप्त, च्युत, दत्त, च्यतदत्त र समस्या गरी सात प्रकारको हुने उल्लेख छ ।

आचार्य, विश्वनाथ (**साहित्य दर्पण**, १०/१३) ले रसमा वाधा गर्ने हुँदा, प्रहेलिका अलङ्कार होइन, प्रश्न, प्रहेलिका, च्यतादत्ताक्षरादि उक्ति बैचित्य मात्र हुन् भनेका छन् । समग्रमा संस्कृत काव्य शास्त्रीहरूका दृष्टिमा गोपनद्वारा आफ्नै कथनलाई लुकाइएको

उक्ति बैचित्र्य पूर्ण रचना प्रहेलिका हो भन्ने देखिन्छ । यसमा प्रश्न र उत्तर हुन्छ । स्रोतालाई अलमल्याउने किसिमको विषय हुन्छ । जसका माध्यमबाट स्रोतालाई मनोरञ्जन प्रदान गरिन्छ ।

पाश्चात्य जगतमा गाउँखाने कथा सम्बन्धी चिन्तन प्राचीन परम्परा रहेको छ । ग्रीक काव्यशास्त्री एरिस्ट्रोटलले रूपकद्वारा गाउँखाने कथाको रचना गर्नु सम्भव छ भन्दै गाउँखने कथाको चिन्तन गरेका छन् । त्यसपछि विभिन्न समय र सन्दर्भमा पाश्चात्य काव्यशास्त्रीहरूले गाउँखाने कथा (रिडल्स) को परिभाषा दिने र यसलाई अर्थ्याउने गरेका छन् ।

हर्वट रिडका विचारमा गाउँखाने कथा (रिडल्स) प्राचीन रूपक हुन्, जसबाट वर्णनात्मक कथाका ढाँचालाई व्याक्त्याउन तिनै पाठकका मनमस्तिष्कमा तिनै विषयवस्तुलाई प्रत्यक्ष सम्झन सहयोग गरोस् ।

अक्सफोर्ड इङ्लिस डिकस्नरी का अनुसार गाउँखाने कथा एउटा प्रश्न वा भनाई जानी बुझिकन अन्धकारमा राख्न वा अलमल्याउन बुनिएको शब्दजाल हो, जसले समय व्यतित गर्ने अनौठोमा पनि लुकेको भनाइको उत्तर पाउने वा अनुमान गराउने उद्देश्यले प्रतिपादित हुन्छ ।

यसरी हेर्द जाँदा पश्चिमी विद्वान्हरूका दृष्टिमा रिडल्स रूपक हुन्छ । यसमा प्रश्न र उत्तर हुन्छ । अप्रस्तुतलतई प्रस्तुत गर्न अस्पष्ट भनाई राखिन्छ । यो रहस्यात्मक र समस्यामूलक हुन्छ । स्रोतालाई अलमल्याउने गरी विषय वर्णन हुन्छ । यो कुनै शब्दाडम्बर नभएर अड्को नै हो ।

नेपाली लोकसाहित्य विद् सत्यमोहन जोशीका विचारमा यसमा (गाउँखाने कथामा) गाउँघरे मानिसको हृदयको उद्गारमा तिखारिएको बुद्धिको देन पनि देखापर्दछ, जुन मामुली भए पनि अर्थपूर्ण हुन्छ र समस्यापूतिको रूपमा प्रश्न बनेर सवका सामुन्ने खडा हुन्छ ।

प्रदिप रिमालका विचारमा छोटकरी र साधारण तरिकाको सोधाइमा गहिरो अर्थ लाग्ने यी निकै रमाइला र घटलाग्दा हुन्छन् ।

चूडामणि बन्धुका अनुसार गाउँखाने कथा नेपाली लोकसाहित्यको एक विधा भइसकेको छ । यो कथा भनिए पनि एक किसिमको प्रश्न हो, जसको उत्तर स्रोताले जान्नुपर्छ ।

यसरी नेपाली विद्वान्हरूले गाउँखाने कथालाई आ-आफ्नै किसिमले परिभाषा दिने गरेका छन् । अल्झो वा अड्को रहनु तथा घुमाउरो कथनबाट स्रोतालाई अलमलमा पार्नु बुद्धि परीक्षण, समयकटानी र मनोरञ्जन आदि रहनु नेपाली विद्वानका दृष्टिमा गाउँखाने कथा हो भन्ने देखिन्छ ।

यी परिभाषाका निचोरमा भन्नुपर्दा गाउँखाने कथा प्रश्न उत्तरमूलक हुन्छ । यसमा अड्को हुन्छ, यो लघु आकारको हुन्छ । यसमा प्रतीकात्मकता हुन्छ । यसमा कुनै वस्तुको विम्ब खडा गरिन्छ । यसमा बौद्धिक कसरत हुन्छ । एक पक्षले प्रश्न राख्ने र अर्को पक्षले त्यसको उत्तर दिने, उत्तर दिन नसके गाउँ दिएर र प्रश्नकर्ताले नै अड्को फुकाइ दिने लोकसाहित्यको मनोरञ्जक बौद्धिक कसरत हुने रचना गाउँखाने कथा हो ।

३.३ गाउँखाने कथाका तत्त्व

गाउँखाने कथा लोकसाहित्यको छोटो आयाम भएको एक लघु विधा हो । यसको रचना हुन विभिन्न तत्त्व रहेको हुन्छ । गाउँखाने कथालाई बनाउने वा अस्तित्वमा ल्याउने मूल कारक वा उपकरण गाउँखाने कथाका तत्त्व हुन् । कुनै रचना छ भने त्यसको कारक तत्त्व अवश्य हुन्छ । गाउँखाने कथाका तत्त्व निम्नानुसार छन् ।

१. कथ्य वा वर्ण्यविषय

गाउँखाने कथामा कुनै न कुनै विषयको वर्णन गरिन्छ । त्यसैको आधारमा स्रोताले उत्तर दिनुपर्ने हुन्छ । कुनै विषय वा वस्तुको वर्णन वा वस्तुको वर्णन नै गाउँखाने कथाको कथ्य वा कार्यविषय हो । कथ्य वा वर्ण्यविषय नभई गाउँखाने कथाको रचना हुन सक्दैन । गाउँखाने कथामा भएको वर्णन अल्मल्याउने खालको हुन्छ । स्रोतालाई अलमल्याएर नै भ्रममा पारिन्छ । यस्तो वर्णन सोझो भए पनि अर्थ लगाउन कठिन हुन्छ । बुझ्न सरल वा कठिन भए पनि गाउँखाने कथामा कथ्य वा वर्ण्यविषय रहेकै हुन्छ । त्यसैले यो गाउँखाने कथाको अनिवार्य तत्त्व हो ।

२. अड्को वा प्रश्न

अड्को वा प्रश्न गाउँखाने कथाको एक प्रमुख तत्त्व हो । गाउँखाने कथामा जब कुनै वस्तु, विषय, कार्यव्यापारको वर्णन हुँदा, त्यो सोझो वा सतही अर्थ लाग्ने खालको हुँदैन । सोझो अर्थ लगाउन अड्को वा प्रश्न प्रस्तुत गरिन्छ । स्रोताले यस्ता अडेको वा प्रश्न पन्छाएर चित्त बुझ्दो उत्तर खोज्नुपर्ने हुन्छ । अड्को वा प्रश्न गर्दा स्रोतालाई सकेसम्म अलमल्याउने प्रयास गरिन्छ । कतै अर्थ लुकाइन्छ, कतै अक्षर लुकाइन्छ, कहीँ अक्षर थपिन्छ, कतै अतिशयोक्तिपूर्ण कथन गरिन्छ । कतै विरोध र कतै विपरित कथन गरिन्छ । जस्तै :

१) धार्नी न विसौली दुई हातले उचाली, के हो ? टोपी

२) हात न खुट्टा उखेल्छ बुटा, के हो - पहिरो

यहाँ (१) र (२) मा विरोधमुलक छ ।

३. उत्तर वा अर्थ

उत्तर वा अर्थ गाउँखाने कथाको एक अर्को तत्त्व हो । गाउँखाने कथा उत्तरापेक्षी प्रश्न भएको रचना हो । यसमा त्यस्तो अड्को वा समस्या हुन्छ, उसको निश्चित उत्तर वा अर्थ हुन्छ । अर्थ वा उत्तर नभएको गाउँखाने कथा हुँदैन भने प्रश्नमा अड्को नभएको रचना हुँदैन । त्यसैले उत्तर वा अर्थ गाउँखने कथाको अनिवार्य तत्त्व हो ।

४. भाषा

गाउँखाने कथाको लोकसाहित्यिको एक विधा भएको हुँदा यसको भाषा लोक भाषा हुन्छ । यसमा झर्रा, शब्द सग्ला शब्द स्थानीय शब्दको बढी पयोग हुन्छ । उही वस्तुलाई बुझाउने शब्द हुन सक्छन् । गाउँखाने कथामा भाषा अलमल्याउने, झट्ट अर्थ नलाग्ने, घुमाउरो पाराको हुन्छ । यसमा प्रयोग हुने शब्द, शब्दावली, वाक्य गठन सरल भए पनि त्यसबाट प्राप्त हुने अर्थ सरल नभएर विशिष्ट हुन्छ ।

५. कथन ढाँचा वा शैली

गाउँखने कथा रचनाको अभिव्यक्तिको तौरतरिकालाई त्यसको कथन ढाँचा वा शैली भनिन्छ । गाउँखाने कथा लोकसाहित्यको एक विधा भएको हुँदा लोकशैलीको उपयोग गरिन्छ । गाउँखाने कथामा स्रोतालाई अलमल्याउन, भ्रममा पार्न कथन ढाँचा वा शैली जटिल हुन्छ । एकपटक पनि नसुनेको गाउँखाने कथाको उत्तर भन्न वा अर्थ बोध गर्न कठिन हुन्छ । गाउँखाने कथाको कथन ढाँचा प्रश्नोत्तरात्मक हुन्छ । पहिले प्रश्न राखिन्छ त्यसपछि विचार गरेर उत्तर खोजिन्छ । स्रोतले उत्तर नजानेमा प्रश्नकर्तालाई गाउँ दिएर भए पनि उत्तर भन्न लगाइन्छ ।

६. उद्देश्य

गाउँखाने कथा के का लागि भनिन्छ त्यो यसको उद्देश्य हुन्छ । सामान्यतया उद्देश्य रचना भित्रै हुन्छ । गाउँखाने कथालाई सार्थक र उद्देश्यपूर्ण तुल्याउने तत्व नै उद्देश्य हो । गाउँखाने कथाको मुख्य उद्देश्य मनोरञ्जन हो । यसले केटाकेटी, युवायुवती, बुढाबुढी आदि लोकसमुदायलाई मनोरञ्जन प्रदान गर्दछ ।

३.४ गाउँखाने कथाका विशेषताहरू

गाउँखाने कथा लोकसाहित्यको एक विधा भएको हुँदा गाउँखाने कथाका कतिपय विशेषता लोकसाहित्यमा देखापरेको पाइन्छ । गाउँखाने कथाका विशेषतालाई निम्नानुसार उल्लेख गर्न सकिन्छ ।

१. मौखिकता

मौखिकता वा अलिखित हुन लोक साहित्यको जस्तैः गाउँखाने कथाको पनि विशेषता हो । गाउँखाने कथा सुनेर ग्रहण गरिन्छ, त्यसलाई स्मृतिको भण्डारण गरिन्छ र मुखबाट सुनाएर प्रसारण गरिन्छ । एउटाले कथन गर्ने, अर्काले श्रवन गर्ने फेरी चयन गर्नु यस्तो परम्परादेखि चल्दै आएको पाइन्छ । अचेल लिपि र मुद्रण प्रविधिको प्रयोग गरी सङ्कलन र लेख्य रूप प्रदान गरे पनि गाउँखाने कथाको मूल स्वरूप अलिखित वा मौखिक नै हो । मौखिक परम्पराबाट एक समूहबाट अर्को समूह, एक ठाउँबाट अर्को ठाउँ एक पुस्ताबाट अर्को पुस्ता सर्दै आएको छ । यसको प्रसारण मुख र कानबाट हुन्छ । यही सम्झने एउटा महत्त्वपूर्ण कुरा स्मृति हो । मुखबाट भनेर कानबाट सुनेर स्मृति भएन भने मौखिक हुँदैन । यसरी मौखिकता गाउँखाने कथाको विशेषता हो ।

२. पारम्परिकता

गाउँखाने कथा वर्षौ पहिलेदेखि एक पुस्ताबाट अर्को पुस्तामा चल्दै आएको छ । गाउँखाने कथा मौखिक परम्परामा बाँचेको छ । गाउँखाने कथाका केही अंश प्रकाशन भए पनि मूल स्वरूप मौखिक परम्परा हो । पुरानो नयाँ पुस्तालाई सुनाउने र स्मृतिमा राख्ने क्रममा यो जीवित रही आएको छ । मानिसले भाषा प्राप्त गरेदेखि हालसम्म अविरल रूपमा आत्मसाथ गरेकै छ । त्यसैले गाउँखाने कथामा प्राचीन परम्परा भए पनि पुरानो साहित्य भने होइन ।

३. सामूहिकता

गाउँखाने कथा लोकसमुदायको सामूहिक सिर्जना हो । यसको प्रस्तुतकर्ता र स्रोता लोकसमुदाय हुन्छन् । यसको संवाहक लोकसमुदाय नै हुन्छ । लोकसमुदाय भित्र व्यक्ति हुन्छ, व्यक्तिको व्यक्तित्व छाप हुन्छ । तर समुदाय नै अगाडि आउँछ । सामूहिक उत्तरदायितव भएको हुँदा पुस्तापुस्तासम्म प्रसारण भएको हुन्छ । गाउँखाने कथा कुनै व्यक्तिले रचना गरे पनि उसको रचना समुदायमा प्रस्तुत गर्ने वित्तिकै त्यो सामूहिक बन्दछ ।

४. रचनाकारको अज्ञातता

कुनै वस्तु छ भने त्यसको निर्माता रचनाकार अवश्य हुन्छ । गाउँखाने कथाको रचनाकार हुँदैन । गाउँखाने कथालाई सुनाइन्छ, सम्झिन्छ र पुनः अर्कोलाई सुनाइन्छ । यसै श्रुति-स्मृति-प्रक्रियामा प्रसारण भइरहन्छ । गाउँखाने कथाको रचनाकार व्यक्ति हुन सक्छ, तर उक्त गाउँखाने कथा समुदायमा हस्तान्तरण भइसकेको हुन्छ । व्यक्तिबाट रचना भएको भए पनि त्यो सामान्यीकृत हुँदै केही थपिँदैन, केही हटाउदै, खाँरिदै, माझिँदै लोकमानसमा प्रसारण भइरहन्छ । त्यसको रचनाकार को हो ? भन्ने कुरा अज्ञात नै रहन्छ । समुदायका अगाडि व्यक्ति गौण हुन्छ, समुदाय थप्ने, हटाउने प्रक्रियामा लाग्दछन् । त्यसैले गाउँखाने कथा लोक समुदायको साझा सम्पत्ति हो, कुनै खास व्यक्तिको होइन ।

५. प्रस्तोताको हाँक

गाउँखाने कथाका विशेषताहरूमा प्रस्तोताले स्रोतालाई हाँक दिएको हुन्छ । आफूले जानेको गाउँखने कथा राख्छ र स्रोतालाई उत्तर दिन भन्छ । स्रोताले उत्तर दिन नसके यसो होला उसो होला भनेर हिचाउँछ-होच्याउँछ । प्रश्नकर्ताले उत्तरकर्तालाई चुनौति दिएको हुन्छ । जस्तैः

- एउटा ठुटामा दुइवटा च्याउ
  यो कथा नजान्ने कुकुर पोली खाऊ, के हो ? कान
- वरिपरी पर्खाल माझमा घ्वाई,
  यो कथा नजाने मुसाको ज्वाई, के हो ? अगेना

माथिका दुईवटा गाउँखाने कथामा स्रोतालाई चुनौति दिएको छ । लोकसाहित्यको अन्य विधामा यस्तो चुनौति दिएको हुँदैन ।

६. उत्तरको रुढता

गाउँखाने कथामा प्रश्न गरिन्छ, अर्को पक्षले त्यसको उत्तर सोचेर दिनुपर्ने हुन्छ । त्यसको उत्तर परम्परादेखि रुढ भइसकेको हुन्छ । उत्तर उस्तै उस्तै अर्को पनि हुन सक्छ । जस्तैः

- वनतिर जाँदा घरतिर मुख, घरतिर जाँदा वनतिर मुख, के हो ?

यसको उत्तर परम्परित वा रुद अर्थ वनचरो हो । काधमा वनचरो राखेर जाँदा आउँदा यस्तो स्थिति हुन्छ । यस्तै अवस्था अन्य पनि हुन सक्छ तर यसको रुद उत्तर वनचरो हो ।

७. कूटकथनात्मकता

गाउँखाने कथा सोझो अर्थ लाग्ने लोकरचना होइन । सरल भाषामा प्रश्न राखिन्छ, त्यो उत्तरकर्तालाई अलमल्याउने खालको हुन्छ । यहाँ कुटको अर्थ अलमल्याउने हो । एक किसिमको वर्णनबाट वा उपमानबाट अर्कै वस्तु, विषय वा उपमेयलाई इङ्गित गर्न खोजेको हुन्छ । जस्तैः

- आमा गर्भमा हुँदा छोरो छाता ओढाउने, के हो ?

यहाँ वाक्य सरल छ तर स्रोता अलमलिन सक्ने जस्तो छ । अर्थ उल्टो देखिन्छ संसारमा आमाले छोराको जन्म दिन्छन्, छोरा गर्भमा हुँदा छाता ओढाउने त्यसको विपरित हुन्छ । उत्तर दिँदा धेरै बेरेपछि सोचेर मात्र पिडालु भन्ने उत्तर पाउन सकिन्छ । यहाँ आमा पिडालु हो, गर्भ माटो हो, छोरो कर्कलो हो र छाता त्यसको पात हो ।

८. प्रश्नात्मकता

प्रश्नात्मकता गाउँखाने कथाको एक प्रमुख विशेषता हो । गाउँखाने कथा भन्नेले प्रश्नकै शैलीमा प्रश्नात्मकता गरेको हुन्छ । कतिपय गाउँखाने कथाको संरचनामा प्रश्न हुन्छ र कुनैमा हुँदैन, नभए पनि त्यो प्रश्न नै हो । प्रश्नात्मकता-अप्रश्नात्मकता जे भए पनि त्यो गाउँखाने कथा प्रश्नात्मकता नै हो । जुनसुकै गाउँखाने कथाले एउटा प्रश्न राखेकै हुन्छ । स्रोताले त्यसको उत्तर बताउनु पर्ने हुन्छ ।

३.५ गाउँखाने कथाका प्रकार

गाउँखाने कथाको प्रकारमा लोक साहित्यविद् एक मत देखिँदैन । गाउँखाने कथाको सामाजिक र क्षेत्रीय भेद देखापरेका छन् । तीनको कथन प्रका वा कथन पद्धतिमा तथा तिनका नाममा पनि केही फरक पाइन्छ । नेपाली गाउँखाने कथाका दृष्टिले हेर्दा अड्को, भ्याँगा, भिट्टा घाउटा र कूटपद्य वा कूटसिलोका जस्ता प्रकारमा वर्गीकरण गर्न सकिन्छ ।

१. अड्को

अड्को गाउँखाने कथाको प्रमुख प्रकार हो । समस्या वा वाधा अड्काउलाई अड्को भनिन्छ । अत्तो वा अड्को थापेर त्यसको उत्तरको आशा गरिने हुँदा यस प्रकारको गाउँखाने कथालाई अड्को भनिन्छ । प्रश्न गर्नेलाई अड्को थाप्ने भनिन्छ भने उत्तर दिनेलाई अड्को फुकाउने भनिन्छ । अड्को थाप्नेले थापेको अड्को स्रोताले फुकाइ दिनुपर्ने हुन्छ । स्रोताले अड्को फुकाउन नसके गाउँ दिनुपर्ने हुन्छ । गाउँ लिए पछि प्रश्नकर्ता नै उत्तर भनी दिएपछि अड्को फुकाउने काम हुन्छ । अड्कोलाई वाक्यात्मक र प्रकरणात्मक गरी दुई प्रकारमा बाँड्न सकिन्छ । जस्तैः

- वरिपरि पर्खाल बीचमा घ्वाई
  यो कथा नजान्ने मुसाको ज्वाई, के हो ? अगेना

२. भ्याँगा

भ्याँगा नेपालको पश्चिमी भेगमा प्रचलित गाउँखाने एक प्रकार हो । भ्याँगाको शाब्दिक अर्थ ठूलो कडा भएको दश पाथी भन्दा माथि चामल पाक्ने भाँडो हो । यस्तो भाडो चलाउन वा प्रयोगमा ल्याउन कठिन हुन्छ । त्यस्तै भ्याँग पनि अर्थ फुकाउन कठिन नै हुन्छ । भ्याँगाको लयात्मक र गेयात्मक रूप हो । भूमिका वाधी मीठो र रमाइलो पार्दै गेयात्मक ढङ्गले प्रश्न बिछ्याउने कलात्मक सीप नै भ्याँगा हो । प्रश्न गेय रूपमा राखिन्छ र उत्तर पनि गय रूपमा दिनुपर्ने हुन्छ । कुनै व्यक्ति वा समूहलाई जवाफ दिन गाह्रो हुने किसिमको प्रश्न गरेर अल्झाई फसाउने कामलाई भ्याँगा थाप्नु भनिन्छ । गीतमा प्रश्न गरी गीतमै उत्तर दिनुपर्ने पक्कै पनि सरल काम होइन । उत्तर दिन केही ढिलो हुन्छ, तुक मिलाउनु पर्ने हुन्छ । भ्याँगा बाहिरी दोहारी गीत झैं हुन्छ । भ्याँगाका केही उदाहरण हेरौं ।

प्रश्न

एकै मुठी जिरीको साग तेल घ्युले झानन
धरती मुनि सुनको फाली त्यो क्या हो जान न

उत्तरः

फनक्कै घुम्यो सन्सरे डाँडा ताल दिने ढोलकी
धर्ती मुनि सुनको फाली हलेदो होलाकि ।

३. झिट्टा र गौडे गीत

झिट्टा र गौडे गीत नेपालको सुदूरपश्चिम पहाडी भेगमा प्रचलित गाउँखाने कथाको एउटा गेयात्मक प्रकार हो । यसमा गीत अड्को वा गौडो प्रस्तुत गरिन्छ । स्रोताले तत्कालै त्यसको उत्तर गीतमै दिनुपर्ने हुन्छ । अड्कोका रूपमा गौडो थापि झट्ट उत्तर दिनुपर्ने हुनाले यसलाई झिट्टा भनिएको हुन सक्छ ।

झ्याँगा पनि गेयात्मक हुने हुँदा झट्ट हेर्दा झ्याँगा र झिट्टा एउटै हो जस्तो देखिन्छ । यी दुवैमा फरक छ । झ्याँगामा तुकबन्दीका लागि छुट्टै हुन्छ भने झिट्टामा हुँदैनन झ्याँगामा एक पङ्क्ति प्रश्नात्मक र अर्को पङ्क्ति उत्तरात्मक हुन्छ । झिट्टाका पङ्क्तिहरू प्रश्नात्मक र उत्तरात्मक हुन्छ । जस्तैः

प्रश्न : कहाँ म फुल्छ लाली गुराँस, कहाँ म फुल्छ जाई ।

कहाँ म जन्मे रामल छुमन, कहाँ जन्मिन सीता माई

उत्तरः लेखमा फुल्छ त्यो लाली गुराँस वेसीमा फुल्छ जाई

अयोध्यामा जन्मे रामलथुमन, जनकपुर जन्मिन सीता भाई

४. घाउटा

अड्काउने खालका प्रश्नोत्तरमूलक लयात्मक गाउँखाने कथालाई घाउटा भनिन्छ । घाउटामा पनि परस्पर प्रश्नको घच्का हानेर अक्क न बक्क पारी अप्ठ्यारो पार्ने स्थिति हुन्छ । घाउटाको मुख्य उद्देश्य मनोरञ्जन र बुद्धिपरीक्षा हो । घाउटामा बढि मात्रामा हाँसो हुन्छ । घाउटामा पत्यारै नलाग्ने उटपट्याङ कथ्य र तथ्यको प्रस्तुतिद्वारा यस्तो हाँस्यको सृष्टि गरिन्छ । यसको मुख्य प्रयोग क्षेत्र भेरी र कर्णाली हो ।

१. प्रश्नः नवै मुरी धानै कुटी कति चाँवल भया ?

वर्षदिन एउटाले खाई कति बाँकी रया ?

उत्तरः सातसय बीस माना चाँवल कुट्यू र धान भयो

वर्षदिन एउटाले खाई भुसै बाँकी रयो

२. प्रश्नः पन्ध्र वाइस सुन्ना सात

निकाल भाई एकै एक

उत्तरः हामी लगाउँछौ टुनाटपरी

तमी गुन त्रिहत्तरी

## ५.	कूटपद्य/कूटसिलोक

भन्न खोजिएको कुरा वा अर्थलाई सजिलै बुझ्न नसकिने गरी घुमाउरो पारामा व्यक्त गरिएको लयात्मक लोकपद्यलाई कूटपद्य भनिन्छ । कुटपद्यमा प्रस्तुत कथनद्वारा स्रोतालाई अलमल्याई उसको बुद्धि परीक्षण गरिन्छ । संस्कृतको 'कुट' धातुमा अ प्रत्यय लगाएर कूट शब्द व्युत्पन्न भएको हो । कूट शब्दका विभिन्न अर्थ भए पनि सोझै अर्थ नलाग्ने अनेक अर्थ लाग्ने रचना हुन आउँछ । कूटपद्यलाई संस्कृता प्रहेलि, प्रहेलिका पनि भनिन्छ । यसलाई कुटसिलोक पनि भन्ने गरेको पाइन्छ ।

प्रश्नः	कति बाट्यौ नाम्ला दाम्ला, कति वाट्यौ कुचा
	कति आयौ बुढापाखा, कति ल्यायौ फुचा

उत्तरः	धेरै वाट्यौ नाम्ला दाम्ला थोरै वाट्यौ कुचा
	धेरै आयौ बुढापाखा थोरै ल्यौ फुचा

## ३.६	गाउँखाने कथाको लोसाहित्यका अन्य विधासँगको सम्बन्ध

मौखिक परम्परामा हुर्केको लोकसाहित्यका विभिन्न विधाहरूमा गाउँखाने कथाको सम्बन्ध निकट देखिन्छ । लोकसाहित्यका छ वटा विधामा एक अर्कामा नङ र मासुको जस्तै सम्बन्ध छ । सबैमा एक विना अर्कोको सह अस्तित्व छ । एक अर्काको सम्बन्धको बारेमा तल प्रस्तुत गरिन्छ ।

### क)	गाउँखाने कथा र लोकगीत

लोकसाहित्यका विधाहरूमा गाउँखाने कथा र लोकगीतमा दुवैको सम्बन्ध धेरै नजिकको छ । दुवैको विशेषताहरू समान रूपका हुन्छन् । गाउँखाने कथा लयात्मक हुन्छ भने लोकगीत पनि लयात्मक हुन्छ । दुवैमा गेयात्मक प्रवृत्ति हुन्छ । गाउँखाने कथाको आकार सानो भए पनि लोकगीतको आकार अलि ठूलो हुन्छ । दुवै मौखिक परम्परामा हुर्केको लोकसाहित्यका निकट रहेका विधा हुन् । दुवै विधाले स्रोतालाई मनोरञ्जन र शिक्षा प्रदान गरिरहेका हुन्छन् ।

ख) गाउँखाने कथा र लोक कथाको सम्बन्ध

लोकसाहित्यको गाउँखाने कथा र लोककथा दुवै मौखिक परम्परामा हुर्के–बढेका विधा हुन् । दुवैको रचनाकार नभएर लोकसमुदाय नै हुन्छ । कुनै व्यक्तिले लोक कथाको र गाउँखाने कथाको रचना गर्न सक्छ, उक्त रचनाका विस्तारै लोप हुँदै जान्छ । लोक समुदायले कतै बङ्ग्याएर भन्न सक्छ, त कतै कुनै अक्षर नै लोप गराएर भन्न सक्छ त्यो लोक समुदायको भरमा बाँचेको लोकसाहित्यको विधा भएको हुँदा, यसो भएको हुन सक्छ । आकारका हिसाबले लोककथा अलि ठूलो भए पनि मनोरञ्जन, ज्ञान सन्देश दिन खोजेको त उही सानो आकारको गाउँखाने कथा जति कै हो । दुवैको गुण एकै प्रकारको हुन्छ । दुवैको समान विशेषता हुन्छ । त्यसैले गाउँखाने कथा र लोककथामा एक अर्का बीचमा राम्रो सम्बन्ध देखिन्छ ।

ग) गाउँखाने कथा र लोकगाथाको सम्बन्ध

गाउँखाने कथा र लोकगाथाको सम्बन्ध एक अर्काको पूरकका रूपमा लोकसाहित्यमा पाउन सकिन्छ । लोककथालाई नै गीतिलय बनाएर लोकगाथा बनाएको हामी पाउँछौ । गाउँखाने कथा पनि लयात्मक पाउन सकिन्छ । यी दुवैका लयात्मकताको बढी प्रवलता रहेको हामी पाउँछौ । आकारमा लोकगाथा अलि लामो भए पनि बढी समय खर्च गर्ने मात्र हो, दिन खोजेको सन्देश, मनोरञ्जन र शिक्षा त उही सानो आकारमा रहेको गाउँखाने कथाको जति कै हो । लोकसाहित्यका दुवै विधा मौखिक परम्परामा हुर्कँदै लोक जीवनमा एक पुस्ताबाट अर्को पुस्तामा र एक ठाउँमा अर्को ठाउँमा सर्दै जाँदा विशाल भूमिमा फैलिएको पाइन्छ । के गाऊँ के शहर, के शिक्षित, के अशिक्षित सबै तह र तप्कामा उत्तिकै रूपमा रहेको हामी पाउँछौ ।

घ) गाउँखाने कथा र लोकनाटकको सम्बन्ध

गाउँखाने कथा र लोकनाटक पनि लोकसाहित्यका विधा हुन् । गाउँखाने कथाको सबै विधासँग अन्तर सम्बन्ध हुने क्रममा लोकनाटकको पनि राम्रो सम्बन्ध छ । दुवै मौखिक परम्पारमा हुर्कँदै लोकजीवन शैलीमा हस्तानतरण हुँदै ज्ञान र मनोरञ्जन प्रदान गर्दै आएका लोकसाहित्यका विधा हुन् । गाउँखाने कथा र लोकनाटकमा आकारमा लोकनाटक ठूलो देखिए पनि कथानक, पात्र, घटना परिवेश ठूलो भए पनि कुनै फरक पर्दैन, सुक्ष्म रूपमा देखापर्ने गाउँखाने कथामा पनि उस्तै हुन्छ । दुवै विधाका रचनाकार त लोक समुदाय नै हुनु लोक साहितयका दुवै विधाबाट अन्य विधा जस्तै कुनै न कुनै शिक्षा त स्रोताले पाएको हुन्छन् । समान विशेषता र समान गुण पाइन्छन् ।

ङ) गाउँखाने कथा र उखान टुक्कामा सम्बन्ध

लोकसाहित्यको विधामा पर्ने गाउँखाने कथा र उखान टुक्कामा पनि अन्तर सम्बन्ध छ । लोकसाहित्यका दुवै विधा हाम्रा पूर्वजहरूले प्रयोग गर्दै आएका तीता मीठा अभिव्यक्तिलाई सुत्रात्मक शैलीमा नीति चेतना, नैतिक सन्देश, हस्यौली र ठट्यौली अभिव्यक्ति मिसिएको हुन्छ । दुवै विधामा मनजोरञ्जन र बौद्धिक शिक्षा हुन्छ । दुवै सरल भाषामा कथ्य हुँदै लेख्य भाषामा प्रयोग भएको देखिन्छ ।

जे होस् लोकसाहित्यका यो विधाहरूको अन्तर सम्बन्ध एक अर्काका परिपूरक हुन् ।

३.७ गाउँखाने कथाको महत्त्व

मानव समुदायको उदयसँगै प्राचीन मानव समुदायको घुमाउरो भनाई भएर देखा गाउँखाने कथाले लोक जीवनमा धेरे यात्रा गर्नु पऱ्यो । गाउँखाने कथाको सबै इतिहास पत्ता लगाउन सके, सिङ्गो मानव समुदायको इतिहास बन्ने जस्तो देखिन्छ ।

मौखिक परम्परामा हुर्केको गाउँखाने कथामा मानवको विकाससँगै कुनै गाउँखाने कथा हराए, कतै बढी बढाइ चढाइ भए होलान् र कतै परिष्कार, परिमार्जन भए होलान् । गाउँखाने कथा प्राचीन भएर पनि यो विधा आधुनिक नै मान्न सकिन्छ । यसले लोक समुदायलाई मनोरञ्जन र वुद्धि परीक्षणमा फाइदा पुऱ्याएको छ ।

गाउँखाने कथाबाट मानव समुदायको प्राचीन कालमा मनोविनोदको परम्परा कतिको सवल थियो भनेर बुझ्न सकिन्छ । हराएर जान लागेका शब्दहरूको फेरी रचना गर्न सकिन्छ । मानवीय गोपनीय प्रवृत्तिको आँकलन गर्न सकिन्छ । सांस्कृतिक परम्पराको लेखाजोखा गर्न सकिन्छ । गाउँखाने कथाबाट वृद्धि तिखार्न र भाषिक सीप र दक्षता हाँसिल गर्न ठूलो सघाउ पुऱ्याउँछ । विज्ञान र प्रविधिको विकासले गर्दा लोकजीवनमा प्रचलित कतिपय विषय हराउन लागेका छन् । लोकजीवनमा विगतमा प्रयोग गरिएका टौवा, आँसी, हलो, जुवा, जाँतो, डोको, नाम्लो, चौठी, ठेकी, सोइला, स्याखु, ढिकी हत्तासो, फाली भार, मान्द्रो आदि मध्ये कुनै सामान र वस्तुको प्रयोग हुन छाडिसके र कतिपय छाडिने अवस्थामा छन् । यी सँग सम्बन्धित शब्द गाउँखाने कथामा छन् । यस्ता शब्द सुरक्षित राख्नमा गाउँखने कथाको महत्व रहेको छ ।

गाउँखाने कथा विगतमा मात्र नभएर आधुनिक सुविधा नपुगेको ठाउँमा आज पनि मनोरञ्जनको साधन र वुद्धि परीक्षणको साधन बनेको छ ।

पूर्वीय प्राचीन ग्रन्थ वेद र त्यसपछिका रामायण-महाभारत आदि महाकाव्य, पश्चिमी सभ्यताको आधार ग्रन्थ ओल्ड-टेस्टामेन्ट आदिमा गाउँखाने कथा पाइनुबाट गाउँखाने कथाको प्राचीनता झल्किन्छ । पूर्वीय काव्यशास्त्र काव्यादर्श र पाश्चात्य काव्यशास्त्रको प्राचीन ग्रन्थ पोइटिक्समा गाउँखाने कथा चर्चा पाइनुले गर्दा त्यसेबेलादेखि गाउँखाने कथाले मानव समुदाय व्यापक रूपमा जरा गाडेको रहेछ भनेर अनुमान लगाउन सकिन्छ ।

वेदको ब्रहमोघको प्रसंग, महाभारतको यक्ष-युधिष्ठिर संवाद, बौद्ध जातक कथाको बौद्ध-यक्ष सम्वाद, सबैमा मानवीय बुद्धि परीक्षण र प्रतिभाको परीक्षण गर्ने काममा गाउँखाने कथाको प्रयोग भएको पाइन्छ । यस्तै गाउँखाने कथाहरूका आधारमा कुनै पनि समुदायको दैनिक जीवन तथा विश्वासहरूमा पुननिर्माण गर्न सकिन्छ । यसरी गाउँखाने कथाको महत्व लोकसाहित्यका अन्य कुनै विधाभन्दा भिन्न छैन ।

सभ्यताको शुरुदेखि मानिसले भाषा प्राप्त गऱ्यो, गाउँखाने कथा त्यहीँ देखि आरम्भ भयो । शिक्षाको विकास नभएको त्यस्तो अवस्थामा गाउँखाने कथा शिक्षा वा ज्ञानको माध्यम बन्यो । आधुनिक युगमा पनि गाउँखाने कथालाई शैक्षिक सामग्रीका रूपमा प्रयोग गरिन्छ । मनोरञ्जनका साथै बुद्धि तिखार्न र भाषिक सीप विकास गर्न गाँउखाने कथा पाठ्यक्रममा राखेको पाइन्छ । गाउँखाने कथाका भाषा मूल रूप ठेट वा झर्रा शब्दहरू, वाकपद्धति सुरक्षित रहेका हुन्छन् पछि तिनलाई आधार बनाएर भाषिक अध्ययन अनुसन्धान गर्न सकिन्छ । भाषिक कथामा पनि महत्व रहेको छ

३.८ गाउँखाने कथाको प्रयोजन

परम्परादेखि लोकसमुदायमा प्रचलनमा रहँदै आएको गाउँखाने कथाको प्रयोजन धेरै अर्थमा देखिन्छ । फुर्सदको समयमा दुई जना वा समूह भएपछि परिचित बस्तु-विषयका बारेमा घुमाउरो पारामा रहस्यमय तरिकाबाट प्रश्न राखिन्छ । प्रश्न सोध्ने व्यक्तिले एकै छिन पनि अलमल्याउने गर्छ । गाउँखाने कथाको मुख्य प्रयोजन मनोरञ्जन गर्ने हो । मानव समुदायमा प्राचीन कालदेखि रहँदै आएको गाउँखाने कथाले मनोरञ्जन मात्र प्रदान गरेको छैन, वरु बुद्धि परीक्षण, शिक्षा वा ज्ञानार्जन आदि प्रयोजनको लागि प्रयोग भएको पाइन्छ । गाँउखाने कथाको प्रयोजनलाई निम्नानुसार देखाउन सकिन्छ ।

## १)	मनोरञ्जन

गाउँखाने कथाको मुख्य प्रयोजन मनोरञ्जन प्रदान गर्नु हो । फुर्सदको क्षणमा गाउँखाने कथाका माध्यमबाट लोकसमुदायले मनोरञ्जन गर्दछन् । एकथरीले गाउँखाने कथा भन्ने अर्काथरीले त्यसको जवाफ दिने, धेरैका सहभागितामूलक भएकोले लोक समदायले मनोरञ्जन पाइरहेको हुन्छ । यो दुई व्यक्ति वा दुई समूहद्वारा गाउँखाने खेलका रूपमा पनि खेलिन्छ । त्यसैले मनोरञ्जन प्रदान गर्नु गाउँखाने कथाको प्रमुख प्रयोजन हो ।

## २)	बुद्धि परीक्षा

गाउँखाने कथाको अर्को प्रयोजन बुद्धि परीक्षा हो । गाउँखाने कथा सोध्नु पनि बुद्धि परीक्षा हो । एउटाले अर्कोलाई गाउँखानेकथा सोधेर, अर्को पक्ष कति बौद्धिक रूपमा सक्षम छ ? भनी बुद्धि मापन गर्दछन् र उसका समस्या के–के छन् र पत्ता लगाउन सकिन्छ । अहिलेका मनोवैज्ञानिकहरू प्रश्न सोधेर बालकको बुद्धिको मापन गरिन्छ, त्यसैगरी प्राचीन कालमा मानिसको बुद्धि परीक्षाका लागि गाउँखाने कथाको रचना गरिएको तर्फ कृष्णदेव उपाध्यायले संकेत गरेका छन् । त्यसैले गाउँखाने कथाले प्रयोगकर्तालाई बौद्धिक खुराक दिन्छ । महाभारतमा यक्ष प्रश्न, समयुत्तको बुद्ध संवाद, ओल्ड टेस्ट मेन्टको सैमसन कथामा बुद्धि परीक्षा गरिएको छ । पूर्व पश्चिम जहाँ पनि गाउँखाने कथाको बुद्धिको मापनको साधनका रूपमा लिन सकिन्छ ।

## ३)	शिक्षा वा ज्ञानार्जन

गाउँखाने कथा बुद्धिमापक भएकोले यसको अभ्यासबाट बुद्धिको विकास हुन्छ । गाउँखाने कथाको प्रश्नको उत्तर दिने अभ्यासबाट व्यक्तिमा व्यवहारिक समस्या समाधान गर्ने क्षमताको विकास हुन्छ । गाउँखाने कथा प्रतिस्पर्धाको विषय पनि हो, पटकपटक यसको अभ्यासबाट व्यक्तिमा आत्मविश्वास बढ्छ । त्यसैले गाउँखाने कथाको प्रयोजन ज्ञानार्जन हो ।

३.९ गाउँखाने कथाको अध्ययन परम्परा

नेपाली भाषी लोकसमुदायमा परम्परादेखि गाउँखाने कथाको प्रचलनमा रहेको थियो र कथ्य रूपमा रहेको गाउँखाने कथालाई लेख्य रूपमा यसको अध्ययन गर्नु शिक्षित समुदायकै आवश्यकता हो । औपचारिक शिक्षाको विकाससँगै नेपाली गाउँखाने कथाको अध्ययनको थालनी भएको देखिन्छ । नेपाली गाउँखाने कथाको सङ्कलन, अध्ययन र अनुसन्धानको परम्पराको चरण विभाजन गर्ने प्रयास गरिन्छ ।

नेपाली गाउँखाने कथाको चरण विभाजन

विज्ञान तथा प्रविधिको विकासले गर्दा गाउँखाने कथाको प्रयोग घट्दै गएको देखिन्छ भने नयाँ गाउँखाने कथाहरूको निर्माण प्रति पनि नयाँ पुस्ताको रुचि देखिन्छ । एकातिर गाउँखाने कथा हराउने र लोप हुने अवस्थामा छ भने अर्कोतिर नयाँ नयाँ गाउँखाने कथा सृजना हुने क्रम पनि देखिन्छ ।

नेपाली गाउँखाने कथाको सङ्कलन, अध्ययन र अनुसन्धान परम्पराबारे टिकाटिप्पणी र केही चर्चा भए पनि यस अघि चरण विभाजन भएको थिएन । नेपाली गाउँखाने कथाको सङ्कलन, अध्ययन र अनुसन्धान कहिलेबाट थालियो भन्ने कुरा त्यति प्रष्ट हुन सकेको छैन । युवा कवि मोतिराम भट्टले कलम चलाएको जानकारी पाउन सकिन्छ । उनकै समयदेखि नेपाली गाउँखाने कथाको सङ्कलन, अध्ययन र अनुसन्धान भएको छ । अध्ययनको सजिलोको लागि मोतिराम भट्टदेखि हालसम्मको सङ्कलन, अध्ययन र अनुसन्धानको परम्परालाई मुख्य तीन चरणमा बाँडेर हेर्न सकिन्छ ।

१) प्रथम चरण/सङ्कलनको चरण शुरुदेखि २०३८ सम्म

२) द्वितीय चरण/अध्ययनको चरण २०३९-२०५४ सम्म

३) तृतीय चरण/अध्ययन अनुसन्धानको चरण २०५४ - यता

युवा कवि मोतीराम भट्टको ***नेपाली उखान तथा जान्ने कथाका सङ्ग्रह*** (१९५२) उपलब्ध नभए पनि यसै शीर्षकबाट गाउँखाने कथा (जान्ने कथा) हरू सङ्ग्रह गरिएको अनुमान गर्न सकिन्छ । वि.सं. २०३९ सालमा कृष्ण प्रसाद परालुलीको **नेपाली उखान र गाउँखाने** कथा पूर्व फाटफुट रूपमा पहिलो चरण रह्यो । कृष्णप्रसाद पराजुलीको नेपाली उखान र गाउँखाने कथाबाट व्यवस्थित अध्ययनको थालनी भएको छ । औपचारिक शोधकार्य थालिनु अघि (२०५५) सम्मको अवधि अध्ययनको चरण भन्न सकिन्छ । २०५५ मा त्रि.वि नेपाली विभागमा प्रस्तुत देवदत्त भट्टको स्नातकोत्तर शोधपत्र ***बैतडेली गाउँखाने कथाको अध्ययन*** शीर्षक देखा पर्छ । यहीबाट नेपाली गाउँखाने कथाको अध्ययन अनुसन्धान शुरु भएर तीव्रता आएको छ ।

क) प्रथम चरण/सङ्कलनको चरण : सुरुदेखि २०३८ सम्म

यो नेपाली गाउँखाने कथाको अध्ययन परम्परामा प्रथम चरण हो । मोतिराम भट्टको नेपाली उखानको उखान र जान्ने कथा संग्रह (१९५२) देखि कृष्णप्रसाद पराजुलीको ***नेपाली उखान र गाउँखाने कथा*** (२०३९) को प्रकाशन पूर्वसम्म रहे । यस चरणमा नेपाली गाउँखाने कथाका सङ्कलन र केही अध्ययन भएको छ ।

नेपाली गाउँखाने कथाको सङ्कलन र अध्ययनको महत्त्वपूर्ण कार्यको थालनी युवाकवि मोतिराम भट्टबाट भएको छ । वि.सं. १९५२ मा प्रकाशित वधूशिक्षाको दोस्रो संस्करणको भूमिकामा मोतिराम भट्टद्वारा लिखित **उखानको वखान र जान्ने कथाको सङ्ग्रह** नामक पुस्तकको उल्लेख गरेको जानकारी पाइन्छ । जीवनीकार नरदेव शर्माले मोतिराम भट्टका कृतिहरूको सूचिमा उल्लेख गरेका पाइन्छ । कोशकार पुष्कर शमशेर यसबाट आफूले सहयोग लिएको भनि उल्लेख गरेका छन् । मोतिराम भट्टको उक्त पुस्तक उपलब्ध छैन् ।

मोतिराम भट्टबाट शुरु गरिएको नेपाली गाउँखाने कथाको सङ्कलन अध्ययन परम्परामा वि.सं. २०३९ सम्म कुन कुनले के–के सङ्कलन गरे अब छोटकरीमा तल

निम्नानुसार दिएको छ । सिद्धराज ओझा ***सचित्र बालबोध*** (१९९९) मा ४० भन्दा बढी गाउँखाने कथा सङ्कलन गरेका छन् । धर्मराज थापा (२०१४) ले विभिन्न विषय र रूपमा गाउँखाने कथाको परिचय दिँदै ६४ वटा गाउँखाने कथाको सङ्कलन गरेका छन् । सत्यमोहन जोशीको ***हाम्रो लोकसंस्कृति*** (२०१४) मा १५ वटा गाउँखाने कथाको उदाहरणका रूपमा प्रस्तुत गरेका छन् । लीलासिंह कर्माको ***हाम्रो लोक साहित्य*** (२०२३) मा दुईवटा गाउँखाने कथालाई अघि सारिएको छ ।

- गजबहादुर गुरुङ्ग (२०२३) को ***संसारमा हरिको माया*** भन्ने पुस्तकमा १६४ वटा गाउँखाने कथा सङ्कलन भएको पाइन्छ ।
- रामकुमार पाण्डेको ***गाउँखाने कथा*** (२०२६) १०० जति गाउँखाने कथा सङ्कलन भएका छन् ।
- कालीभक्त पन्तको ***हाम्रो सांस्कृतिक इतिहास*** (२०२८) पश्चिम नेपालमा प्रचलित गाउँखाने कथा भ्याँगाको प्रकारका हुन्छन्.भन्ने उल्लेख पाइन्छ ।
- प्रदीप रिमालको ***कर्णाली लोक संस्कृति*** खण्ड ५ (२०२८) मा जुम्लाको सिंजा उपत्यकाका १०३ वटा गाउँखाने कथा सङ्कलन गरिएको छ ।
- भारतस्थित गोर्खा रेजिमेन्टका क्याप्टेन जी.डब्लु.पी. मोने को गोरखाली म्यानुअल (२०२८) मा २१ वटा नेपाली गाउँखाने कथाको नमुना दिइएको छ ।
- रत्नबहादुर तमोटको ***गाउँखाने कथा*** २०३३ मा ३०० वटा सङ्कलन गरिएको छ ।

ख) द्वितीय चरण/अध्ययनको चरण (२०३९-२०५४)

नेपाली गाउँखाने कथाको अध्ययन परम्परामा यो चरण अध्ययनमूलक चरण हो । पहिलो चरणमा सङ्कलनमूलक कार्य भएकोमा यसबाट अध्ययनमूलक कार्य भएको देखिन्छ । यस परम्परामा कृष्ण प्रसाद पराजुलीको ***नेपाली उखान र गाउँखाने कथा*** (२०३९) को महत्वपूर्ण स्थान छ । यो चरणको विस्तार २०३९-२०५४ सम्म

रहेको छ । पराजुलीको उक्त पुस्तकमा अकारादिक्रममा ८५० वटा गाउँखाने कथा सङ्कलन गरिएको छ । पुस्तक दुई भागमा बाँडिएको छ । पहिलो भागमा नेपाली उखान टुक्का छन् र दोस्रो भागमा नेपाली गाउँखाने कथाहरूका परिभाषा, परिचय, विशेषता .... आदि जस्ता सैद्धान्तिक पक्षबाट समेत अध्ययन गरिएको छ । त्यसको चौथो संस्करण सम्म प्रकाशन भइसकेको छ । संस्करण प्रकाशन गर्दै जाँदा एक चौथाइ गाउँखाने कथा थपिएका छन् । यसरी थप्दा सङ्कलित गाउँखाने कथाको संख्या १६७१ पुगेको छ । कृष्णप्रसाद पराजुली पछि नेपाली गाउँखाने कथाको अध्ययनमा संलग्न भएका व्यक्ति र कृतिको बारेमा छोटकरी निम्नानुसार रहेका छन् ।

- विजय चालिसे (२०३९) ***डोटेली लोकसंस्कृति र साहित्य*** मा डोटी क्षेत्रमा प्रचलित ४५ वटा गाउँखाने कथा र डोटेली भाषिकाको कथ्य रूपमा प्रस्तुत गरिएको छ ।
- धर्मराज थापा र हंसपुर सुवेदीको ***नेपाली लोकसाहित्यको विवेचना*** (२०४१) ।
- पूर्णप्रकाश नेपाल 'यात्री' को ***भेरी लोकसाहित्य*** (२०४१) मा ६ वटा प्रहेलिका र भेरी क्षेत्रीय ३८ वटा गाउँखाने कथाको सङ्कलन र अध्ययन गरिएको छ ।
- तेजप्रकाश श्रेष्ठको ***अछामी लोक साहित्य*** (२०४४) अछामी गाउँखाने कथाको १०० वटा सङ्कलन गर्दै अधयन गरेका छन् ।
- उत्तमराज ओभा (२०४७) को ले ***डोटेली केही गाउँखाने कथा,*** देवाटवी (१/१, २०४७) मा प्रकाशित भएको पाइन्छ । यसमा डोटेली गाउँखाने कथाको विस्तृत विवेचना र विश्लेषणको अभाव छ ।
- मोतिलाल पराजुलीको ***नेपाली लोकगाथा*** (२०४९) मा गाउँखाने कथाको परिचय दिँदै हाजिरी जवाफ जस्तै तीक्ष्ण बौद्धिकताको परिचयात्मक अभिव्यक्तिको परिचायक अभिव्यक्तिका रूपमा गाउँखाने कथालाई लिएकाछन् ।

- रविलाल अधिकारीको ***लोकोक्तिका प्रकारहरू: छोटो चर्चा*** (२०५१) मा गाउँखाने कथा अडको र भ्याँगा भन्दा भिन्न हुन्छ भन्दै १२ वटा उदाहरण दिँदै दुई प्रकरणमा देखाएका छन् ।
- चुडामनि बन्धुको ***पहेली*** (२०५४) शीर्षकको लेखमा गाउँखाने कथाको परिचय र प्रकार उपशीर्षकमा गाउँखाने कथाको परिचय दिइएको छ । तीन प्रकारमा बाँडेको पाइन्छ ।
- हंसपुरे सुवेदीको ***कूट रचना: संक्षिप्त विवेचना*** (२०५४) मा कुट रचनाका रूपमा परिचय दिँदै अध्ययन गरिएको छ ।
- तुल्सीराम श्रेष्ठको ***गोरखाली लोक साहित्य*** (२०५४) मा भन्ने र चिन्नेकथा का रूपमा अध्ययन गरिएको छ ।

ग) तृतीय चरण/अध्ययन अनुसन्धानको चरण : २०५५ देखि हालसम्म

यो चरण अध्ययन अनुसन्धानको चरण हो । देवदत्त भट्टद्वारा २०५५ मा त्रि.वि. नेपाली विभागमा स्नातकोत्तर तहको शोधपत्र प्रस्तुत भएबाट गाउँखाने कथाको औपचारिक रूपमा शोधखोज र अनुसन्धान हुन थालेको देखिन्छ । यस परम्परामा अन्य शोधपत्रहरू पनि देखा परेका छन् । यो चरण २०५५ देखि हालसम्म रहेको छ । चरणमा नेपाली गाउँखाने कथाको फाँटमा भएका कार्यको विवरण निम्नप्रकार प्रस्तुत गरिन्छ ।

- देवदत्र भट्टको नेपाली स्नातकोत्तर शोधपत्र ***बैतडेली गाउँखाने कथाको अध्ययन*** (२०५५) ।
- केशव सुवेदीको ***नेपाली लोकसाहित्यको अध्ययन-अनुसन्धान परम्परा*** (२०५५)
- देवीप्रसाद वनबासीको, ***आँधीखोले लोकसंस्कृति*** सिद्धान्त र विश्लेषण (२०५५)
- भरत कुमार प्रसाईको, ***हाम्रा गाउँखाने कथा*** (२०५५) ।

- ईश्वरीप्रसाद भण्डारीको ***गुल्मी जिल्लामा प्रचलित गाउँखाने कथाको अध्ययन*** (२०५७) ।
- कपिल अनन्तको ***गाउँखाने कथा परिचय र विश्लेषण,*** (२०५७) ।
- तीर्थराज सुवेदी (हंसपुरे सुवेदी) को ***नेपाली कूटरचनाको परिचय र विवेचना*** (२०५८) यो शीर्षकको लघु-अनुसन्धान प्रतिवेदन विश्वविद्यालय अनुदान आयोगमा प्रस्तुत गरिएको छ ।
- रत्नाकर देवकोटाको, ***केन्द्रीय नेपाली भाषिकाका उखान र गाउँखाने कथा*** (२०५८) ।
- दिलिप कुमार काफ्लेको ***नेपाली लोकसाहित्यको अनुसन्धान परम्परा*** (२०५८)
- बालकृष्ण तिमल्सिनाको ***धादिङ्ेली जनजीवनमा प्रचलित नेपाली गाउँखाने कथाको अध्ययन*** (२०५८)
- दामोदर तिमिल्सिनाको ***बाग्लुङ जिल्लामा प्रचलित गाउँखने कथाको अध्ययन*** २०५९ ।
- गोकुलराज जोशीको **बभ्काङ जिल्लाका गाउँखाने कथाको अध्ययन** (२०५९)
- पूर्ण भण्डारी पङ्कज को ***सल्यान जिल्लाको साहित्यिक रूपरेखा*** (२०५९)
- शोभाकान्त गौतमको ***नेपाली लोकसाहित्यः शिक्षण, समस्या र समाधान*** (२०५९)
- झविन्द्र महतको ***गुल्मी जिल्लाको पश्चिमोत्तर क्षेत्रका लोकगीतको अध्ययन*** (२०६०)
- शिवप्रसाद पौड्यालको ***नेपाली उखानको विषयात्मक अध्ययन*** (२०६०)
- कपिल लामिछानेको ***नेपाली गाउँखाने कथामा औद्योगिक उत्पादनको प्रविष्ट*** (२०६०)
- कपिल लामिछानेको ***रमाइला गाउँखाने कथा*** (२०६१)
- शिवप्रसाद पौडेलको ***नेपाली उखानको अध्ययन*** (२०६२)
- बासुबाबु खत्रीको ***गोरखा जिल्लामा प्रचलित गाउँखाने कथाको अध्ययन*** (२०६२)
- श्यामप्रसाद तिवारीको ***पर्वत जिल्लामा प्रचलित गाउँखाने कथाको अध्ययन*** (२०६३)

हालसम्म भएका नेपाली गाउँखाने कथाको इतिहासमै उच्च स्तरीय अनुसन्धानन कपिलदेव लामिछानेबाट भएको । त्रि.वि. नेपाली विषयमा ***नेपाली गाउँखाने कथाको सङ्कलन र विश्लेषण*** (२०६६) विद्यावारिधि शोधप्रबन्ध प्रस्तुत गर्दै गाउँखाने कथाको सैद्धान्तिक पक्षको चित्रण गर्दै ८६७ वटा उत्तरमा ३५०० वटा प्रश्न समावेश गरेका छन् ।

३.१० नेपाली गाउँखाने कथामा विश्वदृष्टि

नेपाली भाषा बोल्ने विशेष गरी ग्रामीण क्षेत्रमा बसोबास गरेर कृषि पेसामा रहेको पाइन्छ र फुर्सदको अवस्थामा गाउँखाने कथा भनेर मनोरञ्जन गर्दछन् । गाउँखाने कथाका माध्यमबाट आफ्नो वरिपरिको वस्तु घटना र क्रियाकलाप पनि विश्वदृष्टि प्रकट भएको हुन्छ । विश्व ब्रह्माण्डप्रति लोकको हेराइ-बुझाइ गाउँखाने कथामा पकट भएको हुन्छ । भौगोलिक क्षेत्र, वनस्पति, जीवजन्तुलाई विषय बनाएको पाइन्छ । तिनमा पनि नेपाली लोकसमुदायको विश्वदृष्टि प्रकट भएको हुन्छ । नेपाली गाउँखाने कथामा तलका शीर्षकहरूमा विश्वदृष्टि प्रकट भएको देखाउन सकिन्छ ।

१) प्रकृति सम्बन्धी विश्वदृष्टि

नेपाली लोकजीवन जहाँ बसोबास गरे पनि त्यहीको सेरोफेरोमा नै गाउँखाने कथा प्रतिविम्वित प्रकृति हो । गाउँखाने कथाका विषयवस्तुका रूपमा प्रकृतिलाई लिएको पाइन्छ । लोकसमुदायले आफ्नो सेरोफेरो स्थुल प्रकृतिका साथै विश्व ब्रह्माण्डका बारेमा विश्वदृष्टि राखेको छ । लोकसमुदायले आफूले भोगेका चलन चल्ती गरेका प्रकृतिका वस्तुलाई गाउँखाने कथामा ढाल्ने प्रयास गरेको छ भने त्यही उसको विश्वदृष्टि प्रकट भएको हुन्छ । सूर्य, चन्द्रमा, तारा पानी, शीत, वादल, छायाँ, अँध्यारो हावा आदि जस्ता प्राकृतिक वस्तु नेपाली गाउँखाने कथामा पाइन्छन् ।

१. आकासको फल पातालमा झऱ्यो
झर्ने बित्तिकै विलाई मऱ्यो, के हो ? - असिना

२. आकासको रानी पातमा बस्छे
सूर्यलाई देख्दा लुपुक्क लुक्छे, के हो ? - शीत

३. आफू जता गयो उतै जाने, के हो ? - छाया

४. उकालो लाग्छ खुट्टा छैन,

पानी पाए भुतुक्कै हुन्छ, के हो ? -डढेलो

५. उठे सगरसम्म बस्ने गजधम्म, के हो ? - कुहिरो

६. हात न खुट्टा उखेल्छ बुटा, के हो ? - पहिरो

२) जीवजन्तु सम्बन्धी विश्व दृष्टि

जीवजन्तु प्रकृतिका जीवन्त वस्तु हुन् । गाउँखाने कथामा जीवजन्तुलाई हेर्ने बुझ्ने विश्वदृष्टि प्रकट भएको पाइन्छ । जमीनमा पाइने, पानीमा पाइने, आकाशमा उड्ने, घिस्रने सबै जीवजन्तुहरूका सम्बन्धमा नेपाली गाउँखाने कथाहरूमा विश्वदृष्टि प्रकट भएको पाइन्छ । नेपाली गाउँखाने कथामा, कुकुर, काग, गधा, जुका, जुम्रा, जुनकिरी, भैंसी, सर्प, हात्ती, मौरी, बाँदर, बाघ, गोरु, माछा, बाखा, लाटोकोसेरो, लामखुट्टे आदि जीवजन्तु सम्बन्धी विषयहरू रहेका छन् ।

१. अगाडि शङख,

पछाडि पङख । के हो ? - कुकुर

२. जीउभरी काँडैकाँडा ओडारमा बस्ने

दिनमा बाहिर निस्कँदैन, रातभरि डुल्ने । के हो ? - दुम्सी

३. घरभित्र बस्छ जहान भनिन्दैन

अन्न भेटे खाइ दिन्छ चोर भनिँदैन । के हो ? - मुसा

४. अत्ती न पत्ती पोधमा बत्ती । के हो ? - जुनकिरी

५. लामो लहराको फल मिठो । के हो ?- माछा

६. आफ्नो नाम आफै भन्ने । के हो ? - काग

७. एक खुट्टे धामी लगलग कामी । के हो ? - जुगा

३) मानव सम्बन्धी विश्वदृष्टि

मानिस प्रकृतिको चेतनशील प्राणी मानिन्छ । लोकसमुदायको आफ्नो आफ्नो सृजना गाउँखाने कथामा लोकले मानव-शरीर, मानव-शरीरका अङ्गमा विश्वदृष्टि प्रकट भएको पाइन्छ ।

१. शुरुमा चार खुट्टाले हिँड्ने
त्यसपछि दुई खुट्टाले हिँड्ने
अन्त्यमा तीन खुट्टाले हिँड्ने । के हो ? - मान्छे

२. काटे काटिन्छ, पकाए पाक्दैन । के हो ? - कपाल

३. एउटा फर्सीका सातवटा झ्याल ढोका । के हो ? - टाउको

४. छिपछिपे पानीमा मुढो लडेको । के हो ? - जिब्रो

५. कालो ओडारमा सेता जन्ती । के हो ? - दाँत

६. कालो ओडारमा खुदो जमेको । के हो ? - कानेगुजी

७. अग्लो डाँडामा दुइटा सुरुङ । के हो ?- नाक

८. अग्लो पहाडमा एउटा खुट्किलो । के हो ? - नाइटो

४) प्राकृतिक वनस्पति सम्बन्धी विश्वदृष्टि

नेपाली लोकसमुदायको प्राकृतिक वनस्पति सम्बन्धी विश्वदृष्टि रहेको पाइन्छ । प्रकतिको भिरपाखा, वनजंगलमा आफै उम्रिन्छन र खेती गरेको पाइँदैन । विभिन्न प्रयोजनको लागि लोक समुदायले प्रयोग गर्ने गर्दछन् । यिनीहरूमा ऐसेलु, काफल, ओखर, टिमुर, चोत्रो, च्याउ उनियो सिस्नो आदि प्राकृतिक वनस्पतिमा पर्दछन । जस्तैः

१. सानो सानो रुख चड्नमा दुःख । के हो ? - सिस्नो

२. कैली गाईका पेटमा अँगारको हल्वा । के हो ? - रिट्टो

३. आमाभन्दा छोरी कुप्री । के हो ? - निउरो

४. लाने भए लैजा नत्र आँखा फर्काइ मर्छु । के हो ? - टिमुर

५. खस्रो छाला, मिठो बोसो त्यही भित्र रहेछ काठको ठासो, के हो ? - तिँजु

६. किलो भूईमा डोब हातमा । के हो ? - ऐसेलु

७. तामाको ठेकीमा फलामका विर्को । के हो ? - भलायो

८. सुरिलो रुखका सिन्का जत्रा पात पाहुना आए के मा दिने भात । के हो ? - सल्लो

५) कृषि सम्बन्धी विश्वदृष्टि

नेपाली ग्रामीण लोकसमुदायमा त्यहाँ कृषिजन्य वनस्पतिको खेती गर्दछन् । फुर्सदको समयमा मनोरञ्जनका लागि गाउँखाने कथा भन्दै कृषिजन्य वनस्पति सम्बन्धी विश्वदृष्टि प्रकट गरेको पाइन्छ । गाउँखाने कथाले कृषिप्रधान नेपाली समाजका विभिन्न अन्न, फलफूल, सागपातको संकेत गरेको पाइन्छ । नेपाली गाउँखाने कथामा अम्बा, आँप, उखु, करेला, कर्कलो, मुला, तोरी, लसुन, लिचि, मकै, धान, गहुँ, सुन्तला आदिलाई कथ्य विषय बनाएको पाइन्छ :

१. फिद काटे मर्ने टुप्पो काटे सर्ने । के हो ? - उखु

२. एकातिर अजिना अर्कोतिर हिउँ । के हो ? - कपास

३. एउटा गोरुका बत्तीस जुरा । के हो ? - करेला

४. धर्तिमुनि सुनको फाली । के हो ? - वेसार

५. पुट्के बाहुनको सुर्के चन्दन । के हो ? - मास

६. गोलो घरको झ्याल न ढोका । के हो ? - फर्सी

६) परम्परागत वस्तुसम्बन्धी विश्वदृष्टि

लोक समुदायले परम्परादेखि प्रयोग गर्दै आएर मानव निर्मित घरेलु उपयोगका वस्तुहरूलाई हेर्ने र बुझ्ने विश्व दृष्टि नेपाली गाउँखाने कथामा प्रकट भएको पाइन्छ । यस्ता वस्तु मानव निर्मित भए पनि परम्परादेखि चुल्दै आएका छन् जसले लोक संस्कृतिलाई प्रतिबिम्बित गरेको छ । नेपालीमा यस्ता गाउँखाने कथा व्यापक रूपमा छन् ।

१.	तीन भाईको एउटै पगरी । के हो ? - ओदान

२.	सानी नानीले हातै भरी चुला लगाएको । के हो ? - कुँचो

३.	आमा माथि छोरी नाच्ने । के हो ? - लोहोटो र सिलौटो

४.	जुँगा तान्दा मुसुक्क हाँस्ने । के हो ? - थैली

## ७)	नवीन वस्तु सम्बन्धी विश्वदृष्टि

आधुनिक युगमा विज्ञान र प्रविधिबाट उत्पादित सामानलाई नवीन वस्तुको रूपमा लिन सकिन्छ । समाज र सभ्यताको विकाससँगै उत्पादन गरिएका नवीन वस्तुमा नेपाली गाउँखाने कथाको प्रभाव परेको छ । ती वस्तुहरू रेडियो, ऐना, मोबाइल, कलम, रुपियाँ, फोटोकपी, फोटो, बिजुली बत्ती, इस्त्री, आदि नवीन र औद्योगिक उत्पादन सम्बन्धी वस्तु गाउँखाने कथामा रहेका छन् जसमा विश्वदृष्टि प्रकट भएको देखिन्छ ।

१.	कहिले कानमा, कहिले गोजीमा । के हो ? - मोबाइल

२.	पाङ्ग्रा विनाको मोटर लुगामाथि दौडिन्छ । के हो ?- इस्त्री

३.	एउटा रोटीका चारबुटा प्वाल । के हो ? - टाक

४.	लहरे नली झलल्लल बली । के हो ?- बिजुली

५.	मान्छे खान्छ, मान्छे बोक्छ,
एक ठाउँमा बस्दैन, हिँडया हिँड्यै गर्छ । के हो ? - बस

## ८)	आजीविका सम्बन्धी विश्वदृष्टि

नेपाली लोकसमुदाय मुख्यतया कृषिमा नै निर्भर रहेको छ । मुख्य आजीविका भनेको कृषि नै हो । जीवन निर्वाहका लागि गरिने कुनै पनि कार्यलाई आजीविका भनिन्छ । परम्परागत नेपाली लोकसमुदाय खेतीपाती गर्ने पशुपालन गर्ने, कुटनपिधन गर्ने घरेलु तान लगाएर कपडा बुन्ने, माछा मार्ने, भाँडा बनाउने जस्ता काम गरेको पाइन्छ । यस्ता व्यवसायका बारेमा विश्वदृष्टि प्रकट भएको पाइन्छ । हँसिया, बनचरो, घट्ट जातो, डोको, नाम्लो, दाम्लो, फाली, हलो, हल्लुँडो, बल्छी आदि आजीविकासँग सम्बन्धित व्यक्ति, वस्तु, विषय हुन् ।

१.	पुच्छरमा थिच्दा मुन्टो उठाउने । के हो ? - ढिकी

२.	एक सिङ्गे गोरु होक्का होक्का । के हो ? - जातो

३.	दिनभरी लुरीखुरी रातभरि कान्लो कान्लो कुरी । के हो ? – हलो र जुवा

४.	पोलेको माछो खेतभरि हिँड्न । के हो ? - फाली

५.	रातदिन हिँड पनि जहाँको तही । के हो ? - कोल

६.	मरेको गोरु गाउँवेशी गर्छ । के हो ? - हल्लुडो

७.	दिनभरी सुत्ने रातभरि उठने । के हो ? - दाम्ला

## ९)	भेषभूषा र आभूषण सम्बन्धी विश्वदृष्टि

लोकसमुदायले प्रयोग गर्ने भेषभुषा र आभूषण लोकसंस्कृतिका अङ्ग हुन् । टोपी, पटुका, धोती, जुत्ता, काइयो, रुमाल, मुन्द्री, बुलाकी, औंठी, चुरा, पोते, सिन्दुर, टिको ऐना आदि लोकसमुदायबाट परम्परादेखि उपयोग हुँदै आएका छन् । नेपाली गाउँखाने कथामा यस्ता वस्तुलाई हेर्ने - बुझ्ने विश्वदृष्टि रहेको छ ।

१.	धार्नी न विसौली दुई हातले उचाल्ने । के हो ? - टोपी

२.	आउँछ आउँछ पानी देखि डराउँछ । के हो ? - जुत्ता

३.	हात छ खुट्टा छैन, जीउ छ आँखा छैन,
	गर्दन छ, टाउको छैन । के हो ? - कमीज

४.	सानी नानीको पेटमा औंला । के हो ? - औंठी

५.	आफू छ धुलो काम गर्छ ठूलो । के हो ? - सिन्दुर

६.	हेरे तलाइँ देख मलाई । के हो ? - ऐना

७.	सानी नानीको जीउभरि काँडा । के हो ? - काइलो

८.	डाँडामाथि भिरमा एक थुङ्गा फूल । के हो ? - फुली

१०) खाद्य पदार्थ सम्बन्धी विश्वदृष्टिकोण

लोकसमुदायद्वारा खानपानमा प्रयुक्त खाद्यवस्तु बारेमा गाउँखाने कथामा विश्वदृष्टि रहेको पाइन्छ । लाक्षणिक अर्थमा मानिसले नखाने कुनै वस्तु नहोला, तापनि यहाँ अभिधा अर्थमा लोक समुदायले बनाएर खाने वस्तुलाई खाद्य वस्तु भनिन्छ । अचार, घिउ, भात, रोटी, ढिंडो, तमाखु, सुर्ती, चिउरा, गुन्द्रुक आदि बनाएर खाने खाद्यवस्तु हुन् । यस्ता खाद्य वस्तु धेरैजसो परम्परागत छन् त केही नयाँ थपिएका पनि छन् । नेपाली गाउँखाने कथामा यस्ता नयाँ र परम्परागत खाद्यवस्तुको बारेमा लोकसमुदायको विश्वदृष्टि रहेको पाइन्छ । जस्तैः

१. गैरीवारी भुलभुले पानी,
झ्वाम्म खस्ता रूप फेर्ने बानी । के हो ? - रोटी

२. पहिले कच्याक–कुचुक भाँडोमा कोच्छन्,
अनि मलाई पकाएर घिच्छन् । के हो ? - गुन्द्रुक

३. बाहिर बोक्रो, भित्र पानी,
त्यसलाई खाने मीठो मानी - पानीपुरी

११) कार्यव्यापार सम्बन्धी

कार्य व्यापार भनेको शारीरिक र मानसिक क्रियाकलाप हो । यस्तो कार्यव्यापार मानवीय हुन्छ । कलम वस्तु हो भने लेख्नु कार्यव्यापार हो । टोपी वस्तु हो र टोपी लगाउनु कार्यव्यापार हो । यसबाट के देखिन्छ भने शारीरिक र मानसिक क्रियाकलापबाट नै कार्यव्यापार हुन्छ ।

नेपाली गाउँखाने कथामा टिका लगाएको, अग्लो लगाएको, उखु खाएको, कपाल कोरेको, कुकुर भुकेको, कुचो लगाएको, केरा खाएको, घर लिपेको, कोदो पिसेको, भात पकाएको, रक्सी पारेको, रोटी पकाएको, भैसी दुहेको, मूला उखेलेको, फोनमा कुरा गरेको, बन्दुक पट्काएको, बुलाकी लगाएको जस्ता कार्यव्यापार सम्बन्धी विश्वदृष्टि प्रकट भएको देखिन्छ । जस्तैः

१. अगाडि साल निकाल्ने पछाडि बाच्छो जन्माउने । के हो ? - केरा पसाएको

२. पहेंलो साडी फर्कक्कै पारी ट्वाङ दुला ल्वाप्पै हाली । के हो ? - केरा खाएको

३. खरबारीमा दाँद लगाएको । के हो ? - कपाल काटेको

४. काठैका नाना बाना फलामैको स्वर,
   अगि लागे रामचन्द्र पछि लागे चोर । के हो ? - हलो जोतेको

५. लहरो तान्दा पहरो घर्किने । के हो ? - मही पारेको

६. बोकाको मुत्ने दुई हातले थुत्ने । के हो ? - मूला उखेलेको

७. तल्ला घरकी बुढीको पाथी जत्रो प्वाल,
   उपल्ला घरका बुढाले उफ्रि उफ्रि हाल । के हो ? – ढिकी कुटेको

८. एकजना नाच्ने, चारजना लुक्ने पाँच जना हेर्ने । के हो ? - सुर्ति माडेको

१२) समाज र संस्कृति सम्बन्धी विश्वदृष्टि

नेपाली गाउँखाने कथाले नेपाली सामाजिक सांस्कृतिक मूल्य मान्यता आत्मसाथ गरेको छ र यस्ता सन्दर्भ गाउँखाने कथाका कथ्य विषय पनि रहेका छन् । निधारमा रातो टिका लगाउनु, ढाका टोपी लगाउनु, चुरा-पोते र सिन्दुर लगाउनु, नाकमा फुली र बुलाकी लगाउनु, शिरमा जमरा लगाउनु, घर लिप्नु, पूजा गर्नु आदि नेपाली सामाजिक र सांस्कृतिक सन्दर्भ हुन जुन सन्दर्भका बारेमा विश्वदृष्टि व्यक्त भएको छ ।

१. धार्नी न विसौली दुई हातले उचाल्ने । के हो ? - टोपी

२. आयो नाठो,
   छिरायो गाठो,
   मलाई भइहाल्यो,
   उ गइहाल्यो, के हो ? - चुरा लगाएको

३. काँधमा छिराएर,

कम्मरतिर झार्नु,

पहिलो पल्ट लगाउँदा कपाल फाल्नु । के हो ? - जनै लगाएको

४. पुरुषले ठड्याउने, महिलाले मुसार्ने, के हो ? - घर बनाएर लितपोत गरेको

५. बाचे काटनु, मरे पाल्नु,

यो कथा नजान्नेलाई उचालेर फाल्नु । के हो ? - सुत्केरीलाई भनि ल्याएको खसी

यसैगरी ढिकी जातो गर्नु, खनजोत गर्नु टपरी लगाउनु, दुध दुहुनु, मही पार्नु गाउँबेशी गर्नु नेपाली लोक सांस्कृतिको प्रकार्य हो । माथि उदाहरणमा आएका वस्तु, विषय र कार्य व्यापार नेपाली सामाजिक-सांस्कृतिक परिवेशका उपज हुन् ।

नेपाली गाउँखाने कथामा लोक समुदायको आफ्नो सेरोफेरोका प्रकृति वनस्पति, विषय र वस्तुका बारेमा तिनलाई बुझ्ने, हेर्ने र विचार गर्ने विश्वदृष्टि विस्तृत रूपमा रहेको छ । लोक समुदायले हरेक वस्तु, विषय र कार्य व्यापार तथा सामाजिक-साँस्कृतिक परिस्थिति र सन्दर्भका बारेमा नेपाली गाउँखाने कथालाई हेर्ने बुझ्ने र सोच्ने विश्वदृष्टि प्रकट गरिएको पाइन्छ ।

चौथो परिच्छेद

रुकुममा प्रचलित गाउँ खाने कथाको वर्गीकरण र विश्लेषण

४.१ रुकुममा प्रचलित गाउँखाने कथाको वर्गीकरण

रुकुम जिल्लामा प्रचलित गाउँखाने कथा धेरै प्रकारका छन् । सबै गाउँखाने कथाको वर्गीकरण विषयवस्तु, वाक्यसंरचना र लयका आधारमा गर्न सकिन्छ ।

४.१.१ विषयवस्तुको आधारमा वर्गीकरण

रुकुममा चलन चल्तीमा रहेका विभिन्न गाउँखाने कथाहरू विषयवस्तुसँग सम्बन्धित छन् । जुन गाउँखाने कथा भने पनि अन्त्यमा एउटा विषयमा पुगेर टुङ्गिने गर्दछ । विषयवस्तुलाई आधार मानेर रुकुमेली गाउँखाने कथालाई निम्न अनुसार वर्गीकरण गर्न सकिन्छ ।

४.१.१.१ घरेलु जीवनसंग सम्बन्धित गाउँखाने कथा

रुकुम जिल्ला गाउँ नै गाउँ मिलेर बनेको एक पहाडी तथा हिमाली जिल्ला हो । गाउँघरमा सधैं प्रयोगमा आउने वस्तुलाई गाउँखाने कथाको विषयवस्तु भित्र राखेको देखिन्छ । गाउँघरमा सधैं प्रयोगमा छाता, कुचो, लौरो, लुगाफाटो, नाम्लो, डोको, कोदालो, ढिकी, जाँतो, हलो, झ्याल, ढोका, थाल, लोटा, ढुकी..... आदि घरेलु प्रयोगका सामग्रीहरू यस्ता गाउँखाने कथाहरूमा राखेको पाइन्छ । यस्ता गाउँखाने कथाहरू केही उदाहरण तल दिइएको छ ।

- तीन खुट्टे दाई अगेनामा चढाई । के हो ? - अदान
- दुईबेनीले एउटै मुन्री लगाएको । के हो ? - चिम्टा
- एक खुट्टे दाई दैलामा नअटाई । के हो ? - छाता
- दुई भाईले एउटै किला ठोकेको । के हो ? - सनासो

- सानी सानी नानीले हातभरी चुरा लगाएको । के हो ? - कुचो
- सुरिलो रुखको एउटै पात । के हो ? - पनिउ
- धार्नी न बिसौली दुई हातले उचाल्ने । के हो ? - टोपी
- छोर-छोर बुरा म अगि जान्छु । के हो ? - लौरो
- पुच्छर टेक्दा काइँ गर्ने । के हो ? - ढिकी
- एउटा सापको दुईवटा पुच्छर । के हो ? - बरियो/नाम्लो
- सय भाई बाखाको एउटै छाला । के हो ? - मान्द्री
- वन जाँदा आँखा हेर्ने घर आउँदा बनद गर्ने । के हो ? - डोको
- सर्गै (आकाश) जस्ता तारा दुधै जस्तै धारा । के हो ? - चाल्नो
- हात्ती छिर्‍यो पुच्छर अड्क्यो । के हो ? - लुगा सिलाएको

४.१.१.२ शरीरका अंग सम्बन्धी गाउँखाने कथा

रुकुम जिल्लामा प्रचलित गाउँखाने कथाहरूमा मानिसका शरीरका अङ्गसम्बन्धी गाउँखाने कथा भन्ने गरेको पाइन्छ । मानिसका अङ्गलाई प्रतिकात्मक नाम दिएर गाउँखाने कथा भन्ने गरेको पाइन्छ । शरीर सम्बन्धी गाउँखाने कथामा कपाल जुङ्गा कान,आँखा, मुख, दाँत, ओठ, जिब्रो... आदिको बारेमा भन्ने गरेको पाइन्छ ।

- घोप्टे ओढारमा सेता जन्ती बसेका । के हो ? - दात
- 'त' भन्दा नछुने 'म' भन्दा नछुने । के हो ? - ओठ
- काट्दा काटिने पकाउँदा नपाक्ने । के हो ? - कपाल/रउ
- ठूलो भिरमा दुइटा साना पोखरी अडेका । के हो ? - आँखा
- ठूलो भिरमा पानीको कुवा । के हो ? - आँखा
- सानो सानो दह, सिन्का परे नसह । के हो ? - आँखा
- सेतो ढुङ्गा उप्काउँदा रातो रगत आउने । के हो ? - दाँत

- वरिपरि पहर माझमा डारो । के हो ? - नाख
- पाँच भाइले एउटै थालमा भात खाने । के हो ? - हात
- छिपछिपे पोखरीमा रातो मुढो ढलेको । के हो ? - जिब्रो
- वरिपरी वन बीचमा ठूलो रुख । के हो ? - टुप्पी
- अखटे रुखमा च्याउ औरेको । के हो ? - कान
- अखटे पहरमा किला ठोक्या । के हो ? - नाइटो

४.१.१.३ कृषि व्यवसाय सम्बन्धी गाउँखाने कथा

रुकुम कृषि प्रधान जिल्ला हो । यहाँका अधिकांश जनता कृषिमा आधारित छन् । अन्यत्र कटै भने रोजगारीका लागि कलकारखाना र उद्योगधन्दा कम मात्रामा खुल्दै गरेको अवस्थामा परम्परागत कृषि औजार र मलको भरमा खेती गरिन्छ । दिनभर आफूले कृषि धन्दा गर्दा अनुभवमा समेटिएका, धान, मकै, कोदो, गहुँ, खुर्सानी, केरा, पिडालु आदिका गाउँखाने कथा भन्ने प्रचलन पाइन्छ । साथै कृषि औजार र माध्यमका रूपमा प्रयोग गरिने हलो, कोदालो, डोको, नाम्लो, दाम्लो, हँसिया बन्चरो ...... आदिका गाउँखाने कथाहरू पनि यस जिल्लामा प्रचलित छन् । जस्तै:

- बाहिर खोस्रो भित्र लोरो । के हो ? - धोगा
- बाहिर सुन भित्र चाँदी । के हो ? - धान
- लिगलिगे डालीको फल मिठो । के हो ? - भाङगो
- छर्‍यो मसुरो, उम्रयो धतुरो, फूल्यो बेल
  यो नेम्नो नजान्नेले राम्रो गाउँ देल कपास, । के हो ? – कपास
- रुख चिप्लो फल मिठो । के हो ? - केरा
- धर्तीमुनि सुनको फालो । के हो ? - बेसार
- जुङ्गा छ मुख छैन, लुगा लगाउँच मान्छ हैन । के हो ? - धोगा

- तामे नल फलामे फल,माथिबाट झारे विकासे मल । के हो ? - फापर
- जमीनमुनिको देउता, हातमा ल्याउँदा एउटा
  खाने बेला दुइ तेम वटा । के हो ? - मदाम
- मरेको बल्द खेतवारी जोत्च । के हो ? - नारा
- धुङ्ग्रे-धुङ्ग्रे गाई सवन खाई । के हो ? - आसी
- भोक्ते माउका स्याउँ स्याउँ चल्ला । के हो ? - भाटे
- एक तले घरको झ्यालै झ्याल । के हो ? - डोका
- दिउँसो सुत्ने राती उठ्ने । के हो ? - दाउँला (दाम्ला)
- वनतिर जाँदा घरतिर मुख घरतिर जाँदा वनतिर मुख । के हो ? - वन्चरो

४.१.१.४ प्राकृतिक वस्तु सम्बन्धी गाउँखाने कथा

प्राकृतिक सौन्दर्यले भरिपूर्ण रुकुम जिल्लाका जनताहरू प्रकृतिसँग नजिकको नाता छ ।यहाँका परिश्रमी किसानहरू बिहान भालेको डाकासँग काम गर्न निस्कन्छन् र साँझमा मात्र भित्रिन्छन् । यहाँका गाउँले किसानहरू प्रकृति जगतमा आउने हुरी, वर्षा, असिना, भूकम्प, नदी शीत, सूर्य, तारा, चन्द्रमा, हिमाल, पहाड,जस्ता प्रकृति सम्बन्धी विषयलाई मिसाउने गर्दछन् । त्यस्तै प्रकृतिकै सन्तान बाघ,भालु, मृग, कुखुरा, बाख्रा गाई लगायतका विभिन्न बोटबिरुवाहरूलाई पनि विम्व तथा प्रतीकहरूको प्रयोग गरेर गाउँखाने कथाहरूको निर्माण गर्दछन् । जस्तैः

- ठूलो चउरमा धेरै बत्ती बलेको । के हो ? - तारा
- ठूलो चउरमा एउटा रोटा बसाल्या । के हो ? - सूर्य
- बसे समुन्द्र उठे सर्गसम्म । के हो ? - बादल
- सेता सेता डल्ला आकासका फल,
  भूईमा खस्दा हुने सबै जल । के हो ? - असिना

- ढुक्कन सक्च हिर्न सक्दैन । के हो ? - खोला
- रूपरङ्ग देखिदैन भाउच जान्च उस्टै परे सबैको गाउँ खान्च । के हो ? – भूइचालो ।
- रूपरँग देखिँदैन आउच जान्छ उस्तै परे सबैको गाउँ खान्च । के हो ? -भूचालो
- हान न खुट्टा उखेल्न उखेल्च वटा । के हो ? - पैइरो
- सानो रुख छ, चर्न सकिन्न पोल्च तर आगो भनिन्न । के हो ? - सिस्नो
- शीतलु रानी पाटामा वस्चिन सूर्यलाई देख्दा धर्तीमा खस्चिन । के हो ? - शीत
- सबैलाई चाहिने मरुभूमिमा नपाइने । के हो ? - पानी

४.१.१.५ श्रृङ्गार तथा गहना सम्बन्धी गाउँखाने कथा

रुकुमेली समाजमा चलन चल्तीमा रहेका गाउँखाने कथाहरूले प्रतिकात्मक रूपमा शृङ्गार तथा गहना सम्बन्धी सामग्रीहरूलाई संकेत गरेको छ । काइयो,टिकी, पोते, बुलाकी, ऐना,चुरा, सिन्दुर फूली ... आदि सँग सम्बन्धित गाउँखाने कथाहरूलाई यस शीर्षकमा राख्न सकिन्छ ।

- अखटे भिरमा फरिङ्गा झुन्डेको । के हो ? - मुन्री
- वरदेखि पर डारा शिरमा नाच्ने । के हो ? - काइयो
- हेर्चु तँलाई देख्चु मलाई, हेरे दुइटा नहेरे एउटा । के हो ? - ऐना
- अखुटे भिरमा अव लोटे, अव लोटे भन्ने । के हो ? - टिकुली
- हेर्दा छर्लङ्ग हिर्काउँदा झऱ्याम झुरुम । के हो ? - ऐना
- अगि हेर्दा देखिन्च पछाडि छैन । के हो ? - ऐना
- अखटे भिरमा रगतको थोपा । के हो ? - टिको
- अखरे भिरमा भेरा टाँसिएको । के हो ? - दै अछिताको टिन
- आधि पसे दुख्च सिङ्गै पसे दुख्दैन । के हो ? - चुरा

४.१.१.६ धार्मिक कार्य सम्बन्धी गाउँखाने कथा

रुकुमेली समाजमा अझै पनि परम्परागत रूपमा धार्मिक आस्था छ । यहाँ प्रचलित गाउँखाने कथाहरूले प्रतीकात्मक रूपमा कार्यलाई पनि संकेत गरेको छ । मन्दिर, त्रिशुल, शंख घन्ट ... आदिसँग सम्बन्धित गाउँखाने कथालाई यस शीर्षकमा राख्न सकिन्छ । जस्तैः

- हेर्दा टुटुल्के, चामलको मिठो खाइ चिच्याउँदै उठे । के हो ? - शंख
- नाउ छ डल्ले, कराउच वल्ले । के हो ? - शंख
- एउटा छाडङ्गाको तीनवटा पात धेरैजसो घुम्छ जोगीको साथ । के हो ?- त्रिशुल
- छोरीले हाल्ने, आमा चाहिँ रुने । के हो ? - घन्ट

४.१.१.७ विविध गाउँखाने कथाहरू

रुकुमेली लोक जीवनसँग सम्बन्धित भएका माथि उल्लेखित शीर्षकमा नपरेका थुप्रै गाउँखाने कथाहरू चलन-चल्तीमा रहेका छन् । लोक समुदायका विभिनन संस्कार,धुम्रपान, मद्यपान, हातहतियार जस्ता मानव जीवनले आर्जन गरेका कुरालाई गाउँखाने कथाले चलन चल्तीमा ल्याएको छ । यिनीहरूसँग सम्बन्धित माथिको मूल वर्गीकरणमा छुट्न गएका साना मसिना अनेक शीर्षकहरूलाई यसै विविध शीर्षक अन्तर्गत राखन सकिन्छ ।

१. हातहतियार सम्बन्धी

बन्दुक, वनचरो,हसियाँ, खुकुरी आदिसँग सम्बन्धित, गाउँखाने कथाहरूलाई यस शीर्षकमा राख्न सकिन्छ । जस्तैः

- कालो दुलोमा वस्च, रातो पानी खान्च आई परेको बेला यसले ज्यानै समेत लिन्च । के हो ? - खुकुरी
- जंगलको विचमा गइ गराउने । के हो ? - वनचरो
- कुन चराको पखेटा हुँदैन । के हो ? - वनचरो
- वन जाँदा घरतिर मुख,घर जाँदा वनतिर मुख । के हो ? - वनचरो
- पोलेको छेपारो रुख चर्ने । के हो ? - आँसी
- कुकर भुक्दै जाने, पुच्छर हातमा रहने । के हो ? - बन्दुक

२. धूम्रपान सम्बन्धी गाउँखाने कथा

मदिरा, तमाखु, चुरोट .... आदिका गाउँखाने कथालाई यस शीर्षकमा राख्न सकिन्छ ।

- सँर्गमा पानी गर्भमा नली । के हो ? - रक्सी पाऱ्या
- जति तान्यो उति छोटो हुने । के हो ? - चुरोट खाया
- गनगने बद्दी थाप्लामा आगो । के हो ? - हुक्का

३. संगीत सम्बन्धी गाउँखाने कथा

मनोरञ्जनसँग सम्बन्धित गाउँखाने कथाहरू यस शीर्षकमा राख्न सकिन्छ । यस अन्तर्गत मादल, दमाहा, सनाँई, सारङ्गी, मुरली आदि राख्न सकिन्छ ।

- गनगन वद्दीका पिठ्यु भरि नसा । के हो ? - दमा
- दुवै मुखतिरकालो मोसो दलेको छ,
  त्यही मुखमा चट्काउँदा वज्न थाल्च । के हो ? - मादल
- भूरे बल्द जति हाऱ्यो उति कराउच । के हो ? - दमा
- माथितिर कान तलतिर तान,
  तानमा ठक्कर दिँदा मिठो हुन्छ गान । के हो ? - सारङ्गी

४. पाठ्यपुस्तक सम्बन्धी गाउँखाने कथा

यस शीर्षकमा पुस्तक,कापी, कलम, लेखाइ,पढाइ पत्रपत्रिका आदिसँग सम्बन्धित गाउँखाने कथाहरूलाई लिन सकिन्छ ।

- जिब्रो छ नाग होइन, नबोली बोलाउँछ,
  लाटो होइन दाँत छैनन, बुढो होइन । के हो ? - किताब
- टोपी फुकाली मुख जोत्ने,
  मेरो काम जोति सकेपछि टोपी लगाई गर्छु विश्राम । के हो ? - कलम

५. खेलकुद सम्बन्धी गाउँखाने कथा

चङ्गा, भकुन्डो, पिङ .... आदि खेलकुदका सामानसँग सम्बन्धित गाउँखाने कथाहरू यस शीर्षकमा राख्न सकिनछ ।

- बाहिर बोक्रो भित्र खोक्रो । के हो ? - बल
- काठको फट्के चार भाई अड्के । के हो ? - चर्केपिङ

४.१.२ वाक्य संरचनाका आधारमा वर्गीकरण

रुकुमेली समाजमा प्रचलित गाउँखाने कथालाई वाक्य संरचनाका आधारमा अध्ययन गर्दा बढी वैज्ञानिक र तथ्यपूर्ण हुने हुँदा भाषामा वाक्य तीन प्रकारका हुन्छन् । ती हुन् सरल वाक्य, संयुक्त वाक्य र मिश्र वाक्य । ती वाक्यहरको आधारमा अध्ययन गरिन्छ ।

४.१.२.१ सरल वाक्यात्मक गाउँखाने कथा

रुकुमेली लोकजीवनमा प्रचलित केही गाउँखाने कथाहरू सरल वाक्यमा छन ।सरल वाक्य आधारभूत वाक्य हो । यसको संरचना उद्देश्य र विधेय हुन अनिवार्य छ ।

सरल वाक्य उद्देश्य र विधेय पूरै वा आंशिक रूपमा लुकेको पनि हुन्छ । यस्ता गाउँखाने कथाहरू सरल र एक वाक्यमा हुन्छन् । जस्तैः

- खै-खै दाइ म अगि जान्चु । के हो ? - लउरो
- काली बद्दी चाउरी परी । के हो ? - मर्चा
- आमाका पेटमा छोरी चलिरहन्थे । के हो ? - चावी

यी गाउँखाने कथाहरू सरल वाक्यमा छन् । एउटा मात्र उपवाक्य छ । उद्देश्य र विधेय पूर्ण रूपमा छन् ।

सरल वाक्यमा सबै गाउँखाने कथाहरूमा उद्देश्य र विधेय हुँदैनन् र अर्थ बोझ भइरहेको हुन्छ । जस्तैः

- एकसिङ्गे गोरु होक्का, होक्का । के हो ? - चावी
- तीन भाइका एउटै पगरी । के हो ? - अधान
- सानी नानीका दाँतैदाँत । के हो ? - आरा

माथिका उदाहरणमा उद्देश्य र विधेय नदेखिए पनि अर्थ भने स्पष्ट हुन्छ ।

४.१.२.२ संयुक्त वाक्यात्मक गाउँखाने कथा

रुकुमेली समाजमा प्रचलनमा रहेका गाउँखाने कथाहरूमा संयुक्त वाक्यात्मक गाउँखाने कथा पनि रहेको पाउन सकिन्छ । संयुक्त वाक्य एउटा जटिल वाक्य हो । यसको संरचनामा परस्पर स्वतन्त्र उपवाक्य रहेका हुन्छन् । यस्ता उपवाक्यहरूलाई कि, किनभने, भने, किनकि र तर तापनि जस्ता निरपेक्ष संयोजकले जोडेको हुन्छ । यस्ता संयोजक नआएमा दुई वाक्यलाई अल्पविरामले जोड्ने गर्दछ ।

- कालो कोटमा वस्चु, रातो पानी खान्चु । के हो ? - खुकरी
- फल झर्‍यो भुई भरि, रुख छेन आकाश भरी । के हो ? - असिना

- जति तान्यो, अति छोटो हुने । के हो ? - चुरोट
- सर्गमा पानी, गर्भमा नली । के हो ? - रक्सी पार्या

माथिका गाउँखाने कथामा दुई दुईवटा स्वतन्त्र उपवाक्य र तिनमा उद्देश्य र विधेय रहेका छन् ।

रुकुमेली लोकजीवनमा प्रचलनमा रहेका गाउँखाने कथाहरूमा तीनवटा उपवाक्य पनि रहेका हुन्छन् । तिनीहरू परस्पर स्वतन्त्र हुन्छन् ।

- गजुर छ, मन्दिर छैन, पखेटा छ तरा छैन । के हो ? - छाता
- जमिनमा पनि जान्छ, बुटामा पनि जान्छ,
  तर पानीमा जाँदैन । के हो ? - आगो

४.१.२.३ मिश्र वाक्यात्मक गाउँखाने कथा

रुकुमेली लोकजीवनमा रहेका गाउँखाने कथा मध्ये मिश्रवाक्यात्मक गाउँखाने पनि हो । मिश्र वाक्य एउटा जटिल प्रकारको वाक्य हो । यसमा एउटा स्वतनत्र उपवाक्य हुन्छ भने अरु उपवाक्यहरू त्यसकै आश्रित भएर आउँछन् । मिश्र वाक्यलाई जोड्ने काम जहाँ, जे, जो, जुन, भन्ने, भनी भन्दै कि, किनभने ..... आदि सापेक्ष संयोजक रहेका हुन्छ । जस्तैः

- आफू जहाँ गयो, त्यही जान्छ । के हो ? - छायाँ
- जति खान्छ, उति खिइन्छ । के हो ? - अचानो

४.१.३ लयका आधारमा गाउँखाने कथाको वर्गीकरण

गाउँखाने कथाको अभिव्यक्तिको माध्यम कथ्य वा मौखिक हुन्छ । मौखिक अभिव्यक्तिका प्रमुख दुई स्वरूप हुन्छन् । लययुक्त र लयविहिन गाउँखाने कथा यी दुईको चर्चा तल दिइन्छ ।

(१) लययुक्त गाउँखाने कथा

लययुक्त गाउँखाने कथालाई कवितात्मक वा गीतात्मक पनि भन्न सकिन्छ । ध्वनिको आरोह - अवरोह वढी भई लय उत्पन्न हुन्छ ।लोकसमुदायको रागात्मक सौन्दर्यचेतका कारण गाउँखाने कथाहरू लययुक्त हुन्छन । गाउँखाने कथा लययुक्त हुने हुँदा बढी चोटिला र प्रभावकारी हुन्छ र सहभागीहरू बढी आनन्दित देखिन्छ गाउँखाने कथाका प्रकार मध्ये भ्याँगा, भिट्टा, छाउटा लययुक्त गाउँखाने कथा हुन् । जस्तैः

यो मेरो टेक्ने, यो मेरो छेक्ने,
परि आएको बेलामा पुर्पुरो सेक्ने । के हो ? - लौरो

आँसुला-पाँसुला रातभरी टाँसुला,
भिसमिसेमा फुत्त निस्की आफ्नै ठाउँमा बसुँला । के हो ? - आग्लो

(२) लय विहीन गाउँखाने कथा

लय नभएका गाउँखाने कथाहरू लय विहीन गाउँखाने कथा हुन् । यस्ता गाउँखाने कथालाई गद्यात्मक गाउँखाने कथा पनि भनिन्छ । जस्तैः

जति खायो उति खिइन्छ । के हो ? - अचानो
छाउँदा चुहिन्छ, नछाउँदा चुहिन्न । के हो ? - आकाश र बादल

माथिका गाउँखाने कथामा लय छैन । वाक्यमा उद्देश्य र विधेय जस्ता घटक भने छन् ।

४.२ रुकुमेली गाउँखाने कथाको विश्लेषण

रुकुम जिल्ला मध्यपश्चिमाञ्चल विकास क्षेत्र अन्तर्गत पर्ने राप्ती अञ्चलको एक पहाडी तथा हिमाली जिल्ला हो । यहाँ धेरै मात्रामा कलकारखाना छैनन् । यस जिल्लाका मानिसहरू कृषि र पशुपालन पेसामा रहेका छन् । मानिसहरूले काम सकेर

फुर्सदको समयमा एक आपसमा थकाई मार्ने, मनोरञ्जन गर्ने र बौद्धिक परीक्षणका लागि गाउँखाने कथा भन्ने र सुन्ने गर्दछन् । यस्ता गाउँखाने कथाहरू विभिन्न स्वभावका हुन्छन् । त्यसैले रुकुममा प्रचलित गाउँखाने कथाहरूलाई विभिन्न कोणबाट विश्लेषण गर्न सकिन्छ ।

४.२.१ कृषि कर्मका दृष्टिले विश्लेषण

रुकुम जिल्लामा कृषि कर्मका रूपमा खेतीपाती र पशुपालनलाई लिने गरिन्छ । जिल्लाको दक्षिणी भाग उर्वरभूमि छ जहाँ खेतीबाट राम्रो आम्दानी हुन्छ । त्यस्तै जिल्लाको उत्तर भागमा रहेको चरणको लागि प्रसिद्ध छ । त्यहाँ पशुपालन राम्ररी फष्टाएको देखिन्छ । विकासका केही पूर्वाधारको संकेत देखिए पनि जिल्लाको सास्तर र त्यस आसपासमा मात्र केन्द्रित छ । त्यसमा पीन हुने खाने राजनैतिक पहुँच, टाठाबाठाहरूमा मात्र सीमित छ ।गाउँका अशिक्षित र गरीब वर्गमा एक प्रतिशत पनि छोएको देखिँदैन । उनीहरूको रमाइलो गर्ने चलन परम्पराबाट चल्दै आएको सास्त्रर र नेम्नाका नामले चिनिने गाउँखाने कथा भन्ने छँदैछ । विशेष गरी फुर्सदको समय अन्नबाली भित्र्याउने बेलामा, मकै सोहोर्ने बेलामा कृषि सम्बन्धी गाउँखाने कथा भन्ने गरिन्छ । जस्तैः

बाहिर खोस्रो भित्र लोहोरो । के हो ? - धोगा

धर्तिमुनि सुनको फालो । के हो ? - बेसार

रुख चिप्लो फल मिठो । के हो ? - केरा

बाहिर सुन भित्र चाँदी । के हो ? - केरा

रुकुमको उत्तरी भेगमा पर्ने हिमाली तथा लेकाली भागमा पशुपालनको राम्रो अवस्था छ । पशुलाई चाहिने घाँस प्रशस्त मात्रामा पाइन्छ । गर्मी र वर्षातको समयमा रुकुमका अन्य भागबाट त्यहाँ पशुहरू चराउन लगिन्छ । भेडा, बाख्रा, च्याङ्ग्रा, घोडा आदि आनन्दसँग चरिरहेका हुन्छन् । उता ग्वालाहरू रमाइलो मानेर सास्टर वा

नेम्नामा रमाइरहेका हुन्छन् । कहिलेकाहीँ पशुहरूलाई जंगली जनावर, बाघ, ब्वाँसो, भालुको पनि डर हुन्छ । यस्ता जनावरले पाए भने खान बेर लगाउँदैन । यस सम्बन्धमा पनि गाउँखाने कथा भनेको पाइन्छ ।

- दिनभरी खोजी पाइँदैन
  मौका परे अहिले भेटिन्छ । के हो ? - वनको बाघ
- जन्मनता जन्मन्छु जवानी भए आमा, मारेर खान्छु । के हो ? - मलछेप्रो
- हिड्न हिँड्छु तुरुन्तै भेटाउन दिन्न भेटाए म बाँच्दैन, के हो ? - मृग

रुकुमको पहाडी तथा बेशी र टार भागमा फलफुलको खेती राम्रो फष्टाएको पाइन्छ । व्यवसायिक रूपमा फलफूल खेती गर्न चलन अचेल बढेको पाइन्छ ।वन जंगलमा पाइने फलफुल रअन्नबाली रोप्ने कान्नाको तल माथि र घरको करेसाबारी बनाएर पनि फलफूल खेती गरिन्छ । यसैसँग सम्बन्धित गाउँखाने कथा भन्ने गरेको पाइन्छ । वनको हरियाली फाँटमा काफल, मेल, एसेलु, ओखर, चिउरी, चोत्त्ररो, घुएलो आदि जस्ता फलफूल लटरम्म फलेका देखिन्छन् । किसान घाँस लिन वन जाँदा होस् वा सोत्तर लिन जाँदा त्यस्ता फलफुल टिपेर खान्छन् र अलि बढी टिक्न सकेमा स्थानीय बजारमा लगेर बेच्ने पनि गर्दछन् । जंगली फलफुलको बारेमा यसरी गाउँखाने कथा भनेको पाइन्छ ।

- कालो ताउली कालै भात कप्ल्याक कुप्लुक एकै गास । के हो ? - मेल
- डोब आउने किला रहने । के हो ?- एसेलु
- कोरोप्चे टाउलीको भात मिठो । के हो ?- ओखर
- आकाशको फल आँखातरी मर - ओखर
- बाबु पहेंलो आमा तिखे, छोरो कालो - चोत्रो

रुकुममा फलफूल वनमा नपाएर आफ्नै वारीमा पनि लगाउँछन् । जसमा सुन्तला,नासपति, मेवा, आँप, लिचि, अम्बा (बेलैटी), केरा

यसका बारेमा पनि गाउँखाने कथा भनेको पाइन्छ ।

- रुख, चिप्लो फल मिठो । के हो ? - केरा
- टाउली पाक्छ, भात पाक्दैन । के हो ? - अम्बा (बेलौटी)
- भुसिल किराको फल मिठो । के हो ? - लिचि
- नौ बहिनीको एउटै फरिया । के हो ? - सुन्तला
- फुल्दा चाँदी, फल्दा सुन । के हो ? - सुन्तला

रुकुम जिल्लामा सागपात तथा तरकारी पनि उत्पादन हुन्छ । समय र हावापानी अनुसार फरक-फरक ठाउँमा फरक-फरक जातका तरकारी तथा सागपात उब्जनी हुन्छ । परम्परागत रूपमा गरिँदै आएको सागपात तथा तरकारी उत्पादनमा हाल व्यवसायिक रूपमा खेती गर्ने गरेको देखिन्छ । यस्ता सागपात तथा तरकारीहरूमा, आलु, बन्दा, काउली, सिमी,,बेडी, काक्रा, लसुन, मूल, पिडालु, फर्सी आदि आफूले उत्पादन गरेको तरकारी परिवारका अन्य सदस्यहरूलाई पनि आनन्दसँग खान दिन्छन् र घरमा पाहुना आएको बेला पनि खुवाउने गरिन्छ । साँझको बेला पाहुना तथा परिवारसँग यस सम्बन्धमा पनि रमाइलो गाउँखाने कथा शुरु हुन्छ । जस्तैः

- कुम्लो एक ठाउँमा थुपारेर घुम्न जाने । के हो ? - फर्सी
- लहरे बाबुको घनटाउके छोरा । के हो ? - फर्सी
- बाहिर स्याउला, भित्र चाँदीको कसौडी । के हो ? - काउली
- धर्तीमुनि बल्ड्याङबुल्डुङ नाङला जत्रा पात । के हो ? - पिडालु
- उताबाट मनसुन आयो त गार्‍रे, म भुण्डिन्छ । के हो ? - मुला र काक्रो

यसरी हेर्दा रुकुममा कृषि कर्मका दृष्टिले गाउँखाने कथाको विश्लेषण गर्दा यहाँको सामाजिक अवस्थाको राम्रो चित्रण गरेको देखिन्छ । यस जिल्लाका जनताको दुःख, सुख, सुस्केराको रूपमा प्रस्तुत भएको पाइन्छ ।

४.२.२ प्रकृतिचित्रणका दृष्टिबाट विश्लेषण

प्रकृति चित्रणका दृष्टिबाट रुकुम जिल्ला प्रख्यात नै छ । बाउन्न पोखरी त्रिपन्न टाकुरीबाट नेपालमै परिचित जिल्ला हो । प्राचीन धार्मिक ऐतिहासिक,सांस्कृतिक रूपबाट यो जिल्ला परिचित छ ।यहाँका नदीनाला ताल पोखरी हाम्रा पुर्खाका प्यारा सम्पत्ति थिए भने भावी सन्ततीका लागि पनि उत्तिकै प्यारा सम्पत्रि रहने छन् । लोक जीवनकै सेरोफेरोमा आउने आकास धर्ती, बादल, हिमाल, पहाड, खोला, नाला, वन, घाम जुन जस्ता प्राकृतिक चिज र लोक जीवनमा एक अर्काका अभिन्न अंगका रूपमा रहेको पाइन्छ । रुकुमेली लोकजीवनले भोगेका, देखेका, अनुभव गरेका, सेरोफेरोमा पाइएका भू–बनावट हावापानी, सूर्य चन्द्रमा, आकाश, खोलानाला जस्ता साना ठूला सबै वस्तुलाई प्रचलित गाउँखाने कथाले प्रतिनिधित्व गरेको छ । जस्तैः

- एउटी आमाको दुई छोरा त्रिचालिस नातिनतिना । के हो ? - रुकुमका निर्वाचन क्षेत्र र गा.वि.स.
- ठूलो चौरमा धेरै बत्ती बालेको । के हो ? - तारा
- ठूलो चौरमा रोटी बसालेको । के हो ? - सूर्य
- निलो पोखरीमा चाँदीको थाल । के हो ? - चन्द्रमा
- नाङलाभरि सुपारी गन्न नजान्ने व्यापारी । के हो ?- जुन र तारा
- देख्नेलाई नजिकै छ होइन,

  त्यति टाढा भेट्न खोज्दा सकिँदैन हुन्छ टाढा टाढा । के हो ?- आकास

रुकुम जिल्लाका जनताहरू हिमाली, लेकाली, पहाडी र बेशी र टारमा बसोबास गर्दछन् । जिल्लामा प्रचलित गाउँखाने कथाले साना, ठूला, सबै प्रकृति जगतका

कुराहरूलाई अति रोचक र महत्वका साथ चित्रण गरेको छ । यहाँ हिउँ, पानी, असिना आउने र वर्षादको समयमा कुहिरो लाग्ने बेलाका प्राकृतिक दृष्यहरूलाई पनि आफ्ना गाउँखाने कथामा व्यक्त भएको पाइन्छ । जस्तैः

- सँर्गको फल भूईमा झर्छ झदौ झर्दै बिलाई मर्च । के हो ? - असिना
- हेर्दाखेरी पानी जस्तै फुस–फुस गर्ने,
  पहाडाका चुली तिर पत्रैपत्र गर्ने । के हो ?- हिउ
- जति टल्यो उति चुने, टाल्दै नटाले चुनै न चुने । के हो ? - कुहिरो
- सर्गकी रानी पातमा बस्थे सूर्यलाई देख्दा सुटुक्क लुक्चे । के हो ? - शीत
- हानेर हान्न नसकिने तानेर तान्न नसकिने । के हो ? - पानी

रुकुम जिल्लामा प्राकृतिक रूपमा यस्ता चीज छन्, जुन नेपालमै प्रख्यात छन् । त्यस्ता चीजबाट नै गाउँखाने कथा लोक जीवनमा रुकुमेली समाजमा प्रचलनमा रहेका छन् । बाउन्न पोखरी त्रिपन्न टाकुरीबाट रुकुम नेपालमै प्रख्यात छ । रुकुम जिल्लाको रुकुमकोट गा.वि.स. वडा नं. १ मा रहेका नेपालको नक्सा आकारको कमल दह छ, उक्त दहको महत्व धार्मिक तथा बैज्ञानिक तरिकाबाट निकै नै छ । त्यहाँ कमल पाइन्छ ।कमलको पात डाठ, जरा तथा फल (पोटा) निकै नै महत्व रहेका छन् । कमलको ढाढ तरकारी तथा अचार खान निकै प्रख्यात छ । फागुन चैत्रमा कमलको ढाठ निकालिन्छ, साउन महिनामा कमलको फूल फुलेको हुन्छ र भाद्र महिनामा फल (पोटा) लाग्छ र उक्त फल झरेर नयाँ कमलको बिरुवा तयार भइरहेको हुन्छ ।यो कमल एक प्रकारको वर्ष भरि हुने जीवन चक्र नै हो । रुकुमेली समाजमा कमलको गाउँखाने कथा भन्दै कहमल टिपिरहे पनि पाइन्छ । जस्तैः

- चाल्ना जस्तै छिर, कोदाला जस्तै वीर

पक्कै पनि कमलको भित्री भागमा धेरै वटा लामो आकारका प्वाल हुन्छन् जुन कमललाई बीच भागबाट भाँचेपछि सजिलै देख्न सकिन्छ ।कमल लामो आकारको

बलियो हुन्छ जुन खेत खन्न कोदालोवीर आकारकै हुन्छ । यहाँ कमललाई चाल्ना र कोदालाको विरसँग दाँजिएको छ ।

रुकुम जिल्लामा वयान गर्न योग्य अनेक प्राकृतिक जीवनसँग सम्बन्धित गाउँखाने कथा छन् । जुन गाउँखाने कथा प्राचीन लोक परम्पराबाट एक पुस्ता हुँदै अर्को पुस्तामा हस्तान्तरण हुँदै जीवित रहेको पाइन्छ । हाम्रै समाजका ज्येष्ठ नागरिकहरूलाई "तपाईले यो गाउँखाने कथा (नेम्ना सास्तर) कहिले थाहा पाउनु भयो भनी सोध्दा, मेरा बाबाले भनेको उहाँलाई बाजेले भनेको भनेर स्पष्ट पारेको पाइन्छ ।

४.२.३ नारी जीवनको चित्रणका दृष्टिले विश्लेषण

रुकुम जिल्ला लोकसाहित्यका अनेक विधा प्रचलनमा रहेका स्प्ष्ट देख्न सकिन्छ । यहाँ लोकसाहित्यका सैद्धान्तिक पक्षको ज्ञान कम छ तर व्यवहारिक पक्षमा लोक साहित्यको ज्ञान बढी नै छ । लोकसाहित्यका धेरे जसो अनुरागीहरू यहाँका नारीहरू नै अग्रस्थानमा रहेको पाइन्छ । महिलाहरू प्राय गरी घरको काम, वनजंगल मेलापात, खेतीपातीको काममा फुर्सद भएको बेलामा वा काम गरिरहेको बेलामा, काम पनि सँगै र सास्तर/नेम्ना (गाउँखाने कथा) पनि सँग भन्दै हास खेल गर्दै काम सकेको पत्तो नै हुँदैन । के कामको पीर र चिन्ता समय गएको पत्तो नै हुँदैन ।महिलाको समूहको जमघट त धोगा (मकै) सोर्ने बेलामा बढी हुन्छ । यहाँ साँझबाट धोगा सोर्ने शुरु हुन्छ । रातभरी सोरिन्छ ।नेम्ना भन्ने काम पनि रात भरी नै हुन्छ । महिलाहरू रमाउँदै अझ नयाँ नयाँ नेम्नाको रचना गर्दै पो जान्छन् तर महिलाहरू महिलाहरूले धोगा सोर्नेबेला भनिने गाउँखाने कथाका केही उदाहरण :

- एउटा सापको दुईटा पुच्छर । के हो ? - वऱ्यो (नाम्लो)
- ठूलो भिरमा साना पोखरी के हो ? - आँखा
- ठूलो चउरमा धेरै बत्ती बलेको । के हो ? - तारा
- पोलेको छेपारो रुख चर्ने । के हो ? - आँसी (हसियाँ)

- धार्नी न बिसौनी दुइ हातले उचाल्ने । के हो ?– टोपी
- रुख चिप्लो फल मिठो के हो ?- केरा
- सानो सानो रुख चढ्नमा दुःख । के हो ? - सिस्नो
- यताउति खोल्सो बीचमा डारो,

  जसलाई भन्न सकिन्छ सुगन्धको भारो । के हो ? - नाख
- धर्ति मुनि सुनको फालो । के हो ? - बेसार
- आकाशको फल आँखातरी मर - ओखर
- आमा भन्दा छोरी बोक्सी । के हो ? - पिर्रे
- एक खुट्टे धामी लगलग कामी । के हो ? - जुगा

रुकुम जिल्लाको पूर्वी भाग जहाँ भेडा पालन व्यवसाय बढी मात्रामा हुन्छ । जाडो समयमा भेडाहरू एक वनबाट अर्को वन हुँदै धेरै ठाउँमा चरणको खोजी गर्दै भेडा चराउँदै रुकुम, रोल्पा, सल्यान हुँदै दाङसम्म पनि पुगेको देखिन्छ । अनि जब गर्मी शुरु हुन्छ त्यसपछि दाङ सल्यान रोल्पा हुँदै फेरि आफ्नै घर रुकुमको पूर्वी भागमा पुग्ने गरेको देखिन्छ । यो क्रम वर्षौंदेखि चल्दै आएको पाइन्छ । यस्तो भेडापालनमा पुरुषसँगै महिला पनि सँगै गएको देखिन्छ । अहिलेको आधुनिक युगमा पनि प्राकृतिक अवस्था देख्दा कति रमाइलो देखिन्छ । भेडा पालन गर्नेहरूलाई कुन ठाउँको जंगलमा के पाइन्छ वा कस्तो घाँस कहाँ पाइन्छ सबै थाहा हुन्छ । घरमा महिलाहरूले जाँड बनाएर छोडेका हुन्छन् र छ महिनाको जाड खान्छन् । कुनै घरको छोरो वा लोग्ने विदेश गयो भने पनि महिलाहरूले जाड बनाउँछन् र त्यसबाट रक्सी बनाएर राख्छन् । त्यो खान हुँदैन जुनदिन विदेशबाट आउँछ र त्यहीदिन मात्र खाने हुने त्यस्तो चलनपनि पाइन्छ । महिलाहरूले रक्सी बनाउँदै वा जार बनाउँदै नेम्ना भन्ने गरेको पनि पाइन्छ । जस्तैः

- सर्गमा पानी गर्भमा नली । के हो ? - रक्सी पारेको
- एक बोटल तँ मात्र अरु म माग्छु । के हो ? - रक्सी
- खान्न खान्न भन्दै खाने चीज । के हो ? - रक्सी

रुकुम जिल्लाको ग्रामीण इलकामा पाहुना आउँदा चिया खुवाएर स्वागत गर्ने चलन छैन बरु जाँड र रक्सी दिएर स्वागत गर्ने चलन छ । पाहुनालाई कक्कर सुम्पामा भरेर दिएर पनि स्वागत गरिन्छ । घरमा बढी मात्रामा महिला बस्ने हुँदा पाहुनाको सत्कार उनीहरू नै बढी हुन्छन् । ग्रामीण इलाकामा बस्ने रुकुमेली नारीहरूअल्लो,पुवा, भाङगोको धागो काट्ने र त्यसबाट बनेका अनेक किसिमका सामान बनाउने त्यसको व्यापार गर्ने गर्दछन् । भेडाको ऊनबाट आकर्षक कम्मल बुन्ने काम गर्दछन् ।

४.२.४ सांस्कृतिक-सामाजिक र बौद्धिक प्रतिविम्बका दृष्टिले विश्लेषण

रुकुमेली लोक जीवनमा विभिन्न धर्म संस्कृति रीतिपरम्परा मान्दै आएको पाइन्छ । सुख, दुःख, हर्ष, विस्मातको क्षणमा लोक जीवनले लोक संस्कारहरू मनाउँदै आएको पाइन्छ । वार्षिक रूपमै एक पछि अर्को गर्दै आउने चाडपर्व र सांस्कृतिक मेलापर्वहरू आइ नै रहेका हुन्छन् । दशैंमा टीका र जमरा लगाउने, आशीर्वाद लिने आदि क्रियाकलाप हुन्छ । यसलाई पनि गाउँखाने कथाले समेटेको पाइन्छ । जस्तैः

घरभित्रै छऱ्यो, घरभित्र औरियो ।। के हो ? - जमरा
ठूलो चउरमा तारा रोप्यो । के हो ? - टीका लामा

हिन्दु धर्मावलम्बीको अर्को चाड तिहार हो । रुकुमेली लोक शैलमिा यो चाड पनि भव्य रूपमा मनाइन्छन् । काग पूजा, कुकुर पूजा, गाई (लक्ष्मी) पूजा, गोरु (गोवर्द्धन) पूजा र भाई टीका हुन्छ । मादलुको घिन्ताङ सँगै देउसी भैलो खेलिन्छ । दिदी बैनीको हातबाट टिका, माला, टोपी लगाउने चलन छ । यसै सम्बन्धमा पनि गाउँखाने कथा भन्ने गरेको पाइन्छ । जस्तैः

मन्दिर, फोटो, घाँटी, लासमा सजाउने
एक एक गरी बनाउने । के हो ? - माला
आङ भरी नसा गालाभरि मोसा । के हो ? - मादल
एउटा नानीको आङभरी प्वाल छ
सासले फुक्दा मीठो भाका गाउँछ । के हो ? - मुरली

रुकुमेली लोकसमाज अझै पनि रुढीवादी अन्धविश्वासमा अडेको छ । धामी झाँक्रिमा अझै विश्वास मान्ने गरेको पाइन्छ । बिरामी भए पछि अस्पताल जानुको साटो गाउँको धामी/झाँक्री कहाँ गएर उसैबाट उपचार गराउने चलन छ । उनीहरू कामेको दृष्य पनि गाउँ खाने कथामा भनेको पाइन्छ । जस्तैः

१) एकखुट्टे धामी लगभग कामी । के हो ? - जुँगा

बल्द मर्‍यो कैले उफ्रेर ठोक्ने ऐले । के हो ? - ढ्याङ्ग्रो

रुकुमेली लोकजीवनका आफ्नै संस्कृति छन् । मान्छेको जीवनमा देखा पर्ने जन्म, विवाह, मृत्य आदिमा दमाहा लगायत अन्य बाजा बजाउने चलन छन् । विवाहमा दुलहा, दुलहीहरूलाई विभिन्न प्रकारका गहना दिने चलन छ । यिनीहरूको बारेमा पनि गाउँखाने कथाले समेटेको छ ।

- गनगने बद्दीको आङभरी नसा । के हो ? - दमा
- सानो चरी गीत गाउँदै झरी । के हो ? - सनै
- अखटे भिरमा रातो रगतको थोपा वकाल्या
- रातो छ धुलो काम गर्छ ठूलो । के हो ? - सिन्दुर

रुकुम जिल्लाको पूर्वी भागमा सुन्दर मगर बस्ती छ । मगरको संस्कार अनुसार जुनसुकै देवताको पूजा गर्दा जार रक्सी हुनु पर्ने, नत्र देवताको पूजा गर्न नहुने संस्कार छ । जन्म, विवाह, मृत्यु हरेक संस्कारमा रक्सी नभई हुँदैन । त्यसैको प्रभावले गर्दा रुकुमको मध्य भागमा बसेका क्षेत्रहरूमा पनि मगरको संस्कार प्रचलनमा आएको देखिन्छ । साँझको समयमा पाहुना आउँदा स्वागतको रूपमा जाँड रक्सी नै दिने चलन छ । क्षेत्रीका देउतालाई भने रक्सी जारले पूजा गरेको पाइँदैन । मगर संस्कृतिको प्रभाव क्षेत्रहरूलाई पारेको छ र बाहुनहरूलाई छुन त सकेको छैन तर पनि नगन्य मात्रामा मगरको संस्कार बाहुनले पनि प्रयोग गरेको देखिन्छ । जार रक्सीकै सम्बन्धमा पनि केही गाउँखाने कथा प्रचलनमा छन् । जस्तैः

- सर्गमा पानी गर्भमा नली । के हो ? - रक्सी पाया
- जन्मदा अन्न हुने मर्ने बेला पानी हुने । के हो ? - रक्सी
- खान्न खान्न भन्दै खाने चीज के हो । के हो ? - रक्सी
- जति खायो उति खान मन लाग्ने चीज । के हो ? – रक्सी
- जति टाऱ्यो उति छोटो हुने क्या हो । के हो ? - रक्सी

रुकुम जिल्लामा गाउँखाने कथा सम्बन्धी स्कुलमा प्रतियोगिता बनाइन्छ ।भविष्यका कर्णधार बालबालिकाको ज्ञान बढाउन उनीहरूले प्रयोग गर्ने शैक्षिक सामग्री जस्तै कलम किताब लेखाइ पढाइ सम्बन्धी गाउँखाने कथाका शब्दज्ञान दिइन्छ । जस्तैः

- जति दिए उति बढ्ने, नदिए घट्ने । के हो ? - विद्या
- तीन अक्षरको मेरो नाम विद्वान् बन्न लाग्ने काम । के हो ? - कलम
- सेतो वनमा काला भैंसी । के हो ? - अक्षर
- हाल्ले छर्ने मुखले टिप्ने । के हो ? - लेख्ने र पढ्ने

रुकुमेली लोकसमाजमा कुलतमा लाग्नु हुँदैन, स्वस्थ्य जीवन जीउन सागपात र फलफुल खाने सन्देश पनि दिएको पाइन्छ ।

- रुख चिप्लो फल मिठो । के हो ? - केरा
- लिगलिगे डालीको फल मिठो । के हो ? - भाङगो
- भुसिलकिराको फल मिठो । के हो ? - लिची

रुकुमेली लोकजीवनमा रहनसहन, भेषभूषा, खानपान सम्बन्धी गाउँखाने कथाहरू पनि आएका छन् । यसरी नै गाउँमा हुने न्वारन, पास्नी, बिहे, कूल पूजा आदि । चाडपर्वमा टपरी लगाउने, चामल कुट्ने, पिठो पिस्ने अन्य सामूहिक काम गर्ने सन्दर्भमा यहाँका महिलाहरू लत्ताकपडा, गरगहना,जुत्ता चप्पल भाँडाकुडा र अन्य यस्तै

सरसामानलाई प्रतीकारत्मक रूप अर्थ लाग्ने गरी गाउँखाने कथा भन्ने गरेको पाइन्छ । जस्तैः

- पुच्छर टेक्दा काइँ गर्ने । के हो ? - ढिकी कुटेको
- कालो खाने सेतो फाल्ने । के हो ? - कोदो पिसेको
- आधा पसे दुख्ने पूरै पसे नदुख्ने । के हो ? - चुरा लाएको
- आमाले वाक्ने छोरीले खाने । के हो ? - गाग्राबाट पानी सारेको
- सेतो गाई पानी खानजाने,
  रातो गाई पानी खाएर आउने । के हो ? - चिल्ले रोटी पकाएको
- अखटे पहरमा चेउ आँटेको । के हो ? - कान

यसरी गाउँ खाने कथाले सामाजिक जीवन, सांस्कृतिक, बौद्धिक, नैतिक, शैक्षिक आदि विविध पक्षलाई झल्काएको छ ।

४.२.५ भाषिक दृष्टिले विश्लेषण

भाषा विचार विनिमयको माध्यम हो । भाषाकै माध्यमबाट आफना विचार अरु समक्ष पुऱ्याउन र अरुका विचार थाहा पाउन भरपर्दो माध्यम भाषा हो ।गाउँखाने कथाको प्रश्न र उत्तर पनि भाषाबाट आदान प्रदान गरेको पाइन्छ । यस 'रुकुमेली गाउँखाने कथाको अध्ययन' शीर्षकमा रुकुम जिल्लामा बढी मात्रामा नेपाली भाषा अन्तर्गत क्षेत्रीय भाषिकाको पूर्वेली भाषिका अन्तगत पर्ने खसानी उप भाषिकाका वक्राहरू रहेका छन् । रुकुम जिल्लामा खरानी उपभाषिकाका धेरे भेद रहेका पाउन सकिन्छ । खसानी भाषिका बोल्नेहरूमा पनि एउटै शब्द उच्चारण गर्दा पनि गाउँ र गा.वि.स. अनुसार फरक फरक उच्चारण गरेको पाइन्छ । रुकुमको पूर्वी भागमा चिनियाँ-तिब्बती भाषा परिवार अन्तर्गत पर्ने मगर खाम भाषा बोल्ने वक्ताहरू छन् । यी खाम बोल्नेहरू खसानी उप भाषिक बोल्न परे पनि फरक उच्चारणमा बोलेका पाइन्छ । मगर खाम भाषा बोल्ने खसानी उप भाषिका बोल्ने वक्ताको बीचमा बसेका वक्ताहरूमा खसानी उप भाषिकाको उच्चारणमा फरकै तरिकाबाट बोल्ने गरेको पाइन्छ

। रुकुम जिल्लाको पश्चिमी भागमा नेपाली भाषाको केन्द्रीय भाषिकाको जुम्ली र डोल्याली उपभाषिकाको प्रभाव देखिन्छ । रुकुम जिल्लामा खसानी उपभाषिकालाई कति समूहमा बाँड्न सकिन्छ भन्नेबारेमा कुनै जानकारी त पाउन कठिन छ । । रुकुम जिल्लामा प्रचलित गाउँखाने कथाको भाषिक दृष्टि बारे विश्लेषण गर्दा खसानी भाषाकै आधारमा गरिएको छ ।

यसरी खसानी उपभाषिका र स्तरीय नेपालीमा फरक छ । यहाँ प्रयोग गर्ने गाउँखाने कथालाई नेम्ना र सास्तर दुवै नामबाट चिनिन्छ । 'बुढा मरे भाषा सरे' भने जस्तैः भाषा सरिरहेको हुन्छ ।

स्तरीय नेपाली भाषा र खसानी उपभाषिका बीच कहाँनेर फरक छ त यस सम्बन्धमा हेरौं ।

१. स्तरीय नेपालीमा हुने क्रियाको 'छ' जिल्लाको खसानी उपभाषिकामा 'च' भएको पाइन्छ । जस्तै :

- कपाल काटि सुकाइन्च, चुल्ठो वाटिन्च । के हो ? - बाब्बे
- कसौडी पाक्च, भात काचै हुन्च । के हो ? - बेलौटी

२. स्तरीय नेपाली भाषामा क्रिया होइन यस जिल्लाको खसानी उपभाषिकामा

- हैन भनेर प्रयोग भएको पाइन्छ ।
- चरा हैन उर्च बत्ती हैन बाल्च । के हो ? - जुनकिरी
- उर्च चरा हैन, पुच्छर छ जनावर हैन । के हो ? - चङ्गा

३. स्तरीय नेपाली भाषामा अनुनासिक व्यञ्जन खाउँ, गाउँ, जाउँ खसानी उपभाषिकामा नासिकी भवन भएको पाइन्छ ।

- हिर काली माइत जाम । के हो ? - चौठी

४. स्तरीय नेपाली भाषामा प्रचलित अव्ययहरू

यतातिर, उतातिर, तलतिर, माथितिर क्रमशः खसानी उपभाषिकामा यतापाइ तलपाइ, माथिपाइ भएर प्रयोग भएको पाइन्छ । जस्तैः

) बनपाइ जाँदा घरपाइ, मुख,
घरपाइ जाँदा वनपाइ मुख । के हो ? - बन्चरो/बन्दुक

५. रुकुमेली खसानी उपभाषिका ‘ड’ ‘ढ’ ‘न’ को ठाउँमा ‘र’ को प्रयोग भएको पाइन्छ । जस्तैः घोरा जस्तै छ घोरा हैन भारी बोक्च झर्रे हैन । के हो ? –गधा

६. खसानी उपभाषिकामा अन्य भाषिकालाई बोधगम्य गर्न गाह्रो हुने के हो शब्द छन् । जस्तैः हँसिया-आँसी, मुला-चोटा, फर्सी- कढ्छु, आदि ।

) घुङरे घुङरे गाई सवन खाई । के हो ? - आँसी

) गोलो घरको झ्याल न ढोका । के हो ? - कद्दु

) सानी नानीले घाँसको मुठा बोकेको । के हो ? - चोता

४.२.६ वाक्य संरचनाका दृष्टिले विश्लेषण

रुकुमेली समाजमा चलनचल्तीमा रहेका गाउँखाने कथालाई वाक्य संरचनाका दृष्टिबाट विश्लेषण गर्दा बढी बैज्ञानिक र व्यवहारिक हुन्छ । ग्रामीण लोकजीवनमा बसोबास गर्ने मान्छेहरू आफ्ना भावना अरु समक्ष पुऱ्याउन विचार विनिमयको माध्यम भाषा नै हो । अशिक्षित मानिसले प्रयोग गर्ने भाषा र शिक्षित मानिसहरूले प्रयोग गर्ने भाषामा फरक देखिन्छ । वाक्य कसरी निर्माण हुन्छ भन्ने बारेमा अशिक्षित ग्रामीण मानिसहरूलाई केही पनि थाहा हुँदैन । भाषा आदान प्रदान गरिरहँदा उसले बालक कालदेखि दैनिक व्यवहारमा प्रयोग गरेर नै वाक्य संरचनाका स्तरमा बोलिरहेको देखिन्छ । वाक्यको बनावट वा संरचना तीन प्रकारका हुन्छन् । ती हुन सरल वाक्य, संयुक्त वाक्य र मिश्र वाक्य । यी वाक्यहरको आधारमा रुकुममा चलन चल्तीमा देखापरेका गाउँखाने कथाको विश्लेषण गरिन्छ ।

क)   सरल वाक्यात्मक गाउँखाने कथा

रुकुम जिल्लामा बसोबास गर्ने अधिकांश जनताहरू ग्रामीण भू–भागमा बसोबास गरेको पाइन्छ । गाउँमा बस्ने सबै जनताहरू पढलेख गरेका छैनन् । पढेका भए पनि ग्रामीण इलाकामा बस्न मन पराउँदैन । ग्रामीण भागमा बसेका मानिसहरूले सरल वाक्यमा गाउँखाने कथा भन्ने गरेको पाइन्छ । सरल वाक्य धेरै साधारण वाक्य हो । सरल वाक्यलाई आधारभूत वाक्यका रूपमा लिन सकिन्छ । यसको संरचनामा उद्देश्य र विधेय हुन आवश्यक हुन्छ । यस्ता वाक्यहरूमा देखा परेको उद्देश्य र विधेय कतै पूरै देखापर्छ त कतै आंशिक रूपमा देखा पर्छ । आंशिक रूपमा देखा नपरे पनि लुकेको हुन्छ । रुकुम जिल्लामा यस्ता सरल वाक्यमा गाउँखाने कथाहरू धेरै छन् । एक वाक्यमा टुङ्गिएको हुन्छ । सरल वाक्यमा रहेका गाउँखाने कथाहरूमा केही उदाहरण हेरौं ।

- खै-खै दाइ म अगि जान्चु । के हो ? - लउरो
- काली बढ्दी चाउरी परि । के हो ? - मर्चा
- आमाका पेटमा छोरी चलिरहन्चे । के हो ? - चापी
- अग्लो भिरमा भेडा थुप्रिएको । के हो ? – दही अक्षताको टिको
- आमाभन्दा छोरी कुप्रि । के हो ? - तिउरो
- एउटा चौरमा एउटै रोटी राखेको । के हो ? - सूर्य
- एक भाइका सय आँखा भएका । के हो ? - डोको

यी गाउँखाने कथा सरल वाक्यमा छन् । एउटा मात्र उपवाक्य छ । उद्देश्य र विधेय हुँदैनन् र अर्थ बोध भने भइराखेको हुन्छ ।

- दुइ भाइका टेस्रो करङ, के हो ? - भऱ्याङ
- चिचि माथि पापा, के हो ? - नङ
- एक सिङ्गे गोरु होक्का, होक्का, के हो ? - चाखी
- तीन भाइको एउटै पगरी, के हो ? - अधान
- सानी नानीका दाँतैदाँत, के हो ? - आरा

- एक भाइका चार खुट्टा, के हो ? - खाट
- एक चिम्टीका दुइ रौं, के हो ? - सियो र धागो
- एक सिङ्गे गोरुको मुखमा किलो , के हो ? - चाखीको वियो

रुकुमेली लोकजीवनमा प्रचलनमा रहेका गाउँखानेकथाहरूमा तीनवटा उपवाक्य भएका गाउँखाने कथाहरू पनि छन् । यस्ता वाक्यमा रहेका गाउँखाने कथाहरू परस्पर स्वतन्त्र हुन्छ ।

- छोडाऊँ बोक्रा र वियाँ छैन, चपाए दाँत कटक्कै काट्छ, खोज्ना साथ पनि पाइँदैन, के हो ? - असिना
- जान सक्च, आउन सक्दैन, के हो ? - खोला
- गजुर छ, मन्दिर छैन, पखेटा छ चरा छैन - छाता
- जमीनमा जान्छ, ब्रटामा पनि जान्छ, पानीमा जान सक्दैन, के हो ? - आगो
- होक्काँ गोरु, भित्ता फोरु, जमीनमुनिको कथुरे गोरु, के हो ? - मुसा

माथिका सरल वाक्यका उदाहरणमा उद्देश्य र विधेय नदेखिए पनि अर्थ भने स्पष्ट देखिन्छ ।

ख) संयुक्त वाक्यात्मक गाउँखाने कथा

रुकुम जिल्लामा चलन चल्तीमा रहेका गाउँखाने कथाहरूमा संयुक्त वाक्यात्मक गाउँखाने कथाहरू पनि रहेका छन् । सरल वाक्यात्मक गाउँखाने कथा भन्दा संयुक्त वाक्यात्मक गाउँखाने कथा अलि जटिल प्रकारको हुन्छ । ग्रामीण इलकामा बस्ने मानिसहरूले यो यस्तो प्रकारको वाक्यमा रहेको गाउँखाने कथा हो भनेर त चिन्न सक्दैनन, उनीहरूले त काम गरेर थाकेको समयमा आरम गर्दै मनोरञ्जन लिए पुग्छ यसको संरचनामा परस्पर स्वतन्त्र उपवाक्य रहेका हुन्छन् । यस्तो उपवाक्याहरूलाई कि, किन, भने, किनकि र तर, तापनि जस्ता निरपेक्ष संयोजकले जोडेको हुन्छ । यस्ता संयोजक नआएमा

दुई वाक्यलाई यस्ता सरल वाक्यका केही उदाहरण अल्पविरामले जोड्ने काम गर्दछ । रुकुम जिल्लामा प्रचलित संयुक्त वाक्यात्मक गाउँखाने कथाका केही उदाहरण हेरौं

- कालो कोटमा बस्चु, रातो पानी खान्चु । के हो ? - खुकुरी
- फल झऱ्यो भुई भरी रुख छैन आकाशभरि । के हो ? - असिना
- जति टाऱ्यो उति, छोटो हुने । के हो ? - चुरोट
- सर्गमा पानी गर्भमा नली । के हो ? - रक्सी पारेको
- आँखा छ देख्दैन, कान छ सुन्दैन मान्छे हो बोल्दैन । के हो ? - फोटो
- आफूतिर बटारी हान्यो झटारो,
  धूलोमैलो जति सबै निथाऱ्यो । के हो ? - नाङलो निफनेको
- छिपछिपे पानीमा माछा खेलेको,
  छिपछिपे पानी मै मुढो लडेको । के हो ?- जिब्रो

ग) मिश्र वाक्यात्मक गाउँखाने कथा

रुकुमेली लोकजीवनमा चलन चल्तीमा रहेका वाक्यात्मक संरचना मध्ये मिश्र वाक्यात्मक संरचना मध्ये मिश्र वाक्यात्मक गाउँखाने कथा पनि हो । जति सरल वाक्यमा गाउँखाने कथा भन्न सजिलो हुन्छ, त्यो भन्दा जटिल संयुक्त वाक्यमा हुन्छ, त्यस्तै जटिल मिश्रवाक्यमा पनि हुन्छ । मिश्र वक्यात्मक ढाँचामा गाउँखाने कथा भन्दा एउटा स्वतन्त्र उपवाक्य हुन्छ भने अरु उपवाक्यहरू त्यसकै आश्रित भएर आएका हुन्छन् । मिश्र वाक्यात्मक गाउँखाने कथालाई जोड्ने सापेक्ष संयोजकहरूमा जहाँ, जे, जुन, भन्ने, भनी, भन्दै, कि, किनभने . . . आदि हुन् । मिश्र वाक्यात्मक गाउँखाने कथाका केही उदाहरण हेरौं ।

- आफू जहाँ गयो, त्यही जान्छ । के हो ? - छाया ।
- जति खान्छ, उति खिइन्छ । के हो ? - अचानो
- पारिदेखि पारिसम्म सुतिरहेको बीर, त्यही बीरको पाखुरा समाई छातीमा खुरुखुर हिँड । के हो ? झोलुङ्गे पुल

पाँचौ परिच्छेद

उपसंहार तथा निष्कर्ष

५.१ उपसंहार

समाजमा प्राचीन कालदेखि निरन्तर रूपमा चल्दै आएको लोकसाहित्य हो । लोकसाहित्यको प्रयोग क्षेत्र विशेष गरी धेरै टाढाको वस्तीमा दुःख सुख गरी जीवन निर्वाह गरी रहेका निरक्षर, अनपढ जनताको हृदयबाट मुखारित कोमल भावना हो । जनताको मुखारित भावना जुनसुकै भाषा, रीति-रिवाज, धर्म आदिमा फरक फरक हुन सक्छ । जे जस्तो भए पनि लोकसाहित्यमा शास्त्रीयता र जटिलता हुँदैन । सरल, सहज र सुमधुर अभिव्यक्ति मिसिएको हुन्छ । प्राकृतिक स्वच्छ ठाउँमा लोकसाहित्य गुञ्जिरहेको हुन्छ । ग्रामीण वस्ती, लेक, बेसी, खोला नाला, डाँडा, पाखा, खेतवारी आदिमा आफ्नो जीवन गुजारा गरिरहेका दुःखी जनताहरूका हृदयमा लोकसाहित्यहरू मुखारित नै रहेका हुन्छन्, जुन पुरानो पुस्ताबाट नयाँ पुस्तामा हस्तान्तरित भइरहेका हुन्छन् । लोकसाहित्य पुस्ता-पुस्ताबाट हस्तान्तरित हुँदै ठाउँ-ठाउँ, बस्ती-बस्ती, देश-देश सम्म पुग्दै विश्वमा नै फैलिने मौका पाएको हुन्छ । लोकसाहित्यले आदिमता आड लिएर वर्तमानलाई छर्लङ्ग पारेको हुन्छ । त्यसैले भन्ने गरिन्छ लोकसाहित्य समाजको दर्पण हो । मानव सभ्यताको विकाससँगै एक कान, दुईकान, मैदान हुँदै हालसम्म लोकसाहित्यका रचनाकारहरू अज्ञात अवस्थामा नै छ । लोकसाहित्य कुनै व्यक्तिले लोकजीवनबाट ज्ञान आर्जन गरेर लोकसमुदायलाई हस्तान्तरण गर्दछ । त्यसको संचालन, केही शब्द छोड्ने र कतै शब्द जोड्दै पुस्तौसम्म र ठाउँ-ठाउँसम्म फैलिने कार्य भइरहन्छ । लोकसाहित्यको मुख्य काम मनोरञ्जन, शिक्षा-प्रदान गर्ने जस्ता गरेको पाइन्छ । लोकसाहित्य सबै स्तरका मानिसहरूको प्यारो भएको छ । अचेल लोकसाहित्य गाउँमा मात्र सीमित भएको छैन । शहर बजार सबैको प्यारो भएको छ । पहिलो अशिक्षित ग्रामीण इलाकामा बढी मात्र मात्रामा चलनचल्तीमा रहेको लोक साहित्य अचेत शिक्षित समुदाय पुगेर रेडियो, एफ.एम. र टि.भी. बाट समेत प्रसारण भएको देखिन्छ । पत्रिका र ठूलो पुस्तकको रूपमा प्रकाशन भएको देखिन्छ । लोकसाहित्य प्राचीन साहित्य होइन, यो त आधुनिक साहित्यको रूपमा विकास हुन थालेको छ ।

लोकसाहित्यका विभिन्न विधाहरू छन् । ती लोकगीत, लोककथा, लोकनाटकका लोककाव्य, उखान टुक्का र गाउँखाने कथा हुन् । लोकसाहित्यका यी विधाहरू मध्ये कुन विधा सबैभन्दा पहिले प्रचलनमा रहेको हो भनेर हालसम्म कुनै पनि लोकसाहित्यविद्ले छुटाएको पाइँदैन । कुन विधाले लोकसमुदायको मन जित्यो भन्नेमा नै बुझ्नुपर्ने हुन्छ । कुन विधाको कति महत्त्व छ बुझ्न जरुरी छ । लोकसाहित्यका विविध विधाहरूको सहयोगबाट नै वेद,पुराण, महाभारत, रामायण लगायत विभिन्न ग्रन्थहरूको निर्माण भएको कुरालाई कसैले नकार्न मिल्दैन ।

लोकसाहित्यका विभिन्न विधाहरू मध्ये गाउँखाने कथा पनि एउटा महत्वपूर्ण विधा हो । यस विधाको जन्म र विकास मानव सभ्यताको विकाससँगै भएको मान्न सकिन्छ । संस्कृत साहित्यमा प्रहेलीका रूपमा प्रयोग हुँदै आएर गाउँखाने कथाको आदिमताको परिचय दिएको पाइन्छ । मानिसले आफूले भन्न चाहेको कुरा सिधै भन्न नसकेर घुमाउरो पारामा कुनै चीजको उपमा प्रयोग गर्दै भन्दै जाँदा गाउँखाने कथा प्रचलनमा भएको देखिन्छ । गाउँखाने कथाले लोकसमुदायको दुःख, सुख, पीर व्यथा, हर्ष, विस्माट आदिलाई राम्ररी झल्काउँदै मनोरञ्जनका साथै बौद्धिकताको पनि परीक्षण गरिन्छ ।अशिक्षित लोकसमुदायलाई बौद्धिक चातुर्यता प्रदान गर्दै बोधो मस्तिष्कलाई तिखाने काममा गाउँखाने कथा सहयोगी बनेको देखिन्छ । गाउँखाने कथामा सकेसम्म आफ्नै बुद्धिको प्रयोग गरी उत्तर दिने र नसकेमा नाम मात्राको गाउँ दिएर पनि उत्तर पाउन सकिन्छ, त्यसैले यो लोकसमुदायको हाजिरी जवाफ प्रतियोगिता हो । जतिपटक सुने पनि दिक्क नलाग्ने वरु झन आनन्द थपिने यो अत्यन्तै लोकप्रिय विधा हो ।

गाउँखाने कथालाई विभिन्न ठाउँ र भाषा अनुसार फरक-फरक नामबाट चिन्ने गरिन्छ । नेपालका लोकसाहित्यविद्हरूले गरेको नामकरणमा समेत एकरूपता पाइँदैन । कतै अड्को, झ्याँगा, झिट्टा वा गौडे गीत, छाउटा, कुटपद्य वा कुटसिलोक, नेम्ना वा सास्तर... आदि नामले चिन्ने गरिएता पनि यसको बहुचर्चित नाम गाउँखाने कथा नै हो । गाउँखाने कथाको स्पष्ट परिभाषा त कुनै पनि लोकसाहित्यविद्ले दिएको पाइँदैन । लोकसाहित्यविद् सबैले आ-आफ्नै विचारलाई बढी तथ्यपूर्ण र वैज्ञानिक भएको कुराहरू देखिन्छ । वास्तवमा गाउँखाने कथा लोकोक्ति हो । हाम्रा पूर्खाहरूको खारिएका अनुभव, तिखारिएका भावनाहरू र

माझीएका अनुभुतिहरू समेटिएका हुन्छन् । लोकले अनुभव गरेको अनुभूतिहरूलाई मीठो र रसिलो भाषामा मिलाएर प्रतिकात्मक शैलीमा बौद्धिकतालाई प्रयोग गरेको हुन्छ । कृषि कामबाट थाकेर आराम गर्दै मनोरञ्जन प्रदान गर्ने छोटो प्रतिकात्मक भनाइ गाउँखाने कथामा हुन्छ ।

रुकुम नेपाल अधिराज्यको मध्यपश्चिमाञ्चल विकास क्षेत्र र राप्ती अञ्चलको एक पहाडी तथा हिमाली जिल्ला हो । यो जिल्ला प्राचीन काल देखि चर्चित छ । धार्मिक, लोकसाहित्यको हिसाववाट पनि उत्तिकै चर्चित छ । पहिलेदेखि विकास निर्माणमा पछाडि परे पनि शान्ति प्रक्रिया शुरु भएदेखि भने विकास निर्माणमा अरु जिल्ला जस्तै अगाडि नै देखिएको छ । यहाँका ९० प्रतिशत जनता कृषिमा निर्भर छन् । त्रिचालिस गाउँ विकास समिति, एघार इलाका र दुईवटा निर्वाचन क्षेत्रमा विभाजन भएको छ । यस जिल्लाभित्र क्षेत्री, बाहुन, मगर दलित .... को बाक्लो वस्ती छ । यहाँ नेपाली भाषाको पूर्वेली भाषिका अन्तर्गत खसानी उपभाषिका वक्ता र चिनिया-तिब्बती भाषा परिवार अन्तर्गत पर्ने मगर खाम भाषा वक्ताहरू बढी छन् । खसानी उपभाषिका र मगर खाम भाषामा प्रत्येक ठाउँ अनुसार भाषामा फरक परेको पाइन्छ । यिनै जातजाति र भाषाभाषिहरूको साझा फूलबारीको रूपमा रहेको यो जिल्लाको सम्पत्तिको रूपमा यहाँ प्रयोग हुने गाउँखाने कथालाई लिन सकिन्छ । लोकजीवनको अनुहारको विवशता र वास्तविकतालाई खोतलेर व्यक्त हुने यस्ता गाउँखाने कथाले यहाँको आर्थिक, सामाजिक र सांस्कृतिक चित्रलाई राम्ररी प्रतिबिम्ब गरेको छ । यस जिल्लाबाट विभिन्न कारणबाट विदेशी भएका, जागीर, व्यापार र अध्ययनको उद्देश्य लिएर शहर पसेका व्यक्तिहरूको विछोड र कृषि कार्यको थकावटलाई केही समय बिर्सने माध्यम गाउँखाने कथा नै हो । फुर्सदको क्षणमा वनमा गाई बाखा, भेडा चराउँदै शितलमा बसेर गोठालाहरू एक ठाउँमा जम्मा भएर गाउँखाने कथा भनेर समय बिताउँछन् । साँझमा केटाकेटी, युवायुवती, बुढाबुढी जम्मा भएर गाउँखाने कथा भन्ने चलन अझै पनि छ । युवायुवतीहरू त हाजिरी जवाफको रूपमा कविता तथा गीतको लयमा भाका हालेर गाउने गरेको पाइन्छ ।

रुकुम जिल्लामा प्रचलित गाउँखानेलाई विषय वस्तु वाक्यसंरचना र लयका आधारमा वर्गीकरण गरेर हेरिएको छ । यी आधारहरू मध्ये सबैभन्दा वैज्ञानिक र व्यवहारिक आधार

विषयवस्तुको आधारमा गरिएको वर्गीकरणलाई लिन सकिन्छ । यस आधारमा घरेलुजीवन, शरीरका अंग, कृषि व्यवसाय, प्राकृतिक वस्तु, शृङ्गार तथा गरगहना, धार्मिक कार्य र विविध आदिलाई प्रतीकात्मक रूपमा छर्लङ्ग पारिएको छ । यसरी कुनै पनि गाउँखाने कथा एउटा न एउटा विषयसँग सम्बन्धित भएको हुँदा विषयगत वर्गीकरण नै बढी व्यवहारिक भएको छ । यी गाउँखाने कथाहरूमा रुकुमेलहिरूको व्यक्तिगत स्थिति, मानवीय संवेदना, आर्थिक स्थिति, वाध्यता, मानवीय संवेदना, लोकजीवनको झलक पनि पाइन्छ । यस्ता अभिव्यक्तिहरूमा बिम्ब र प्रतीकहरूको सहज र सामान्य बोलीचालीमा प्रवेश गर्ने मौका पाएका छन् ।

शोध परिचयमा यस शोधको नाम ***रुकुमेली गाउँखाने कथाको अध्ययन*** राखिएको छ । रुकुम जिल्लाको परिचय अन्तर्गत, रुकुम जिल्लाको नामकरण ऐतिहासिक, भौगोलिक-प्राकृतिक, राजनैतिक तथा प्रशासनिक विभाजन, जातजाति, भाषा, धर्म, शैक्षिक अवस्था, हावापानी संक्षेपमा चर्चा गरिएको छ । त्यसपछि लोकसाहित्यको एक विधाका रूपमा गाउँखाने कथा लोकसाहित्यका विधाहरू, गाउँखाने कथाको परिभाषा, गाउँखाने कथाका तत्त्वहरू, गाउँखाने कथाका विशेषताहरू, गाउँखाने कथाका प्रकारहरू गाउँखाने कथाको लोकसाहित्यका अन्य विधासँगको सम्बन्ध पनि तुलना गरिएको छ । त्यसपछि रुकुममा प्रचलित गाउँखाने कथाको वर्गीकरण र विश्लेषण गरिएको छ ।

५.२ निष्कर्ष

५.२.१ पहिलो परिच्छेदको निष्कर्ष

यसि शोधपत्रको पहिलो परिच्छेदमा शोध-परिचय प्रस्तुत गरिएको छ ।

५.२.२ दोस्रो परिच्छेदको निष्कर्ष

यस शोधपत्रको दोस्रो परिच्छेदमा रुकुम जिल्लाको सामान्य परिचय दिने क्रममा, रुकुम जिल्लाको नामकरण, ऐतिहासिक पृष्ठभूमि, भौगोलिक-प्राकृतिक अवस्था, राजनैतिक तथा प्रशासनिक विभाजन जातजाति, भाषा, धर्म, शैक्षिक अवस्था हावापानी भेषभुषा

आदिको संक्षेपमा चर्चा गरिएको छ । यी विभिन्न पक्षको वर्णनबाट रुकुम जिल्ला ऐतिहासिक पहाडी तथा हिमाली जिल्ला हो ।

५.२.३ तेस्रो परिच्छेदको निष्कर्ष

गाउँखाने कथा लोकसाहित्यको एउटा प्रमुख विधा हो । यस कुरालाई मध्येनजर गरी प्रस्तुत शोधपत्रको तेस्रो परिच्छेद लोकसाहित्यको एक विधाका रूपमा गाउँखाने कथा, लोकसाहित्यका विधाहरू, गाउँखाने कथाका परिभाषा, गाउँखाने कथाका तत्व, गाउँखाने कथाका विशेषताहरू, गाउँखाने कथाका प्रकार, गाउँखाने कथाको लोकसाहित्यका अन्य विधासँगको सम्बन्ध को वर्गीकरण गरिएको छ । गाउँखाने कथाले लोकसमुदायलाई मनोरञ्जन र बौद्धिक ज्ञान दिई नै रहेको हुन्छ ।

५.२.४ चौथो परिच्छेदको निष्कर्ष

यस शोधपत्रको चौथो परिच्छेदमा रुकुम जिल्लामा प्रचलित गाउँखाने कथाको वर्गीकरण र विश्लेषण गरिएको छ । रुकुम जिल्लामा रहेका गाउँखाने कथाको वर्गीकरणमा विषयवस्तुको आधारमा वर्गीकरण, वाक्य संरचनाको आधारमा वर्गीकरण र लयका आधारमा वर्गीकरण गरिएको छ । रुकुम जिल्लामा प्रचलित गाउँखाने कथाको विश्लेषण गर्ने क्रममा कृषि कर्मका, प्रकृति चित्रण नारी जीवनको, सांस्कृतिक-सामाजिक-बौद्धिक प्रतिबिम्ब, भाषिक दृष्टिबाट विश्लेषण गरिएको छ । यस परिच्छेदमा शोधशीर्षकको उद्देश्य अनुरूप वर्गीकरण र विश्लेषण गरिएको छ । रुकुममा प्रचलित गाउँखाने कथाभित्र देखिने समाजका विभिन्न पक्षको चित्रण, गाउँखाने कथामा देखिने वर्गीय भिन्नता आदि पक्षको उदाहरण सहित व्याख्या विश्लेषण गरिएको छ ।

५.३ समग्र

रुकुम जिल्लामा प्रचलित गाउँखाने कथालाई विषयवस्तुका आधारमा सात प्रकार, वाक्यसंरचनाका आधारमा तीन र लयका आधारमा दुई प्रकारमा बाँडिएको छ । उपयुक्त तीन आधारमध्ये कुन चाहि बढी वैज्ञानिक र व्यावहारिक छ भन्ने सम्बन्धमा रुकुमेली गाउँखाने कथाका व्याख्याताहरू बीचमा फरक फरक धारणा रहेको पाइन्छ । वाक्य

संरचनाका आधारमा सरल, संयुक्त र मिश्र वाक्यात्मक गाउँखाने कथा र लयका आधार लययुक्त गाउँखाने कथा र लयबिहीन गाउँखाने कथा रहेको पाइन्छ । रुकुम जिल्लामा प्रचलित गाउँखानेलाई विषयवस्तुको आधारमा गरिएको वर्गीकरण नै वैज्ञानिक र व्यावहारिक रहेको छ । कुनै पनि गाउँखाने कथा एउटा न एउटा विषयवस्तुमा आधारित हुने भएकोले यो कुन खालको गाउँखाने कथा हो भनेर छुट्याउन पनि सजिलो हुन्छ । त्यसकारण रुकुममा प्रचलित गाउँखाने कथालाई विषयवस्तुको आधारमा विभाजन गर्दा बढी व्यवहारिक हुन्छ भन्ने निष्कर्षमा पुग्न सकिन्छ ।

५.४ भावी सोधकार्यका निम्ति

यस शोधपत्रमा रुकुमेली समाजमा प्रचलित तर छरपष्ट अवस्थामा रहेका लोकोक्तिको प्रमुख विधा गाउँखाने कथाहरूको मोटामोटी परिचय र वर्गीकरण गर्ने कार्य भएको छ । यी गाउँखाने कथाहरूलाई अझ वैज्ञानिक एवम् सैद्धान्तिक आधारमा टीकाटिप्पणी गरी केलाउने तथा विवेचना गर्ने कार्य अधुरो नै छ । यिनका बारेमा निम्न सम्भावित शोध शीर्षकहरूमा केन्द्रित रहेर अध्ययन गर्न इच्छुक लोकसाहित्यका प्रेमीहरूले रुकुमेली लोकसाहित्यले अझ फस्टाउने मौका पाउने कुरा निर्विवाद छ ।

सम्भावित शोध शीर्षकहरू

- रुकुम जिल्लामा प्रचलित गाउँखाने कथाहरूको सामाजिक अध्ययन
- रुकुम र अन्य जिल्लाका गाउँखाने कथाहरूको तुलनात्मक अध्ययन
- रुकुमेली खसानी गाउँखाने कथाको अध्ययन
- रुकुमेली मगर खाम भाषामा गाउँखाने कथाको सङ्कलन र विश्लेषण

परिशिष्ट - १

रुकुम जिल्लामा प्रचलित गाउँखाने कथाको वर्णानुक्रमिक सङ्कलन

'अ'

१. अखटे भिरको माथि अव लोटे अव लोटे भन्ने । के हो ? - टिकुली

२. अखटे भिरमा रातो रगतको थोपा बसाल्या । के हो ? - टिकुली

३. अखटे भिरमा फरिङ्गा झुण्डेको । के हो ? - मुन्री

४. अखटे भिरमा विस्कुन सुकाएको । के हो ? – अक्षताको टिको

५. अखटे भिरमा चेउ औरेको । के हो ? - कान

६. अखटे भिरमा किला ठोक्या । के हो ? - नाइटो

७. अखटे भिरमा सानो डोविल्को । के हो ? – नाइटो

८. अग्लो पहाडमा भेडा चरेका । के हो ? अक्षताको टिको

९. अखटे भिरमा सानो फूल । के हो ? - नाखमा फुली लाया

१०. अग्लो देखिन्च सिमल हैन, कुट्टे गर्च पानी खान्न । के हो ? - बाँस

११. अगिबाट आगो लगाएर पछिबाट चुस्ने, मुखमा जम्मा पारेर नाकबाट फुक्ने । के हो ? – चुरोट खाएको

१२. अगिबाट साल निकाल्ने पछाडि बच्चा जन्माउने । के हो ? – केरा पसाएको

१३. अगि अगि राजा, पछि पछि जनता । के हो ? - मउरी

१४. अगि अगि रतुवा, पछि पछि कलुवा । के हो ? – डढेलो

१५. अग्लो डाँडोमा गुँरासको फुल । के हो ? – अछताको टिको

१६. अगि बढदै पोको छाडदै । के हो ? – लहेर फल

१७. अगि अगि हिड्यो पछि पछि, छऱ्या । के हो ? – बाख्राको बल्काउला (दिसा गरेको)

१८. अत्ती न पत्ती पीधमा बत्ती । के हो ? जूनकिरी

१९. अगि अगि सर्च, पुच्छरमा भाङ बाल्छ । के हो ? - जुनकिरी

२०. अगि शंख, पछि पंख । के हो ? - कुकर

२१. अगि हदैच पाइला मेट्दैच । के हो ? - सुइय र धागो

२२. अगि हेर्दा देखिन्च पछि हेदौ देखिन्न । के हो ? - दर्पण

२३. अध्यारो कुनामा काली बढ्दी बस्या । के हो ? - हारी
२४. अध्यारो कुनामा हातभरी चुरा लाया । के हो ? - कुचो
२५. अन्न खान्चु चुच्चाले चोरी, दुलाबाट ह्वत्तै छिरी । के हो ?- घुनकिरा
२६. अनुहार मिल्च काकको छोरा हैन । के हो ? - कोइली
२७. अरुले देख्न घामले मात्रै नदेख्ने । के हो ? - अध्यारो
२८. अरू सबैका सामु आउँछ सूर्यका सामु आउँदैन । के हो ? – अध्यारो
२९. अघि अघि शङ्ख बज्छ, पछि पछि ध्वजा हल्लिन्छ । के हो ? – कुकुरको
३०. अरुको धोति जल्च लाटाको धोति जदैन । के हो ? - बाटो
३१. अहिले कालो, पहिलो रातो । के हो ? – अंगार
३२. अलिकति लाँदा ऐया–ऐया सबै लाँदा हाइसन्च । के हो ? - चुरा लाएको
३३. अहिले देख्छु, अहिल्यै देख्तिनँ। के हो ? - जूनकिरी

'आ'

१. आकाशको रानी पातालमा खसिन, सूर्यलाई देख्या थुपुक्क बसीन । के हो ? - शीत
२. आकाशको तारा धर्तिमा आए, धर्तिमा आउदा मउरी रमाए । के हो ? - तोरी
३. आकाशको फल आँखा तरी मर । के हो ? - ओखर
४. आकाशको फल धर्तीमा झर्च, झर्दा झर्दै बिलाइ मर्च । के हो ? - असिना
५. आकाशबाट धर्तीमा बल्छी खेल्च । के हो ? - इन्रेनी
६. आकाशमा आगो पातालमा पानी, स्याई खादा कराउने बानी । के हो ? - हुक्का खाया
७. आकाशमा उर्च पखेटा छैन, कराउच सजिव हैन । के हो ? - हेलिकप्टर
८. आकाशमा वस्च धर्तीलाई चुस्च । के हो ? - काक्रा
९. आकाशको मैदान, रुखको बास, धर्तिको बिस्कुन चुच्चाका गास । के हो ? - चरा
१०. आउच जान्च पर्खिन्न कैलै पनि । के हो ? - समय
११. आखाँ झिमिक्क झिम्क्यायो कि पेट भित्र निम्त्यायो । के हो ? – क्यामराले फोटो खिचेको

१२. आजभन्दा भोली लामा, भोली भन्दा पर्सि, नकाटेमा केटाकेटी डराउँछन । के हो ? तर्सी– दाह्री, जुङ्गा

१३. आँखा छ देख्दैन कान छ सुन्दैन, यता मलाई नहेर भन्दा टेदै टेर्दैन । के हो ? – फोटा

१४. आँखा छैन, भूईमा हेर्छ, कान वटार्दा वान्ता गर्छ । के हो ? – धाराको पानी

१५. आगो न सागो धुवा मात्रै आउने । के हो ? – कुइरो

१६. आँखा छ देख्दैन, कान छ सुन्दैन मान्छे बोल्दैन । के हो ?- फोटो

१७. आँखा काटे मर्ने घिचो काटे सर्ने । के हो ? - उखु

१८. आँखा जस्तै छ आखा हैन पङ्खा जस्तै छ पङ्खा हैन । के हो ? - मजुरको भुत्ला

१९. आगो न पानी रोटा पकाउने नानी । के हो ? - मउरी

१५. आधा पसे दुख्ने, सक्लै पसे नदुख्ने । के हो ? - चुरा

१६. आफ्नो नाम आफै भन्ने । के हो ? - काक

१७. आफू छ कागज, ठूलो छ तागत । के हो ? - रूपपे

१८. आफू जता पट्टि गयो उतै जान्या । के हो ? - स्याल

१९. आफू पनि टाटेपाटे स्याल पनि टाटेपाटे । के हो ? - डोका

२०. आफू भने थाङनेमाङने सुनको टोपी लाउने । के हो ? - ऐसेलु

२१. आफू गयो कि पाइला मेट्दै जाने । के हो ? - सुइय

२२. आफु सेतो छ, कालो कोट लगाउच, रातो पानी खान्च । के हो ? - खुकरी

२३. आफूतिर बटारी हान्च झटारो, धुलो मैलो सबै निथार्च । के हो ? - नाङ्लोले निफनेको

२४. आफू पनि टाटेपटि छाया पनि टाटेपाटे । के हो ? - डोका

२५. आफू बस्ने बारीमा मोती टल्काउने । के हो ? – कर्कलो

२६. आफु कोदाको गेडा जत्रो, यल्लाई पाए पनि खान्छ उल्लाई पाए पनि खान्छ । के हो ? – उपिया

२७. आमा गर्भवती हुँदा छोराछोरीलाई छाता ओढाउने । के हो ? – पिडालु

२८. आमाका पेटमा नानी, नानीका पेटमा पानी । के हो ? – कुखुरा र अन्डा

२९. आमा छोरासगै मरे, रसरंग मनुष्यले चोरे । के हो ? – केरा

३०. आमाको भूरी फोरी भित्र बस्चे छोरी । के हो ? - चापीले ताल खोल्या

३१. आमा घर छोरी रनवन । के हो ? - चापी

३२. आमा रत्नमाला, बाबु तिखसीङे छोरा छोरी काला । के हो ? - टिम्मुर

३३. आमाको रगत र छोरीको मासु खाने । के हो ? - तोरी

३४. आमा भन्दा छोरी बोक्सीनी । के हो ? - पिर्रे

३५. आमा बाबु उठेका, छोरा छोरी सुतेका । के हो ? - लिस्नु-भऱ्याङ

३६. आमा माथि छोरी नाच्चे । के हो ? - सिलौटो, लोहोरो

३७. आमाले छाद्ने छोरीले खाने । के हो ? - गाग्राबाट पानी सारेको

३८. आमा भुण्डिएर छोरी हिरी । के हो ? - ताल्चा र साचो

३९. आमा गर्भमा हुँदा छोरो छाता ओड्याउने । के हो ? - पिडालु

४०. आमा भन्दा छोरी कुप्री । के हो ? - लिउरो

४१. आमा जेङटेङ छोरी पटल्ट्याङ । के हो ? - भट्ट

४२. आमा आज मरी, छोरी भोली जन्मी । के हो ? - खर

४३. आयो नाठो, छिरायो गाठो, मलाई भइहाल्यो, उ गइ हाल्यो, के हो ? चुरा लाएको

४४. आलु भन्छन् खान हुन्न, केही होइन हेप्न हुन्न । के हो ? - सुन्ना

'इ'

१. इङ्गेविङ्गे तीन सिङ्गे । के हो ? - त्रिशुल

२. इनारको पानी फुस, फुस गरी आउच । के हो ? - आसु

३. इलिमिलि इलिमिलि सात रंगको झिलिमिली । के हो ? - इन्रेनी

४. इल्सिङ मिल्सिङ, काली गाईका तीन सिङ । के हो ? - ओदान

'उ'

१. उकालो लाग्च खुट्टा छैन, पानी खाए भुतुक्कै हुन्च । के हो ? - डँढेलो

२. उज्यालोमा आउच अध्यारोमा हराउच । के हो ? - स्याल

३. उठे सर्ग सम्म बसे गजधम्म । के हो ?- कुइरो

४. उधमन्टे ठेगामा दै जम्या । के हो ? - सिगान

५. उफ्री उफ्री हिर्च बाँदर हैन, रगत चुस्च, जुगा हैन, रनबन डुल्च जउरा होइन । के हो ? - उपा

६. उर्च चरा हैन पुच्छर र जनावर हैन । के हो ? - चङ्गा

७. उसेउदा पाक्दैन पोल्दा जल्च। के हो ? - कपाल

८. उर्च भुवा हैन बोल्च चील हैन । के हो ? - हेलिकप्टर

९. उर्च सधै सर्गमा पखेटा छैन चरा र जन्तु केही पनि होइन । के हो ? - वादल

१०. उल्टो ठेकामा दै जम्या । के हो ? - सिगान

११. उल्टो पद सुल्टो पद अर्थ एउटै हुन्छ,
पकाई खादा मीठो लाग्छ तिहुन त्यसको बन्छ । के हो ? - रहर

१२. उल्टो सुल्टो एउटै हुन्च पाँच अक्षरको नाम,
चढ्दो बैसको झल्को दिन्च अर्थज्ञान । के हो ? - नवजीवन

१३. उताबाट मनसुन आयो त गार्रे म झुण्डिन्चु । के हो ? - चोता र काक्रा

१४. उसको नाम अधाने, बाटोमा बथाने । के हो ? - जुगा

'ए'

१. एउटा अधानमा चारवटा साप घुरेका । के हो ? - दूध दुहेको

२. एउटा कागतको चरो, खोल्च दराज गर्च कुरो । के हो ? - किताप

३. एउटा खामाले घर अरेउच । के हो ? - छाता

४. एउटा घरका दुइटा दैला । के हो ? - नाक

५. एउटा रुखमा रातो फल झुण्डिएको । के हो ? - अरिङ्गाल

६. एउटा रुखमा बार वटा हाङ्गा सातवटा पात त्यस पातका धेरै जात । के हो ? - पात्रो

७. एउटा सापको दुइटा पुच्छर । के हो ? - बर्यो

८. एउटा घरको एउटै कोठा त्यहाँ चैन कुनै ढोका । के हो ? - मादल

९. एउटा चउरमा एउटै रोटा । के हो ? - सुर्रे

१०. एउटा थालमा तीन लउरा नाच्चन । के हो ? - घडी

११. एउटा ठुटामा दुइटा चेउ । के हो ? - कान

१२. एउटा थैलीमा पैसा । के हो ? - पिर्रे

१३. एउटा जेलमा साठी जना चोर । के हो ? - सलाई

१४. एउटा प्वालमा मासुको ढिको । के हो ? - जिब्रो

१५. एउटा नानीको आङभिर दूला छ,
सासले फुक्दा मिठो भाका गाउच । के हो ? - मुरली

१६. एउटा ओढारमा बत्तीस भाई बस्चन । के हो ? - दात

१७. एउटा पटुकाको सात रंग । के हो ? – इन्द्रेणी

१८. एउटा ठुटामा दुइटा च्याउ,
यो कथा नजान्नेले मुसा पोली खाऊ । के हो ? – कान

१९. एउटा गोरूका सय वटा जुरा । के हो ? – करेला

२०. एउटा खाल्डोमा तीन भाई जम्मा भएका । के हो ? – ओदान

२१. एउटा खाइ सभा वस्नु अर्को खाई जंगल पस्नु । के हो ? – अदुवा र मुला

२२. एउटी आमाले सय वटा छोरा छोरी जन्माउने । के हो ? – आलु/बदाम

२३. एक खुट्टे कामी, दुई धार्नी फलाम बोक्ने । के हो ? – केराको बोट

२४. एउटै घरभित्र धेरै बस्चन, सबैको टाउकोमा कालो फेटा बान्चन । के हो ? - सलाई

२५. एक खुट्टे धामी लगलग कामी । के हो ? - जुगाँ

२६. एक खुट्टे बोकाको तीन धानी बोसो । के हो ? - काउली

२७. एक जना नाच्ने, पाँच जना हेर्ने, चार जना लुक्ने । के हो ? - सुर्ति मलेको

२८. एक तले घरका झ्यालै झ्याल । के हो ? - डोको

२९. एक वेत व्याई आमा मरी गई । के हो ?- केराको बोट

३०. एक भाईका चार खुट्टा । के हो ? - खाट

३१. एक भाईले घान लगाउने बत्तीस भाईले कुट्ने । के हो ? - दाँत

३२. एक भाईले संसारै उज्यालो पार्ने । के हो ? - सुर्रे

३३. एक सिङे बल्द हुक्का, हुक्का गर्च । के हो ? - ढिकी कुटेको

३४. एक सिङे गोरुका मुखमा किलो । के हो ? – चाखीको वियो

३५. एक जना मान्छका जीउ भरी प्वाल । के हो ? - डोको

३६. एक बेत भन्दा बदता व्याउन नसक्ने । के हो ? – केराको बोट

३७. एकै र मुठी जिरीको साग तेल घिउले झान न,
धर्ति मुनि चादीको फाली यो क्या हो भन न । के हो ? – अदुवा

३७. एक अँधेरी साथी मेरी गर्छिन पिछा केही नटेरी । के हो ? - छाया

३८. एकखुट्टे दाइको जीवमा काँडैकाँडा । के हो ? - ऍसेलुको बोट

३९. एक गेडा सुपारी, दुई जना बेपारी । के हो ? - गोब्रेकीरा

४०. एक तलाउभित्र आई, देखें आफुले आफैलाई । के हो ? - ऐना

४१. एक भाँडो अचार सबैलाई विचार । के हो ? - मल

‘ओ’

१. ओखल भनु चिउरा कुट्दैन, मुल फुट्छ कुवा होइन । के हो ? - आँखा

२. ओडारमाथि डारो, डारो माथि टार, टार माथि रानीवन, रानीवनमा हिर्न थाल्यो चोर । के हो ? - जउरा

३. ओढार भित्र बत्तीस भाईको बास । के हो ? - दाँत

४. ओल्लो घरकी बढ्दीले पल्लो वरमा मही पार्ने । के हो ? - गरालो

‘औं’

१. औंठी लगाउच, औंठी होइन, बाहिर हुन्च घरमा छैन । के हो ? - कुश

२. औलको खेत लेकको कुचो पाँच जना बाउसे रोपाई गर्छन ठूलो - कागज, मसी, पाँचा औंलाले लेखेको । के हो ?

‘क’

१. कपाल काटी सुकाइन्च, चुल्ठो पारी बाटिन्च । के हो ? - बाब्बे

२. कपाल बान्च मेरो तीन अक्षरको नाउ,
पहिलो अक्षर हटाए बाघ भालुको बस्ने ठाउ । के हो ? - रिवन

३. कसौडी पाक्च भात काचै हुन्च । के हो ? - बेलौटी

४. कसारेको टाउकामा भालुका पाइला । के हो ? – अक्षताको टिको

५. काटीकुटी हलो जस्तो, काखमा राखे छोरो जस्तो । के हो ? – मादल

६. काटे पलाउछ, सारे सर्दैन । के हो ? – कपाल

७. कान हेर्दा नाङलो जत्रो जीउ हेर्दा खम्बा जत्रो मुखबाट छोराछोरी पाउने । के हो? – केराको बोट

८. काचो हुदा तरकारी, पाकेपछि फल जिउभरी काडै काडा । के हो ? – कटरहर

९. काम गर्दा टोपी फुकाल्छ, काम सकेपछि टोपी लगाउछ । के हो ? – कलम

१०. काने कसौडीमा दुइरंग पानी । के हो ? – अण्डा

११. काधमा भिरन्च खकन हैन, सामान बोकाइन्च गधा हैन । के हो ? - झोला

१२. काठ खाई पिठो हग्ने । के हो ? - आगो

१३. काठकी बाछी ढुङ्गाको गाई, जति दुह्यो अति आई । के हो ? - चन्दन घोटेको

१४. कराउचु मेरो लागि हैन टोक्चु पेट भर्दैन । के हो ? - कुकर

१५. कान तान्दा मुख उघार्च । के हो ? - थैली

१६. कान समाई नाकमा टेक्चु, हेर्नुपऱ्यो यो आखै छोप्चु । के हो ? - चश्मा

१७. कामीको छोरा, बाहुनको नाति, बस्न गयो दैलो माथि । के हो ? - ताल्चा

१८. काला गेडा सेता भूइ, मुखले टिप्च हातले छर्च । के हो ? - लेखे पढेको

१९. काली बढ्ढीको भान्सा मिठो । के हो ? - ठेका र दै

२०. काली बढ्दी चाउरी परी । के हो ? - मर्चा

२१. कालो बादलबाट टपटपी पानी चुने । के हो ? - आसु

२२. कालो ठुटामा रातो चरो बसेको । के हो ? - कक्कर खाएको

२३. कालो ओढारमा सेता जन्ती । के हो ? - दाँत

२४. कालो ओढारमा खुदो जमेको । के हो ? – कानेगुजी

२८. कालोमुख, कुकुर होइन, दुई वटा जिब्रा छन् सर्प होइन,
पाँच वटा पोइ छन् द्रोपडी होइन । के हो ? – कलम

२९. कालो खोलमा बस्चु, रातो पानी खान्चु
निहु खोज्न आउनेलाई ठारै जवाफ दिन्चु । के हो ? - खुकुरी

३०. कालो मैदानमा सिपाही परेड खेल्चन । के हो ? - घोगा भुट्या

३१. कालो बनमा भैसो चर्ने । के हो ? - जउरा

३२. कालो हाल्ने सेतो निकाल्ने । के हो ? - कोदो पिस्या

३३. कालो वनमा यौटी नानी,
खान थाल्छे रातो पानी । के हो ? - कपाल जउरा

३४. कालोकालो देशमा दुइटा तारा,
माथि झ्याङ छ तल झाडी एक झुत्ता प्यारा । के हो ? – आँखा

३५. काचो छउन्जेल हरियो, पाकेपछि रातो होस गरी खानू है उडाउला नि सातो ।
के हो ? – खुर्सानी

३६. कुद्न सक्च, हिड्न सक्दैन । के हो ? - खोला

३७. कुवा माथि डारो, डारा माथि चउर, चउर माथि जंगल,
जंगल माथि चोर । के हो ? - मुख, नाक, कपाल, जउरा

३८. कुन कोटमा गोजी हुन्न । के हो ? - पेटीकोट

३९. कुन चराको पखेटा हुन्न । के हो ? - बनचरा

४०. कुन रानीले भारा माझ्झचिन । के हो ? - खरानी

४१. कोच्चे ताउलीको भात मिठो । के हो ? - ओखर

४२. कालो पातलमा भैसो चर्ने । के हो ? - जउरा

४३. कालो पातलमा फट्का मार्ने । के हो ? - उपा

४४. कालो ताउलीको कालै भात काप्लाक कुप्लुक एकै गास । के हो ? - मेल

४५. कालो ठुटामा सेतो च्याउ उम्रेको । के हो ? – कान

४६. किन्नेले लगाउदैन, लगाउनेले देख्दैनन् । के हो ? – कात्रो

‘ख’

१. खै खै बढ्दी म अगि जान्चु । के हो ? - लउरा

२. खर्चो छाला भित्र नरम गुदी, गुदी भित्र हाड । के हो ? - लिचि

३. खर्चो भ्याकुताको भुरी मिठो । के हो ? - रुखकटहर

४. खादाँ मह थुक्दा कपास, खाने रस, उकेल्ने कपास । के हो ? - अखु

५. खान त खाँए, तर चाखेको छैन । के हो ? – कसम/किरिया

६. खाजा भुट्ने खान नमिल्ने । के हो ? - बाख्राको वरकाउला

७. खान्च अन्न पानी छैन । के हो ? - जातो

८. खान्च खान्च हग्न सक्दैन । के हो ? - आगो

९. खानेकुरा खान्छ, दिसा गर्न सक्दैन । के हो ? – किर्ना

१०. खेतकी चरी ट्वारट्वार गर्चिन, पानी नपाए ठहरै मर्चिन । के हो ? - भ्यागुता

११. खान नसकिने छुन नसकिने तीन खुट्टे धरना टेकेको । के हो ? - अधान

१२. खान नसकिने छुन्न नसकिने, बेतको लउरो टेक्न नसकिने । के हो ? - साँप

११. खान्च मटेङ्रा, छर्च धुलो, घुम्च फनफनी चक्का ठूलो । के हो ? - घट्ट

१२. खान्च मह थुक्च कपास । के हो ? - उखु

१३. खान्छ मूढो बनाउछ धूलो । के हो ? – आगो

१४. खाम–खाम भन्छन्, खान हुन्न । के हो ? –खाम

१५. खानु न पिउनु फनफनी घुम्नु । के हो ? - घरीका सुइ

१६. खाली पोखरीमा उफ्रिरने । के हो ? - खाजा भुट्या

१७. खाली पोखरीबाट फुत्त फुत्त उठी बाइर निस्कन्च । के हो ? - मकै भुट्या

१८. खादा कालो हग्दा सेतो । के हो ? – कोदो पिसेको

१९. खुट्टा नभएको बुढी, कपडामाथि दगुर्छे । के हो ? – इस्त्री

२०. खुट्टा छैन टाराटारा जान्च, मुख छैन कुरा गर्च । के हो ? - चिठी

२१. खुट्टा नहुँदा धर्तीमा हिर्न पाइन,
पुच्छर नहुँदा आकाशमा उर्न पाइन । के हो ? - माछा

२२. खुट्टा र पखेटा नभए पनि यताउति जान्चु । के हो ? - माछा

२३. खुट्टा छैन टाढा जान्छ, पण्डित होइन साक्षर छ,
मुख छैन कुरा गर्छ । के हो ? - चिठी

२४. खेत बारी खनि दिन्च चाहिदैन उसलाई ज्याला तर पनि लखेट्चन्
हरे कठैवरा । के हो ? - मुसा

२५. खेतको चरी ट्वारट्वार पानी नपाए ठहरै मर्छिन् । के हो ? - भ्यागुतो

‘ग’

१. गनगने बद्दीको आङ भरी नसा । के हो ? - दमा

२. गनगने बद्दीको रोटा मिठा । के हो ? - मउरी पोला

३. गजधमे पाइला पल्याक पुलुक कान,
दुवैतिर पुच्छर त्यसको नाम जान । के हो ? - हात्ती

४. गधाको दाजु घोडाको भाइ भारी बोक्न लगाउछन् दाजुभाई ? के हो ? – खच्चर

५. गरिवले फाल्चन, धनीले राख्चन । के हो ? - सिगान

६. गहिरो तलाउमा चादीको बार । के हो ? - दाँत

७. गाईले बाछा फाल्ने, बाछाले साल फाल्ने । के हो ? - घोगा

८. गाईले हाड पाइ हाडले बच्चा पाई । के हो ? – अण्डा

९. गाग्रा भरी पैसा गन्न नसकिने । के हो ? - पिर्रे

१०. गीत गाउँदै गाउँ भरी नाच्च, एक चुम्बन लिन पाए खुसीसँग बच्च ।
के हो ? - मच्छेर

११. गोलो चकटीमा बस्न नहुने, बस्न खोजे ज्यानै जाने । के हो ? - इनार

१२. गोलो गोलो नानी कम्मरमा बस्ने बानी
रूख चढे, खेत गए खेतै जाने । के हो ? – खुर्पेटो

१३. गोजामा आक्च देलामा आक्दैन । के हो ? - छाता

१४. गोलो घरको न झ्याल न देला । के हो ? - कद्दू

१५. गोरु मऱ्यो कैले कैले उर्छेर ठोक्ने ऐले । के हो ? - ढ्याङ्ग्रो

१६. गोरु मरेको कैले–कैले, डुक्रन थाल्यो ऐले । के हो ? - ढयाङ्ग्रो

१८. गालो राम्रो ठूलो फूल लाउने होइन खाने,
धन्यवादका पात्र बन्छौ नाम यसको जाने । के हो ? - काउली (कोवी)

'घ'

१. घटघटे बढ्दीको टाउकोमा आगो । के हो ? - हुक्का

२. घन्टौ हिरे पनि जहाँको तही । के हो ? - चाखी

३. घर पछाडि कालो साप झुण्डिएको । के हो ? - कपाल बाटेको

४. घरपाइ जादा वनपाई मुख, बनपाइ जादा घरपाई मुख । के हो ? - बनचरो

५. घर वरीपरी नै पाइन्छ, हातमा लुतुपुतु मुखमा गाठे । के हो ? - कसार

६. घर बाहिर निस्के मर्ने । के हो ? - माछा

७. घर भने झुप्रो, मान्छको थुप्रो । के हो ? - मउरी

८. घरभरी छोराछोरी झ्याल दैला छैन । के हो ? - कद्दु

९. घरभित्र छऱ्यो, घर भित्र औरियो । के हो ? - जमरा

१०. घरभरि कपडा, वीरे नाङगै, के हो ? – गज/मिटर

११. घाँटीमा भुन्नाई, गालामा हान्ने । के हो ? - मादल

१२. घुमाउने घरको एउटै खामा । के हो ? - छाता

१३. घुङ्रे घुङ्रे गाई रनवन खाई । के हो ? - आसी

१४. घुमाउने थालको पेट भरी घाउ । के हो ? - टपरी

१५. घुम्च फनफनी, खान्च मन्टेङ्रा पार्च धुलो । के हो ? - घट्ट

१६. घोरा जस्तै छ घोरा हैन, भारि बोक्च भर्रे हैन । के हो ? - गधा

१७. ध्याम्पे पहाडको बीचमा खाडल । के हो ? - नाइटो

‘च’

१. च्याप च्याप गर्छ, सो सो गर्छ,
ट्वाल–ट्वाल गर्छ तस्वीर देखाउछ । के हो ? – अनुहार

२. चरा हैन उर्च, बत्ती हैन बाल्च । के हो ? - जुनकिरी

३. चारभाई बराबर, एक भाई झिङ्गा लगार । के हो ? – गाईको खुट्टा र पुच्छर

४. चार खुट्टा छन् न हिडछ न खान्छ । के हो ? – खाट

५. चाँदीको कटौरामा सुनको झोल । के हो ? - अण्डा

६. चाँदीको ठेकामा सुनको बिर्को । के हो ? - ऐसेलु

७. चाँदीको ठेकामा स्याउलाको विर्को । के हो ? - चोता

८. चाँदीको ठेका सुनको खोल । के हो ? - केरा

९. चार खुट्टा छन जनावर हैन, हिर्न पनि हिर्दैन खान पनि खान्न । के हो ? - खाट

१०. चार चुच्चे मुख बुच्चे । के हो ? - बाकस

११. चार थाम, दुई पुच्छर । के हो ? - हात्ती

१२. चारपाटे छ इटा हैन, कुरा गर्च मान्छ होइन । के हो ? - रेडियो

१३. चार भाई एउटै खोलामा फाल हाल्ने । के हो ? - भैसो दुया

१४. चार भाई एकै लहरमा, एक भाई छुट्टै । के हो ? - हातको बुढी औठा

१३. चार भाईको हेराहेर भेट कैले नहुने । के हो ? - गाई भैसाका थुन

१४. चार भाइ एक एक लङमा एक भाई छुट्टि भिन्ना । के हो ? – औला

१५. चिल्लो रुखका फल मिठो । के हो ? - केरा

१६. चिसो तातो ठिक्क होस मिठो मिठो खान्चु,
जन्तीहरू बसी हेर्चन स्वाद लिदै जान्चु । के हो ? - जिब्रो

१७. चिसोमा बस्ने पगरी गुत्ने, मान्छले देखे खाउ भनी थुत्ने । के हो ? - चेउ

१८. चार भाई सँगै फाल हाल्ने । के हो ? - दुध दुहेको

१९. चाल्ना जस्तै छिर कोदाला जस्तै विर । के हो ? - कमल

‘छ’

१. छ उ संसार उज्यालो, छैन उ दिउसै अध्यारो । के हो ? - सुर्रे

२. छकालै उठी आमाले छोरीलाई ढोगि दिने । के हो ? - गाग्रा र लोट्टे

३. छाना छ, घर हैन, बोक्न सकिन्च भारी हैन । के हो ? - छाता

४. छाउदा चुहुन्छ, नछाउदा चुहिन्न । के हो ? – आकाश र बादल

५. छाना माथि खर काट्नलाई डर । के हो ? - कपाल

६. छालाको बन्दुक हावाको गोली, भूइमा हान्या नाकमा पोली । के हो ? - पादेको

७. छिपछिपे पानीमा माछा ढलेको । के हो ? - जिब्रो

८. छुने बेला विष हुने खाने बेला अमृत । के हो ? - सिस्ना

९. छोर-छोर बुढा म अगि जान्चु । के हो ? - लउरो

१०. छोराले आमालाई ठटाउने । के हो ? - मसला पिस्या

११. छोराले ठटाउने आमा थर्कने । के हो ? - दमा बजाया

१२. छोरा माथि आमा तल । के हो ? - खल

१३. छोरो गर्भमा हुँदा बाबु छाता ओराउने । के हो ? - पिरालु

१४. छोरो गालामा हिर्काउने, आमा डाँडै थर्काउने ।
छोरो हान्ने, आमा रुने । के हो ? - घण्ट

'ज'

१. जता गए पनि पटुका ओछ्या । के हो ? - बाटो

२. जता पर्‍यो ओराली उतै मन बराली । के हो ? - पानी

३. जति जति मासु खान्च उति दुब्लाउने । के हो ? - अचानो

४. जति खान्छ, उति खिइन्छ । के हो ? – अचानो

५. जति हाल्यो, उति खरानी हुने । के हो ? – आगो

६. जत्रो ठेको उत्रै बिर्को । के हो ? – आकाश र जमीन

७. जति ठटायो उति रमाउने । के हो ? - मादल

८. जति तान्च, उति जान्च । के हो ? - सास

९. जति तान्यो उति छोटो । के हो ? - चुरोट

१०. जति बार्यो उति बढ्ने । के हो ? - विद्या

११. जति फाट्यो उति राम्रो । के हो ? - मादल

१२. जान्च जान्च पानी देखि डराउच । के हो ? - जुत्ता

१२. जन्मदा ठूलो हुन्च, पछि सानो सानो हुँदै जान्च । के हो ? - कुचो

१३. जन्मदा जत्रो, मर्दा पनि उत्रै । के हो ? – आँखाको नानी

१४. जन्मदा चारखुट्टे, ठूलो हुँदा दुई खुट्टे, बुरो हुदा तीन खुट्टे । के हो ? - मान्छ

१५. जलमा बस्च माछा होइन पिठो खान्च मान्छ होइन । के हो ? - पानी घट्ट

१६. जाँ गए पनि पछि पछि जाने । के हो ? - स्याल

१७. जान्छ जान्छ आउन सक्दैन । के हो ? – खोला

१८. जिरा हाल, पिरो हाल, मलाई नहाली मिठो हुन्न । के हो ? - नुन

१९. जिउदो छदा रातो, मरेपछि कालो । के हो ? – आगो

२०. जुङ्डा छ मुख छैन लुगा लाउच मान्छ हैन । के हो ? - घोगा

२१. जोइ पोइको एउटै आँखा । के हो ? - दैला

२२. जमिन मुनिको देउता,
हातमा ल्याउदा एउटा,
खाने बेला दुइ तीन वटा । के हो ? - बदाम

२३. जमिन मुनिको खीरको डल्लो । के हो ? - कमेरो

'झ'

१. झकाले बाखाको पोकाले सिङ । के हो ? - टिमरको कारा

२. झन पर जान्चे झन आँखा तर्चे । के हो ? - डोका

३. झ्वाट्ट तान्दा दुख्ने च्वाट्ट काट्दा नदुख्ने । के हो ? - कपाल

४. झुटो भनु झल झली देखिन्च, सानो भनू पाउन सकिन्न । के हो ? - सुइना

५. झुसे किराको फल मीठो । के हो ? - लिचि

६. झ्वाट्ट तान्दा निकै दुख्ने, च्वाट्ट काट्दा दुख्तै नदुख्ने । के हो ? - कपाल

'ट'

१. टाउकामा ज्वाला, पुच्छरमा आहारा । के हो ? - टुकी/दियो

२. टाउको छ, पुच्छर छ, खुट्टा छैन, पेट छ कान छैन । के हो ? - साप

३. टाउको निकाली आङ खाने । के हो ? - ल्वाङ

४. टाकुरा माथिको बाक्लो घारी,
त्यसलाई फाडछन् मौका पारी । के हो ? – कपाल काटेको

५. टाराबाट हेर्दा चाँदी टल्कने, घाम लागे भने आसु पग्लने । के हो ? - हिउँ

६. टुप्पामा फुल्ने, बोटमा फल्ने । के हो ? - बदाम/आलु

७. टेकु टेकु लउरो टेक्न नसकिने । के हो ? - साप

८. टेक्दा लट्ठी, खादाँ, थुक्दा कपास । के हो ? – उखु

९. टोपी फुकाली मुखले जोत्ने । के हो ? – कलम

१०. टोपी लगाउछ मान्छे होइन, सुड छ, हात्ती होइन – कित्ली

११. टापी फुकाली मुख जोत्ने मेरो काम,
जोतिसकेपछि टोपी लगाई गर्छु विश्राम । के हो ? - कलम

'ठ'

१. ठाडी बुढीले छलछली मुत्छे । के हो ? – तोरी पेल्दा तेल आएको

२. ठूलो ओदरमा जन्ती बसेका । के हो ? - दाँत

३. ठूलो चउरमा एउटा रोटा । के हो ? - जुन/सुर्रे

४. ठूलो चउरमा कनिका छऱ्या । के हो ? - तारा

५. ठूलो चउर जोत्न नसकिने । के हो ? - सर्ग

६. ठूलो भिरमा घसेटा चाचेको । के हो ? - परेला

७. ठूलो भिरमा साना पोखरी । के हो ? - आँखा

८. ठूलो पाटो जोत्न नसकिने । के हो ? – आकाश

९. ठूलो चौरमा कासे वट्को घोप्टे हालेका । के हो ? - सुर्रे

१०. ठूलो थालमा कनिका छरेका । के हो ? – आकाश र तारा

११. ठूलो बनको बीचमा एउटा मात्र अग्लो रुख । के हो ? - टुप्पी

१२. ठूलो थालमा कनिका छरेका । के हो ? – आकाश र तारा

१३. ठेका चाही चाँदी छ विर्को चाहि सेउला । के हो ? - चोता

१४. ठेका तान्दा विर्को अडकियो । के हो ? - ऐसेलु

१५. ठेका हातमा विर्को रुखमा । के हो ? - ऐसेलु

'ड'

१. डरलाग्दा आॅखा छन् चितुवा होइन,
राघेपाटे छ बाघ होइन, लामो पुच्छ छ बाॅदर होइन । के हो ? - बिरालो

२. डल्ला मुनि बास मेरो हिउ जस्तो रूप,
केटोकेटी धेरै छन् काम लाग्चु खुब । के हो ? - लसुन

३. डल्ली चरीको पेटमा कल्ली,

पुच्छरमा धातु जडी अँधेरीमा बल्ली । के हो ? - बिजुलीको चिम

४. ड्वाङ ड्वाङ गर्ने बढ्दाको भूरी भित्र नसा । के हो ? - दमा

५. डाँरा माथि भिरमा एक थुङडे फूल । के हो ? - फूली

६. डाँरा पारी डाँरा वारी दुई भाई छन् भेट कहिलै हुँदैन । के हो ? - आँखा

७. डाँडा माथि भिरमा एक थुँगो फूल । के हो ? - फूली

८. डेढ अक्षरलाइ दुईटा मान्दा एउटा महिना हुन्छ,

बाँकी दुईसमेत जोडे पढ्ने वस्तु हुन्छ । के हो ? - पुस्तक

५. डोव आउच किलो रहिरहन्च । के हो ? - ऐसेलु

६. डोरीको चुल्ठो डोरीकै कान, थाम्लामा राखी गर्छन् मान । के हो ? - नाम्लो

'ढ'

'१. ढाड भरी नसै नसा गाला भरी मुसैमुसा । के हो ? - मादल

२. ढुङ्गा न माटो सर्गको बाटो । के हो ? - काठको लिस्नो

३. ढाडिएको पेट छ सधै लडिराख्छ,

आराम दिन पेटलाई माथि शिर थाप्छु । के हो ? - तकिया

४. ढुङ्गाको ढुङ्गाकै यात्री,

हिँड्दैन डुङ्गा यात्री हुन्छ सारथी । के हो ? -सिलौटो र लोहोरो

६. ढुङ्गा न माटो स्वर्ग जाने बाटो । के हो ? - काठ भऱ्याङ

७. दैला भने एउटै कोठा भने पाँच चाहिन्च

जारो बेला समयमै साच । के हो ? - पञ्जा

त

१. 'त' भन्दा न छुने 'म' भन्दा छुने । के हो ? - ओठ

२. तलाई चुस्चन मलाई थुक्चन । के हो ? - उखु

३. तलाई हेर्दा मलाई देख्छु । के हो ? – ऐना

४. तरकारी खाने हरियो पात, पानी नअरिने यसको जात । के हो ? - कर्कलो

५. तल खटकरो माथि पात । के हो ? - अखु

६. तल मादल बजाउने माथि नाच्ने । के हो ? - लट्टाई र चङ्गा

७. तल थाल माथि नली, नली र थालका बीचमा खिरिलो डोरी । के हो ? - तराजु
८. तल लौरी माथि चौरी । के हो ? – पिडालु
९. तल्लो घरको बुरीको पाथी जत्रो जत्रो चाक,
माथिल्लो घरको बुराले उफ्रि, उफ्रि हाल । के हो ? - ढिकी कुट्या
१०. तलाउ वरीपरी ठारा कीलाको बार । के हो ? - परेला
११. ताउली पाक्यो जाउली पाकेन । के हो ? – अम्बा
१२. ताउलो पाक्च भात पाक्दैन । के हो ? - बेलौटी
१३. तान्ने बेला दुख्च, काट्ने बेला दुख्दैन । के हो ? - कपाल/रउ
१४. ताने तान नत्र झुण्डिएर मर्चु । के हो ? - सिगान
१५. ताप हुनासम्म रातो छोरेपछि कालो । के हो ? - अङ्गार
१६. तामे नल फलामे फल, माथिबाट झारे कृष्ण मल । के हो ? - फापर
१७. तारे भिरमा एउटा खोपिल्टा । के हो ? - नाइटो
१८. तारे भिरमा रगतको छिटा । के हो ? - टीको
१९. तीन भाईले एउटै खाना खाने । के हो ? - अधान
२०. तीन भाईले एउटै पगरी गुथ्या । के हो ? - अधान
२१. ती अक्षरको भएपनि एक काटे 'चार' बन्छ । के हो ? – अचार
२२. तीन टाउका छ कान दश खुट्टा एउटै तान । के हो ? - हली र बल्द नारेको
२३. तीन भाई दाई गर्ने दुई भाई चुप लागेर हेर्ने । के हो ? - लेखेको
२४. तुनाको थैली सुनको पैसा । के हो ? - पिर्रे
२५. तैले थाप मैले हाल्चु । के हो ? - जुत्ता
२६. त्यो डारा नभए दुई बैनी भेट हुनाम । के हो ? - आँखा

'थ'

१. थालमा अछेता गनेर भन्न नसकिने । के हो ? - तारा
२. थालमा नाच्च, खेल्च, त्यसपछि घाम चाप्च । के हो ? - रोटा पकाया
३. थिच्दै गर्दा बर्दै जाने । के हो ? - रोटा बसार्या
४. थुत्ना छ साप जस्तो, आगो माथि बस्च,
मुखबाट खन्नाउदै मुखै भित्र पस्च । के हो ? - कित्ली

‘द’

१. दगुर्च बेसरी धेरै तल फर्कन जान्दैन । के हो ? - खोला

२. दश औठा हासिरहन्छन् दुई सुइय नाचिरहन्छन् । के हो ? - सुइटर बुन्या

३. दाउँ-दाउँ बहर दाउन नसक्ने । के हो ? - बाघ

४. दाजु र बैनी कहिलै भेट नहुने । के हो ? - दिन रात

५. दाजु भाई बेला बखत कुम जोरी सुत्चन । के हो ? - परेला

६. दाँत नभएको राङ्गाले पराल खान्च । के हो ? - आगो बाल्या

७. दाँत धेरै छन् कुकुर होइन,
जङ्गलमा हिड्नेलाई पाए छोडने होइन । के हो ? – काइयो

८. दाँया–बायाँ दुई सुरूङ, वीचमा एउटा पहाड । के हो ? – आँखा र नाक

९. दिन भरी ताकाताक, रातभरी खापाखाप । के हो ? - दैला

१०. दिन भरी लाखा धुनि रातभरी कान्लामुनि । के हो ? - हलो

११. दिन भरी सुत्ने रातभरी उठ्ने । के हो ? - दाउला

१२. दिन भरी खाली बस्च, रातभरी बोक्च । के हो ? - खाट

१३. दिन भरी दहमा डुब्च, छकालै पहाड चर्च । के हो ? - घर लिप्ने पोतो

१४. दिनमा भाग्ने रातमा जाग्ने । के हो ? - सुइना

१५. दिनभरि हिड्यो एकै ठाउ । के हो ? – कोलमा तोरी पेलेको

१६. दिन भरि ध्यान गर्छे, रातभरि डुल्छ । के हो ? – उल्लु

१७. दुलाहा र दुलही घरभरि जन्ती । के हो ? – कमिलाको ताँती

१८. दुई दाज्यु भाई एउटी राम्री केटी देखेर
म अघि जान्छु,
म अघि जान्छु भन्दा रहेछन् । के हो ? – खुट्टा

१९. दुई दाजुभाई मिलरे बस्छन्,
काम गर्नु पऱ्यो भने सँगै पर्दछन् । के हो ? – कैची

२०. दुई वटा गोरू जुझ्नका लागि होक्का होक्का गर्दछन् । के हो ? – आँखा र नाक

२१. दुई वटा गाई लड्न जादा डाँडाले छेक्यो । के हो ? – आँखा र नाक

२२. दुई जनाले देख्छन, पाँच जनाले टिप्छन् । के हो ? – आँखा र औला

२३. दुई अक्षरको मेरो नाम
सानो छदा पकाइ खाम,
ठूलो भए घरको धुरीमा जाम । के हो ? - बासँ

२४. दुई औठाको भरमा चल्ने एक आखे चिज । के हो ? - कैची

२५. दुई छेउ आमाबाउ, बीचमा छोरा छोरी । के हो ? - लिस्नो

२६. दुई छेउमा जन्ती बस्या माझमा बेउली । के हो ? - दात र जिब्रा

२७. दुई तिर खोल्सा माझमा डारा । के हो ? - नाख

२८. दुईतिर दुला माझमा डारा । के हो ? - नाख

२९. दुई दिदीले एउटै मुन्री लगाउने । के हो ? - चिम्टा

३०. दुई भाईले एउटाले म अघि जान्चु भन्छ,
अर्काले अघि जान्चु भन्छ । के हो ? - खुट्टा

३१. दुई भाई अघि जानलाई बाजी लगाउछन् । के हो ? - खुट्टा

३२. दुई भाईलाई मिलाउने काम, चोरबाट बचाउने काम । के हो ? - गरालो

३३. दुई भडको मल एउटै हातले फाल्ने । के हो ? - सिगान फालेको

३४. दोब आइ जाने किला उही रहने । के हो ? - ऐसेलु

३५. दुई भाईले एउटै किला ठोकेको । के हो ? - सनासो

'ध'

१. धर्ती मुनि चाँदीको फाली । के हो ? – अदुवा

२. धर्ती मुनि गाजे बल्द । के हो ? - मुसा

३. धर्ती मुनिको जगल्टे धर्ती, माघे सङ्क्रान्ति बस्च पर्खी । के हो ? - तरुल/गन्जी

४. धर्ति मुनिको सुनको फालो । के हो ? - बेसार

५. धर्ती मुनिको बल्ड्याङबुल्डुङ नाङ्ला जत्रा पात । के हो ? - पिरालु

६. धर्ती मुनि नबसी छाता ओडदैन,
फूल फुलाउने काम गर्दै गर्दिन । के हो ? - पिरालु

७. धार्नी न बिसौली दुई हातले उचाल्ने । के हो ? - टोपी

८. धुरी मार्ने पहिले दाती लाउने कैले । के हो ? - स्याखु

'न'

१. न खान्च न पिउच, दिन भरी घरको रक्षा गर्च । के हो ? - ताल्चा

२. न फल फल्ने न फुल फुल्ने त्यो हो आखाले डाँठ,
तिर्खा लागे रस चुसी त्यही आख्लेलाई भांच । के हो ? - अखु

३. न हिर्च न बोल्च, हेर्दा दुरुस्तै । के हो ? - फोटो

४. नङ्ग्रा छन भालु होइन, श्रीपेज छ राजा होइन । के हो ? – कुखुराको भाले

५. न बोक्रो न वियाँ न गुदी र सियाँ,
विना रुखको फल झर्दा म त्यही थियाँ । के हो ? – असिना

६. नाई नाई भन्च खुट्टामा ढोगी दिन्च । के हो ? - केराको पात

७. नाख कानलाई बोझ आँखालाई मोज । के हो ? - चश्मा

८. नाखमा चरेर कान समाउने । के हो ? - चश्मा

९. नाङ्लाभरी सुपारी गन्न नजान्ने व्यापारी । के हो ? - जुन र तारा

१०. नाम्लो डोको केही छैन भारी उसले बोक्च,
छोयो भने त्यसलाई भित्रभित्रै लुकाउच । के हो ? - शंखेकिरा

११. नीलो दहमा सेता फूल । के हो ? - तारा

१२. नीलो रहमा काली बुढी पौडि खेलेको । के हो ? – आँखाको नानी

१३. नीलो पोखरीमा चाँदीको थाल । के हो ? - चन्द्रमा

१४. नौ तले घरको झ्याल न दैला । के हो ? - बाँस

१५. नुनको डल्ला आकाशबाट झर्च, झरेपछि पानी बन्च । के हो ? - असिना

१६. नेपालकी रानी सुतिरहने बानी । के हो ? - सिरानी

१७. नौवटी वैनीको एउटै फरिया । के हो ? - सुन्तला

'प'

१. पकाए काचै, पोले सखापै । के हो ? - रउँ

२. पख पख दाई म अघि जान्चु । के हो ? - लउरो

३. पख पख साथी म सँगै जान्चु । के हो ? - स्याल

४. पखेटा छैन आकाशमा उर्च, बतास आए भाग्च,
घामलाई छेक्च । के हो ? - बादल

५. वर गयो पर यो त्यही आयो । के हो ? – आँखा

६.	पहिले थिए राती, अहिले भए काली । के हो ? – अंगार

७.	पहेलो बोक्रो, मासु मीठो, त्यही भित्र हड्डी । के हो ? – आँप

८.	पहिले बस्चु अनि अर्ति दिन्चु । के हो ? - कमल

९.	पाच भाईको एउटै खाट । के हो ? - पञ्जा

१०.	पाँच भाईको एउटै गुफा, गुफा भित्र एउटै कोठा । के हो ? - जुत्ता

११.	पाँच भाइको एउटै पगरी । के हो ? - हत्केला

१२.	पाँच भाईको एउटै बाटो । के हो ? - पैताला

१३.	पानीमा बसेर आँखा हेर्ने । के हो ? - माछा

१४.	पानी मुनि शंख फुक्ने । के हो ? - भ्याकुता

१५.	पानी परे पखाली जा, माटो परे कुही जा,
	झगडा परे अदालत जा । के हो ? – कागज

१६.	पिलपिले नानीको पेट भरी पानी । के हो ? - बत्ती

१७.	पुच्छर छ कुकर हैन, गजुर छ मन्दिर हैन करङ छ मान्छ हैन । के हो ? - छाता

१८.	पुच्छर टेक्दा काइ गर्ने । के हो ? - ढिकी

१९.	पुच्छर टेक्दा जुरुक्क उठ्ने । के हो ? - ढिकी

२०.	पुट्के बाहुनको सुर्के चन्दन । के हो ? - मासको गेरा

२१.	पेटमा सबै छ मुखले भन्दैन । के हो ? - किताप

२२.	पोलेको माछा धर्तीमुनि डुगुर्च । के हो ? - हलोको फाली

२३.	पोलेको छेपारो रुख चर्च । के हो ? - आसी

२४.	पाहुना आएको बेला उत्तानो पर्ने । के हो ? - गन्द्री

'फ'

१.	फल न फूल डाँठ मात्र मोटो । के हो ? - अखु

२.	फल झर्‍यो भूई भरी, रूख छैन वरिपरि । के हो ? – असिना

३.	फल लागे फूल लाग्दैन, फूल लागे फल लाग्दैन । के हो ? - भाङगो

४.	फलाम जस्तो भएर पाक्ने सुन जस्ता भएर फुल्ने । के हो ? - चोत्रो

५.	फाल्ने भए फाल नत्र झुण्डिएर मर्चु । के हो ? - सिगान

६.	फुल्दा चाँदी पाक्दा सुन । के हो ? - सुन्तला

७.	फुल्दा पनि फुदैन फल्दा पनि फल्दैन तर उसका सन्तान धेरै । के हो ? - उन्ने

८.	फेद काटे मर्ने टुप्पा काटे सर्ने । के हो ? - अखु

९.	फल बसीरहने लरा चरिरहने । के हो ? - काक्राको लरा

'ब'

१.	बजाउन हुन्च बाजा हैन,
	लान हुन्च औठी हैन गोलो छ रिङ पनि हैन । के हो ? - चुरा

२.	वन जादा आखा हेर्ने, घर आउँदा आखा बन्द गर्ने । के हो ? - सोत्तरको राङगे

३.	बस्च, हिर्च खेल्च तर बोल्न सक्दैन । के हो ? - बल

४.	बस्दा सानो हिन्दा लामो । के हो ? - जुगा

५.	बनपाइ जादा घर पाई मुख घरपाई जाना वनपाई मुख । के हो ? - बन्दुक

६.	बत्तीस दन्त, बत्तीस गास । के हो ? - चपाया

७.	बाघ झै गर्जने, साँप झै बटारिने । के हो ? - मही पारेको

८.	बाचुन्जेल सागरमा मरेपछि मन्दिरमा । के हो ? - शंख

९.	बाटुलो घरको झ्याल न दैला । के हो ? - कद्दु

१०.	बान्धा मुठा भरी हुने खोल्दा दैलामै नछिर्ने । के हो ? - छाता

११.	बानेको भैसो दाउला सँगै चर्ने । के हो ? - कद्दु

१२.	बाबु तिख नाक्चे आमा रत्नमाला, छोरा छोरी कालु गाँडा । के हो ? - टिम्मर

१३.	बालकमा हर्रे बुदेसकालमा पेली । के हो ? - धान

१४.	बाहिर धारो भित्र इनार । के हो ? – करूवा

१५.	बाहिर–बाहिर स्याउला, भित्र चाँदीको कसौदी । के हो ? – काउली

१६.	बाजेको लन्ठन, समाइदिन भन्छन्
	कालो हाल्छन्, सेतो झिक्छन् । के हो ? – कोदो पिसेको

१७.	बाहिर काली कोइली, भित्र तामा चोइली । के हो ? – मुसुरो

१८.	बाहिर जाना अघाउच भित्र आउदा भोकाउच । के हो ? - जुत्ता

१९.	बिना वादल पानी पर्ने । के हो ? - आसु

२० .	बिना खामाको झक्कले घर । के हो ? – आकाश

२१.	बिना रुखको फल झर्ने, टिपेर ल्याउ आफै गल्ने । के हो ? - असिना

२२ .	बिना हांगाको फल मिठो । के हो ? - केरा

२३.	बीस तले घरमा बास बस्न नहुने । के हो ? - बाँस

२४. बीस टाउके कुटिन्चन र छाला झर्च न दुख्च न त रगत आउच । के हो ? - हात खुट्टाका औला

२५. बिहान उठेर ठूलाले सानालाई ढोक गर्ने । के हो ? - गाग्राबाट पानी सारेको

२६. बिहान उठेर मुसाका दुलामा हात राख्ने । के हो ? - लुगा लगाएको

२७. बिहान उठेर हेर्दा एक हातले बाईबाई गर्ने । के हो ? - केराको पात हल्लाया

२८. विहान उठेर फोहोर फाल्छ, दिन भरी सुतेर टार्छ । के हो ? – कुचो

२९. बिर्को रूखमा ठेकी हातमा । के हो ? – ऐसेलु

३०. बुढाबुढीको एउटै पेटी । के हो ? – गरालो

३१. बुढेसकालमा छोरा पायो, बिरालाले खायो
थुक्क मट्याङ गाठे बुढा दुःख मात्र पायो – केराको बोट

३२. बुरो बल्दको पेट भिर पैसा । के हो ? - कद्दु

३३. बुहारीले ढोक दिन्चु भन्चे, जेठाजु भो भो भन्च । के हो ? - केराको पात

३४. बोकाको मुत्ने, दुई हातले थुत्ने । के हो ? - चोता उखेल्या

३५. बोट चिप्लो फल, मिठो । के हो ? - केरा

३६. बोल्नेले देख्दैन, देख्दनेले बोल्दैन । के हो ? आँखा र मुख

‘भ’

१. भाडो पाक्च, चामल पाक्दैन । के हो ? - वेलौती

२. भित्र खोक्रो बाइर बोक्रो । के हो ? - बल

३. भित्र इनार बाहिर धारो, यो कथा जान्न साह्रै गाह्रो । के हो ? - करुवा

४. भित्र छर्चन, भित्रै औरिन्च आशिष पाइ कानमा सिउरिन्चन । के हो ? - जमरा

५. भित्र गज्याङगुजुङ बाहिर छाला । के हो ? - कागती

६. भित्र तन्न दाना, फोरी खादा रसिला दाना । के हो ? - अनार

७. भित्र बाहिर लुले करङ बीचमा छ छाता,
पानी पर्दा असिना पर्दा देला काम । के हो ? - घुम

८. भित्रतिर टन्न राम्रो दाना, फोरी खादा रसिलो खाना । के हो ? – अनार

९. भुत्ले शहरी मान्छको जिउ, गाउँमा पस्न पाए विगार्छ खुब, के हो ? – बादर

१०. भूडे बल्दको एउटा सिङ । के हो ? - चाखी

११. भूडे बल्द जति पिट्यो उति कराउच । के हो ? - दमा

१२. भु भु गर्च भमरा होइन,
चारमुख छन ब्रम्हा होइन, कानमा जनै छ बाहुन हैन । के हो ? - चर्खा

१३. भूईको डोली थिचेर खोली, भित्र हेर्दा दुई तीन गोली । के हो ? - बदाम

१४. भैसी पाल्ने घास नकाटने, दूध खाने घिउ बेच्ने । के हो ? – चिउरी

१५. भोक्ते माउका सयवटा चल्ला । के हो ? - माटे

१६. भोकर बजाउने टाउको फन्नाउने । के हो ? - कुकर

'म'

१. 'म' भन्दा छुने 'त' भन्दा नछुने । के हो ? - ओठ

२. मन्टा पकाई खाए हुन्च, छोयो भने पोलि दिन्च । के हो ? - सिस्नो

३. मन्दिर, फोटा, घाँटी लास जताततै सजाउने
एक एक गरी बनाउने । के हो ? - माला

४. मनले हुन्च जीउले नाइ नाई । के हो ? - केराको पात

५. म यत्ता मेरा जुङ्गा त्यत्ता । के हो ? - कद्दु

६. मरेको बल्द कराउने । के हो ? - दमा

७. मरेको बल्द गाउवेशी गर्च । के हो ? - नारा

८. मरेको बल्दले आखा हेर्ने । के हो ? - बेटरी

९. मरको बल्द अघि अघि हिर्ने । के हो ? - दमा

१०. मरेको बल्द भित्र बाइर गर्च । के हो ? - छालाको जुत्ता

११. मरेको माछा खेतैखेत हिर्च । के हो ? - हलाको फाली

१२. मलाई चुस्छन्, टलाई चुक्छन । के हो ? – उखु

१३. मलाई काटे दुख्च तलाई काटे दुख्दैन । के हो ? - मासु र नङ

१३. म हु एक खुट्टे केही नखाई जान्चु बुढा लुला लङ्गडालाई सक्दो आड दिन्चु - । के हो ? लउरा

१४. माटोबाट बनेपछि ढुङ्गाको काम गर्ने । के हो ? – इटा

१५. माटोमुनि महको गाग्री । के हो ? – खन्यो

१६. माउले हाड पायो, हाडले नानी,
हाडभित्र हेर्दा दुई थरी पानी । के हो ? – अण्डा

१७. मासु मात्रै खाने, जतिमासु खाए पनि दुब्लाउदै जाने । के हो ? अचानो

१८. मान्छे बोल्च कता कता आवाज आउच यता । के हो ? - रेडियो

१९. मान्छेले सबै भन्दा छिटो के काम गर्न सक्छ । के हो ? – आँखा झिम्क्याउन

२०. माथि टुली टुली तल स्याक स्याक । के हो ? आँखा र नाक

२१. माल किन्नु परेमा सङ्गै जान्चु, आफु आन्न समान पठाउचु । के हो ? - रूपपे

२२. मिठो मात्र खान खोज्चु, गुफाभित्र लुक्चु । के हो ? - जिब्रा

२३. मीत ज्यू ! मीत ज्यू ! मिलाप गरम । के हो ? - नारा

२४. मुखबाट सुक्याउने, नाइटोबाट तुक्योउने । के हो ? – कित्ली

२५. मुखबाट जन्माउने, मुखबाट हुर्काउने । के हो ? - भूइकटहर

'य'

१. यताउति खोल्सो बीचमा डारो,
त्यसलाई भन्न सकिन्च सुगन्धको भारो । के हो ? - नाक

२. यता वन उता वन बीचमा बाटो । के हो ? - कपालको सिउदो

३. यताबाट आउ उताबाट आऊ दाँतले दार खाउ । के हो ? – आरा

४. यसैले दुःखी यसैले सुखी, यो भने हिर्च आफ्नै खुशी । के हो ? - रूपपे

५. यहाँ काटियो खसी नेपाल पुग्यो रगत । के हो ? - खोला

६. यो डाङराले के भन्छ सुन तो । के हो ? - दमा

७. यो डारा नभए दुई बैनी भेट हुनाम । के हो ? - आँखा

८. यो डारा नभए मेरी बैनी भेट्ने थिइ । के हो ? - नाख

९. यो मेरो टेक्ने, यो मेरो छेक्ने, परि आएको बेला सकेको सेक्ने । के हो ? - लउरो

'र'

१. रङ्गी विरङ्गी पानी खाने, सेतो खलामा नाच्ने । के हो ? - कलम

२. रुकुमकोटमा लडाई चल्यो, बम गोली बसे,
तातो गोली नजिक पर्दा पर्दा बुढाबुढी टर्से । के हो ? – खाजा भुटेको

३. रुख चिप्लो फल मिठो । के हो ? - केरा

४. रुखमा झुन्निन्चु फल म हैन बच्चा बच्ची जन्माउचु जनावर हैन । के हो ? - चमेरो

५. रुखमा फल, फलमा रुख । के हो ? - भूईकटहर

६. रुखमा फिरफिरें पात, आएजति खातै खान । के हो ? – केरा

७. रुख काटेको बाऱ्ह वर्ष भयो, पात जस्ताको तस्तै । के हो ? – मजुरको प्वाँख

८. रुखमा बस्छ चरा होइन, जटा छ, जोगी होइन । के हो ? – नरिवल

९. रूप मेरो गोलो–गोलो सबैको छु प्यारो,
कुदन् भने सजिलो छ लात खाना गारो । के हो ? – भकुन्डो

१०. रूप मेरो बट्टा जस्तो झिक्छु सधैं अक्कल,
अक्कलबाटै सक्कलको गर्छु, उस्तै नक्कल । के हो ? – क्यामेरा

११. रूप हेरुँ बेग्लै लाग्छ काम हेरुँ उस्तै
मानिससँग दाँज्दा भने जोईपोई जस्तै । के हो ? – डाडुपन्यूँ

१२. राजा बाजा टुप्पोमा झुन्डिन्छ,
बचाऊँ भने आफै माथि खनिन्छ । के हो ? – अरिङ्गाल

१३. राती उठ्ने दिउसो सुत्ने । के हो ? - बत्ती

१४. राती गाई पानी खाएर आई,
सेती गाई पानी खान गइ । के हो ? - चिल्ले रोटा हाल्या

१५. राती गाई पानी खान्चे, पानी खादा मरि जान्चे । के हो ? - आगो

१६. राती अंगालो हाल्ने, दिउसो सम्बन्ध विच्छेद गर्ने । के हो ? - दैला

१७. रातो छ धुलो, काम गर्च ठूलो । के हो ? - सिन्दुर

१८. रातो थैलीमा पैसा । के हो ? - पिर्रे

१९. रातदिन हिरेको हिरैयै - खोला

२०. रातो बल्द रटने पहरमा जुझने । के हो ? - अरिङ्गाल

२१. रातभरी देखिन्च दिउस देखिन्न, टिपु टिपु भन्दा टिप्न सकिन्न । के हो ? - तारा

२२. राती राती कराउने बानी, घरमा उसको पानी नै पानी । के हो ? - भ्याकुता

‘ल’

१. लगाउँछु कूचो, चम्काउँछु चुच्चो । के हो ? – बुरुस

२. लचक–लचक तान, दसटा खुट्टा चारवटा कान । के हो ? – गोरु जोतेको

३. लम्कने बाख्राको झम्कने कान,
लौ लौ बद्दा बल गरी तान । के हो ? - चोता उखल्या

४. लहरा तान्दा पहरा थर्किने । के हो ? - मोही पारया

५. लहरो तान्दा पहिरो आउने । के हो ? - चाँखी

६. लहरे नली झलमल बली । के हो ? - बिजुली

७. लहरे रुखको घन टाउके छोरा । के हो ? - कद्दु

८. लगाउँदा इज्जत, माला लगाउँदा बेजत । के हो ? - जुत्ता

८. लाखौं छोरा काम न काजका,
एक छोराले सब काम गर्ने । के हो ? – तारा र चन्द्रमा

९. लामो पनि धेरै छैन, छैन धेरै माटो,
कालीलाई म्वाइँ खाँदा हुँदै जान्छ छोटो । के हो ? – पाटी र खरी

८. लामो डाराका दुई वटा प्वाल । के हो ? - नाख

९. लामो डारामा दुइटा सुरुङ्ग । के हो ? - नाख

१०. लामो लहराको फल मिठो । के हो ? - माछा

११. लामो लहरामा फल्ने मिठो फल,
खाँदा मुख भरी हुन्छ जलैजल । के हो ? – अँगुर

१२. लावालस्कर लिई गयो सबैलाई खुवायो,
आफूले भने केही खाएन घरै फर्की आयो । के हो ? – गोठालो

१३. लिखे तीखे, लिखे तीखे, तँभन्दा म तीखे । के हो ? – सिस्नु

१४. लुगा न फाटो दगुर्च लाटो । के हो ? - खोला

१५. लेखमा आगो बेसीमा खैलाबैला । के हो ? - हुक्का

१६. लेकबाट भैंसी झर्‍यो लबरलबर कान,
एउटा छोरो पाएपछि खुकुरीले हान् । के हो ? – केरा

१७. लेखिएको छ दुवैपट्टी किताब त्यो हैन,
डुल्छ फेरि जहाँतहाँ खुट्टा भने छैन् । के हो ? – सिक्का

'व'

१. वनमा जन्में, जनमा हुर्कें वनमै मेरो बास,
बाऱ्ह वर्ष जलमा डुबें अब केको आस ! के हो ? – डुङ्गा

२. वन बगैंचामा डुल्छ राम्रो चरी,
पानी पर्दा रमाएर नाच्छ वरिपरि । के हो ? – रुमाल

३. वरिपरि बिचारी, माझमा डिट्टा ।

वरिपरि सिकारी माझमा बिचारी । के हो ? – दाँत र जिब्रो

४. वरिपरी वन माझमा ठूलो रुख । के हो ? - टुप्पी

५. वरिपरी वन माझमा धुलो । के हो ? - सिन्दुर

६. वरिपरी सेतो माझमा कालो । के हो ? - आँखा

७. वरिपरि पर्खाला तीनतिर गौडा,
त्यस भित्र बस्ने बोक्सीको छौडा । के हो ? –अगेनो

८. वल्लो–पल्लो डाडो, दिदी बैनी कहिलै भेट नहुने । के हो ? – आँखा

९. वारि कुकुर भुक्यो, पारि पुच्छर लुक्यो । के हो ? – बन्दुक हानेको

१०. वारिदेखि पारिसम्म लस्करे दाँत,
शिरमाथि नाच्ने त्यसको जात । के हो ? – काइयो

११. वारि करङ पारी करङ माझमा गजघरङ । के हो ? - भार

१२. वारि भऱ्याङ, माझमा हेर्दा लुते करङ । के हो ? - झोलुङ्ग पुल

'श'

१. शरीर नसे गाला मोसे । के हो ? - मादल

२. शरीर भरी धन रित्तो मेरो मन । के हो ? - घोगाको कोसा

३. शरीर भरी आँखा छन हेर्दा केही छैन,
अरुलाई नबोकाई हिर्न जान्दैन । के हो ? - डोको

४. शरीर भरीमा सबभन्दा बढी जारो मान्ने । के हो ? - हात

५. शिरको जन्तु नङले मार्च । के हो ? - जउरा

६. शिरमा आगो, पुच्छरमा खाना । के हो ? - टुकी

७. शिर पनि छैन पाउ पनि छैन दुई हात नभइ मिलाउन सकिदैन । के हो ? - टोपी

'स'

१. सङ्डै हिन्चम सल्ला छैन, छुट्टिम भन्दा छुट्टिन मिल्दैन । के हो ? - खुट्टाको औठा

२. सधै दुध मात्रै खान्चु तर मेटाउदैन । के हो ? - अचानो

३. सबै खान्च पानी खाना मर्च । के हो ? - आगो

४. सबैलाई तातै गएपछि रातै । के हो ? - सुर्रे

५. सबैलाई चाहिने मरुभूमिमा नपाइने । के हो ? - पानी

६. सय भाईको एउटै च्यान । के हो ? - अगेनो

७. सय भाई बाखाको एउटै छाला । के हो ? - मान्द्रो

८. सय भाई एउटै खलामा भैलो खेल्ने । के हो ? - खाजा भुटेको

९. स्वर्ग पुग्यो कि धर्ती छिऱ्यो । के हो ? - रुख

१०. स्याउ स्याउ चल्ला वरिपरी हल्ला । के हो ? - मउरी

११. स्वर्गमा पानी गर्भमा नली । के हो ? - रक्सी पाऱ्या

१२. स्वादमा चाहिने बीउ खोज्दा नपाइने । के हो ? - नुन

१३. सानी सानी नानी फनफनी नाची । के हो ? - धागो काट्या

१४. सानो सानो दह सिन्कै नसह । के हो ? - आँखा

१५. सानो सानो चउरमा एउटा गुफा । के हो ? - मुख

१६. सानो सानो नानी मान्छ खाने बानी । के हो ? - पिप्सा

१७. सानो सानो पहरमा जन्ती खटिएका । के हो ? - दाँत

१८ . सानो सानो रुख चढ्नमा दुःख । के हो ? - सिस्ना

१९. सानो सानो चौरमा भेडा टासिएका । के हो ? - दै अक्षताको टीका

२०. साँझ खाएको थाल साँझै फाल्ने,
बिहान खाएको थाल बिहानै फाल्ने । के हो ? - टपरी

२१. सानी सानी नानी उफ्री उफ्री हिर्ने । के हो ? - उपा

२२. सानो नानीका दातै दात । के हो ? - काइयो

२३. सानी नानीको पेटमा औला । के हो ? – औठी

२४. सानी सानी नानीका सयवटा दाॅत । के हो ? – करौटी

२५. सानी नानीका पेटभरि दाॅत । के हो ? – काइयो

२६. सानी नानी खेत माथि झि झि । के हो ? – आॅखाका परेला

२७. सानी सानी रूकुमै ध्यामपा जत्रो पेट
कहा जान्छयौ रूकुमै राजासॅग भेट । के हो ? – कलश

२८. सानी सानी नानीको सात पगरी गुथेको । के हो ? - कुचो

२९. सानी सानी नानीको बत्ती बाल्ने बानी । के हो ? - जुनकिरी

३०. सानी सानी नानी छकालै उठी भित्र बाइर गर्चिन । के हो ? - कुचो

३१. सानो मुखको ठूलो बोली । के हो ? - बन्दुक

३२. सानी नानीको हातभिर बाला । के हो ? - कुचो

३३. सानो सानो नानीले घासको मुठा बोकेको । के हो ? - चोता

३४. सानो छदा सागवारी ठूलो भएपछि घासवारी । के हो ? - बास

३५. सानो देशका तीन वटा जनता । के हो ? - घरीका सुई

३६. सानैमा हरियो, छिप्पिदा रातो,
मलाई खाने मान्छको लिन्चु सातो । के हो ? - खोर्सानी

३७. सानो सानो कागज ठूलो छ तागत । के हो ? - रूपपे

३८. सुरिलो रुखमा मीठो फल । के हो ? - केरा

३९. सुख पर्दा सुक्छ दुःख पर्दा मूल फुटछ , के हो ? – आँखा

४०. सेतो दाना असिना होइन, त्यत्कै विलाउछ, बतास होइन । के हो ? – कुपर

४१. सेतो चउरमा काला भेडा बाखा चरिरहेका । के हो ? – अक्षर

४२. सेतो ठेका हर्यो विर्का । के हो ? - चोता

४३. सेतो वनमा काला भैसो । के हो ? - अक्षर

४४. सेतो खेतमा कालो बीउ रोपेको । के हो ? - अक्षर

४५. सेतो माथि कालो चल्ला, बोल्दा खेरी हल्ला । के हो ? - पढ्या

४६. सोद्चु बोल्दैन दिन्चु खान्न । के हो ? - फोटो

४७. सुत्ने बेला घुसार्ने, उठेपछि निकाल्ने । के हो ? – गरालो

४८. सुनको ठेकी चाँदीको विर्को । के हो ? – ऐसेलु

'ह'

१. हजार पात गन्न नसकिने । के हो ? - कपालका रउ

२. हजार थोकको एक थोक । के हो ? – खरानी

३. हर्दै रने खाजा भुट्दै रने । के हो ? - बाखाको बरकाउला

४. हरियो सारी फरलक्क पारी मुखमा हाली । के हो ? - केरा खाएको

५. हरियो रुखमा हरियो चरा । के हो ? – अमला

६. हल गोरू जुध्न खोज्छन, जुध्न सक्दैनन । के हो ? – आँखा

७. हरियो पुतली सिँगार पार्दै नाच्छे । के हो ? – टपरी गाँसेको

८. हरियो चरिको थरि थरि चुच्चो,
स्वाद तीता मुख पार्छ, मीठो । के हो ? – तितेकरेला

९. हरियो झाल देख्नमा लाल,
ओ मेरी बाबै ! खाँदाको जनजाल । के हो ? – खोर्सानी

१०. हरियो गाडछन् सुन फलाउँछन्,
सुन फ्याँकेर चाँदी तल्याउँछन् । के हो ? – चालम

११. हरियो चरीलाई लालमोती जडी,
दोसल्ला ओढी मैदानमा खडी । के हो ? – मकै

१२. हात छैन, बस्छ झोला भित्र,
माया गर्न जान्ने बन्छ सधै मित्र । के हो ? – किताब

१३. हात न खुट्टा उखेल्च बुटा । के हो ? - पैरो

१४. हातले छर्ने मुखले टिप्ने । के हो ? - लेखे पढेको

१५. हात न खुट्टा कन्नामा बसी बसी हिर्च यता न उता । के हो ? - डोको

१६. हात न खुट्टा, पिठ्यु चरि हिर्च यताउता । के हो ? - डोको

१७. हात न खुट्टा बित्ता नाप्न सिपालु । के हो ? - जुगा

१८. हात न खुट्टा हिर्च यता उता । के हो ? - रूपपे

१९. हात न खुट्टा घस्रेर हिडने,
सामुन्ने पाए सुलुक्के निल्ने । के हो ? – अजिङ्गर

२०. हात छैन, कान समाउँछ,
आखा होइन दृष्टि लगाउँछ । के हो ? – चस्मा

२१. हात्तीको जत्रा साँप्रा लामालामा कान,
बच्चा पाउछ मुखबाट लौलौ लान । के हो ? – केरा

२२. हात्तीको पेटमा कल्याङकुलुङ चल्ला कराएको । के हो ? – घरमा मान्छे

२३. हात्ती–घोडा–उँट खेल्छन् छैन त्यहाँ देश,
राजा–मन्त्री सिपाहीको हुने गर्छ रेस । के हो ? – बुद्धिचाल खेल

२४. हावा खाँदा टन्न हुने, मुख बाँधी छाड्दा माथि उड्ने । के हो ? – बेलुन

२५. हावाले भरिउको छालाको गानु,
आफूतिर आए लात्तीले हानूँ । के हो ? –भकुन्डो/बल

२६. हास्दै पनि छ रुदै पनि छ । के हो ? - घामपानी

२७. हिँड् काली ! माइत जाऊँ। के हो ? – तेलको चौंठी

२८. हिँड्दाखेरि बाटो बनाउँछ,
छोइदिए डल्लो पर्छ । के हो ? – चिप्लेकीरा

२९. हिँड्दा एउटा बाटो नाप्च,
अर्को लुगा सुकाउँछ । के हो ? – जुका र चिप्लेकीरा

३०. हिर्च हिर्च जहाँको तही । के हो ? - कोल

३१. हिमाल माथि कालो वन । के हो ? - कपाल

३२. हिडछ तर खुट्टा छैन, बोल्छ मुख छैन – खोला

३३. हेर्ने कुरा हेरौला,
खेल्ने कुरा खेलौंला,
तर बाउन्न भाइलाई नचाऊ,
बिग्रौला कि सप्रौला । के हो ? –तास

३४. हेरे दुईटा नहेरे एउटै । के हो ? - ऐना

३५. हेर्दा छर्लङ्ग, हिर्काउदा झ्याम झुरुम । के हो ? - ऐना

३६. हेर्दा छ, समात्दा छैन । के हो ? - स्याल

३७. हेर्दाखेरि रुवा जस्तो फुस फुस गर्ने
पहाडका चुलीतिर पत्रैपत्र पर्ने । के हो ? - हिउ

३८. होक्का गोरु, भित्ता फोरुँ धर्ती मुनिको कथुरो गोरु । के हो ? - मुसो

३९. होक्का–होक्का गर्दछन् गोरू जुध्नै सक्दैनन । के हो ? – आँखा

४०. हो त्यही थिई, हो त्यहाँ थिई । के हो ? – लौरो टेकेको

जम्मा ७०० वटा गाउँखाने कथा

यस गाउँखाने कथामा प्रयोग भएका स्थानीय खसानी उपभाषिकाका शब्दहरू र स्तरीय नेपालीमा प्रयोग गरिएका शब्दहरू निम्न प्रकार छन् ।

सानी उपभाषिका		स्तरीय नेपाली	वसाल्या	-	वसालेको
अखटे	-	अप्ठारो/कठिन	फरिङगा	-	चरा मार्न प्रयोग हुने
लोटे	-	लडे			

चेउ	-	च्याउ	काकरा	-	काक्रा
औरेको	-	उम्रेको	जान्च	-	जान्छ
ठोक्या	-	ठोकेको	मान्छ	-	मान्छे
नाख	-	नाक	अखु	-	उँखु
लाया	-	लगाएको	मजुर	-	मयुर
देखिन्च	-	देखिन्छ	भुत्ला	-	रौं
कुट्टे	-	निहुरिएको	रोटा	-	रोटी
गर्च	-	गर्छ	काक	-	काग
मउरी	-	मौरी	रूपपे	-	रुपियाँ
सर्च	-	सर्छ	स्याल	-	छाया
भाङ	-	बत्ती	खान्च	-	खान्छ
बाल्च	-	बाल्छ	खुकरी	-	खुकुरी
कुकर	-	कुकुर	चापी	-	साँचो
मिल्च	-	मिल्छ	ताल	-	चाल्चा
जल्च	-	जल्छ	पिर्रे	-	खुर्सानी
झर्च	-	झर्छ	पिरालु	-	पिँडालु
इन्रेनी	-	इन्द्रेणी	सर्ग	-	आकाश
उर्च	-	उर्छ	हिर्च	-	हिँड्छ
कराउच	-	कराउँछ	चुस्च	-	चुस्छ
वस्च	-	वस्छ	उपा	-	उपियाँ
उर्च	-	उर्छ	उर्च	-	उड्छ
चुस्च	-	चुस्छ	चोता	-	मूला

साप	-	सर्प	धोगा	-	मकै
किताप	-	किताव	दैला	-	ढोका
वर्यो	-	नामलो	चाखी	-	जाँतो
चउर	-	चौर	आँसी	-	हसियाँ
सूर्रे	-	सूर्य	भैसा	-	भैसी
वल्द	-	गोरु	औठा	-	औंला
डारो	-	डाँडो	थुन	-	कचौडा
हिर्न	-	हिँड्न	कारा	-	काँडा
जउरा	-	जुम्रा	बुद्दा	-	बुदा
दै	-	दही	भूरी	-	भूडी
कक्कर	-	कक्कड	रउ	-	रौ
घोगा	-	मकै	छकालै	-	बिहानै
भाँरा	-	भाँडा	सुइना	-	सपना
लउरो	-	लौरा	नाख	-	नाक
खर्चो	-	खस्रो	काइ गर्ने	-	कराउने
घरि	-	घडी	वन पाइ	-	वनतिर
हिर्न	-	हिँड्न	घरपाइ	-	घरतिर
दमा	-	दमाहा			

परिशिष्ट २

सामग्री सङ्कलनमा प्रयोग गरिएको चिट्ठीको नमुना

श्रीमान् गा.वि.स. सचिव/प्र.अ./नेपाली विषय शिक्षकज्यू
.........................गा.वि.स./विद्यालय रुकुम

विषयः सहयोग गरिदिन हुन

महोदय,

रुकुम जिल्ला लोकसाहित्यका विविध विधामा धनी भएको कुरा सर्वविदितै छ तर त्यसको संरक्षण र सङ्कलन गर्ने कार्य अहिले व्यवस्थित रूपले भएको छैन । यस कुरालाई मध्येनजर राखी मैले हाम्रो जिल्लामा प्रचलित गाउँखाने कथालाई सङ्कलन गरी लोकसाहित्यको भण्डारमा विस्तार एवम् उजागर गर्ने ध्येयले **रुकुमेली गाउँखाने कथाको अध्ययन** शीर्षकमा शोधपत्र लेखन लागिरहेको छु । अतः तपाईले पनि आफ्नो वरपर छरिएका वा प्रचलनमा रहेका गाउँखाने कथाहरू सङ्कलन गरी यथासक्दो चाँडो उपलब्ध गराई सहयोग गरिदिन्छन् अनुरोध गर्दछु । तपाईद्वारा उपलब्ध गराइएका गाउँखाने कथाको सङ्कलनमा तपाईको नाम पनि शोधपत्रको सूचीमा राख्ने कार्य हुने भएकाले तपाईले आफ्नो नाम थर ठेगाना र शैक्षिक योग्यता लेखि सहयोग गर्न समेत अनुरोध छ ।

उदाहरण

१. अगि शंख पछि पंख, के हो ? - कुकुर

२. एक तल्ले घरको झ्यालै झ्याल, के हो ? - डोको

३. सानो सानो दह सिन्कै नसह, के हो ? - आँखा

शोधनिर्देशक
ईश्वरीप्रसाद गैरे
उप-प्राध्यापक
नेपाली केन्द्रीय विभाग
त्रिभुवन विश्वविद्यालय
कीर्तिपुर, काठमाडौं

शोधार्थी
नरबहादुर खड्का
रुकुमकोट-८
रुकुम

परिशिष्ट ३

सूचकहरू

क.सं.	नाम	शैक्षिक योग्यता	ठेगाना	गाँउखाने कथा सङ्कलन गरेका क्षेत्र
१	लोकेन्द्रबहादुर बुढाथोकी	एम.ए.	श्रीकोट मा.वि. रुमालबारा, रुकुमकोट	श्रीकोट मा.वि. रुमालबारा, रुकुमकोट
२	फलबहादुर बोहोरा	एम.ए.	श्री मुसीकोट खलंगा बहुमुखी क्याम्पस	श्री मुसीकोट खलंगा बहुमुखी क्याम्पस
३	मीनबहादुर पुन	एम.ए.	श्री त्रिभुवन जनता उ.मा.वि., मुसीकोट	श्री त्रिभुवन जनता उ.मा.वि., मुसीकोट
४	हरिप्रसाद खनाल	एम.ए.	श्री त्रिभुवन जनता उ.मा.वि., मुसीकोट	श्री त्रिभुवन जनता उ.मा.वि., मुसीकोट
५	कमानसिंह बिष्ट	एम.एड.	श्री नेपाल राष्ट्रिय उ.मा.वि., चुनवाङ	श्री नेपाल राष्ट्रिय उ.मा.वि., चुनवाङ
६	महेश्वर शर्मा	एम.एड.	श्री वीरेन्द्र उ.मा.वि., वाफिकोट	श्री वीरेन्द्र उ.मा.वि., वाफिकोट
७	भूपेन्द्र आचार्य	एम.एड.	श्री जनता उ.मा.वि., पोखरा	रुकुमकोट गा.वि.स. वडा नं. ५
८	गणेश रिजाल	एम.ए.	श्री शीतल उ.मा.वि., चौरजाहारी	सदरमुकाम, मुसीकोट
९	भीमबहादुर बली	एम.एड.	श्री हिमालय उ.मा.वि., खोलागाउँ	सदरमुकाम, मुसीकोट
१०	धर्मप्रसाद पाण्डे	साक्षर	साख गा.वि.स. वडा नं. ३	साख-७, लसुनबारी
११	सविता खड्का	कक्षा-१०	श्री रुक्मिणी उ.मा.वि., रुकुमकोट	श्री रुक्मिणी उ.मा.वि., रुकुमकोट
१२	अनिता खड्का	कक्षा-१०	श्री रुक्मिणी उ.मा.वि., रुकुमकोट	श्री रुक्मिणी उ.मा.वि., रुकुमकोट
१३	जीवन खड्का	कक्षा-१०	श्री रुक्मिणी उ.मा.वि., रुकुमकोट	श्री रुक्मिणी उ.मा.वि., रुकुमकोट

१४	मोहन खड्का	कक्षा-४	श्री त्रिभुवन जनता उ.मा.वि., छिप्रिदह	श्री सिस्ने शिक्षा क्याम्पस
१५	निमबाबु खड्का	कक्षा-५	श्री त्रिभुवन जनता उ.मा.वि., छिप्रिदह	श्री सिस्ने शिक्षा क्याम्पस
१६	दुर्गा खड्का	साक्षर	रुकुमकोट गा.वि.स. वडा नं. ८	रुकुम साहित्य समाज
१७	कृष्ण गौतम	एम.फिल.	श्री सिस्ने शिक्षा क्याम्पस	श्री सिस्ने शिक्षा क्याम्पस
१८	छविलाल दाहाल	बी.एड.	श्री हिमालय पुथा उ.मा.वि., मैकोट	तकसेरा गा.वि.स.को कार्यालय
१९	प्रकाश डांगी	एम.ए., बी.एड.	महेन्द्र उ.मा.वि., टकसेरा	महेन्द्र उ.मा.वि., टकसेरा
२०	श्रीदेव यादव	बी.एड.	श्री पर्वत उ.मा.वि., कोल	श्री पर्वत उ.मा.वि., कोल
२१	राम बहादुर बुदा	बी.एड.	श्री सिद्धचौर उ.मा.वि., लुकुम	श्री सिद्धचौर उ.मा.वि., लुकुम
२२	कृष्णलाल पौडेल	एम.एड.	श्री हिमालय उ.मा.वि., नाइगार	श्री हिमालय उ.मा.वि., नाइगार
२३	कालु खड्का	एम.एड.	श्री जनकल्याण उ.मा.वि., पोखरा	श्री जनकल्याण उ.मा.वि., पोखरा
२२	लालबहादुर वली	एम.एड.	श्री जहारी क्याम्पस, खोलागाउँ	श्री जहारी क्याम्पस, खोलागाउँ
२५	चन्द्रा वली	एम.एड.	श्री त्रिवेणी उ.मा.वि., सिम्रुतु	श्री त्रिवेणी उ.मा.वि., सिम्रुतु
२६	चिन्तामनि दाहाल	बी.एड.	जि.वि.स. कार्यक्रम सूचना अधिकृत	जि.वि.स. को कार्यक्रम
२७	चन्द्रसिंह श्रेष्ठ	आई.ए.	जि.वि.स. कम्प्युटर अपरेटर	जि.वि.स. कार्यालय
२८	अर्जुन भण्डारी	एम.ए.	जि.प्र.का. सहायक प्रमुख जिल्ला अधिकारी	जिल्ला प्रशासन कार्यालय, रुकुम

परिशिष्ट ४
रुकुम जिल्लाको नक्सा

सन्दर्भसामग्री सूची

१. कोइराला, शम्भुप्रसाद, **लोकसाहित्य सिद्धान्त र विश्लेषण**, दो.सं. विराटनगर : धरणीधर पुरस्कार प्रतिष्ठान, २०५६ ।

२. गिरी, जिवेन्द्रदेव, **लोकसाहित्यको अवलोकन,** काठमाडौं : एकता प्रकाशन, २०५७ ।

३. जोशी, सत्यमोहन, **हाम्रो लोकसंस्कृति,** काठमाडौं : रत्न पुस्तक भण्डार, २०२४ ।

४. थापा, धर्मराज र सुवेदी, हंसपुरे, **लोकसाहित्यको विवेचना,** काठमाडौं : पाठ्यक्रम विकास केन्द्र, २०४१ ।

५. थापा, हिमांशु, **साहित्य परिचय,** काठमाडौं : साझा प्रकाशन, २०३६ ।

६. पराजुली, कृष्णप्रसाद, **नेपाली उखान र गाउाखाने कथा,** चौथो संस्करण : काठमाडौं ।

७. पोखरेल, बालकृष्ण र अन्य, **नेपाली बृहत् शब्दकोश,** काठमाडौं : नेपाल राजकीय प्रज्ञा प्रतिष्ठान, २०५० ।

८. पौड्याल, शिप्रसाद, **नेपाली गाउँखाने कथाकोश,** काठमाडौं : चावहिल अफसेट प्रेस, २०६१ ।

९. बन्धु, चूडामणि, **नेपाली लोकसाहित्य,** काठमाडौं : एकता बुक्स, थापाथली, २०५८ ।

१०. **रूकुम जिल्लाको वस्तुगत विवरण,** रूकुम : जिल्ला विकास समिति कार्यालय, २०६८ ।

११. शर्मा, मोहनराज लुइटेल, खगेन्द्रप्रसाद, तेस्रो संस्करण, **शोधविधि,** पुल्चोक : साझा प्रकाशन, २०६२ ।

१२. शर्मा, मोहनराज, लुइटेल, खगेन्द्रप्रसाद, **लोकवार्ता विज्ञान र लोकसाहित्य,** काठमाडौं : विद्यार्थी पुस्तक भण्डार, २०६३ ।

१३. सुवेदी, केशव, **राप्तीका कविता : पृष्ठभूमि र परम्परा**, मध्यपश्चिमका कविता, काठमाडौं : मध्यपश्चिमाञ्चल साहित्य परिषद्, २०५३ ।

शोधपत्रहरू

१. खत्री, वासुवावु, **गोरखा जिल्लामा प्रचलित गाउँखाने कथाको अध्ययन,** (त्रि.वि. नेपाली केन्द्रीय विभागमा प्रस्तुत अप्रकाशित शोधपत्र) २०६२ ।

२. जोशी, गोकुलराम, **बझाङ जिल्लाको गाउँखाने कथाको अध्ययन,** त्रि.वि.वि. नेपाली केन्द्रीय विभागमा प्रस्तुत अप्रकाशित एम.ए. शोधपत्र, २०५९ ।

३. डाँगी, अम्बिकाप्रसाद, **रुकुमेली लोकगीतको सङ्कनल, वर्गीकरण र विश्लेषण**, त्रि.वि. नेपाली केन्द्रीय विभागमा प्रस्तुत अप्रकाशित एम.ए. शोधपत्र, २०६२ ।

४. बुढा, अमरसिंह, **रोल्पा जिल्लामा प्रचलित गाउँखानको अध्ययन**, त्रि.वि. नेपाली) केन्द्रीय विभागमा प्रस्तुत अप्रकाशित एम.ए. शोधपत्र २०६४ ।

५. भण्डारी, ईश्वरीप्रसाद, **गुल्मी जिल्लामा प्रचलित गाउँखाने कथाको अध्ययन**, त्रि.वि. नेपाली केन्द्रयि विभागमा प्रस्तुत अप्रकाशित एम.ए. शोधपत्र, २०५८ ।

६. भण्डारी, पूर्णबहादुर, **नेपाली साहित्यमा सल्यान जिल्लाको योगदान**, त्रि.वि. नेपाली केन्द्रीय विभागमा प्रस्तुत अप्रकाशित एम.ए. शोधपत्र, २०५७ ।

७. लामिछाने, कपिलदेव, **नेपाली गाउँखाने कथाको सङ्कलन र विश्लेषण** त्रि.वि. नेपाली विद्याबारिधी शोधप्रबन्ध २०६६ ।